SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKOR PROGRAM

SZILÁGYI PÉTER

**A LÍBIAI MONARCHIA A FÜGGETLENSÉGTŐL
A NACIONALISTA FORRADALOMIG, 1951-1969**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Témavezető:
Prof. Dr. J. Nagy László
egyetemi tanár

SZEGED

2013

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	4
Líbia elnevezésének problematikája	17
Líbia történelme a második török korszak végéig	19
Líbia korai történelme az arab hódítások végéig	19
Líbia korai történelme a török hódítások megkezdéséig.....	22
Az első török korszak	24
A Karamanli-korszak	26
A Karamanlik és a kalózkodás	27
A második török korszak.....	29
A szenúsi rend	32
Az olasz gyarmatosítás hálójában	37
Az olasz észak-afrikai érdekek megjelenése	37
A háborús előkészületek.....	40
Az olasz-török háború	42
Kiútkeresés a fasiszta megszállásig.....	44
A fasiszta Olaszország és Líbia.....	48
A tripolitániai és fezzáni ellenállás	50
A kirenaikai ellenállás	52
Az ellenállás letörése.....	55
A gazdasági gyarmatosítás	57
A gyarmatosítás után, a függetlenség előtt.....	64
Líbia és a nagyhatalmi játszma	64
A brit kapcsolat és a líbiai ellenállás	64
A tartományok helyzete a katonai adminisztrációk idején.....	65
Kirenaika	65
Tripolitánia	67
Fezzán.....	69
Líbia mint nemzetközi probléma.....	70
Az Egyesült Nemzetek Szervezete és a líbiai kérdés	71
A Líbiai Egyesült Királyság első évtizede	74
Az intézményrendszer kiépülése	75
Az első szabad választások	80
Gazdasági kényszerpálya és a külkapcsolatok alakulása	83
Líbia és az Arab Liga	86
Szerződés Líbia és Nagy-Britannia között	87
Szerződés Líbia és az Amerikai Egyesült Államok között	91
Szerződés Líbia és Franciaország között.....	94
Tagság az Egyesült Nemzetek Szervezetében és a szovjet kapcsolat.....	98
Líbia külpolitikai nyitása az 1950-es évek második felében.....	101
Az egyiptomi kapcsolat	104
Ben-Halim és Nasszer	107
Líbia és a Szezi-válság előzményei.....	111
A líbiai támaszpontok és a Szezi-válság	113
A „fekete arany” korszaka.....	122
A kőolajkorszak „hajnala”.....	122
Az 1955-ös kőolajtvörvény	123
A kőolajvállalatok megjelenése a sivatagi királyságban.....	126
A kőolaj-kitermelés felfutása	128

A kőolaj-politika újraszabályozása	131
A változások évtizede, az 1960-as évek	137
Az alkotmánymódosítás	137
Az első ötéves terv	140
Mezőgazdaság	143
Ipar	145
Oktatás, egészségügy	148
A magyar-líbiai kapcsolatok története	151
Történeti előzmények	151
A magyar-líbiai tárgyalások kezdeti szakaszai	153
A tárgyalások menete	155
Közjáték Budapesten	163
A magyar-líbiai diplomáciai kapcsolat kiépülése	164
A megbízólevél átadása	166
A kapcsolatok elmélyülésének kezdetei	168
A nemzeti identitás és az arab nacionalizmus térnyerése.	171
Úton a forradalom felé	171
Az „ébredés” évei	171
Az algériai ügy	172
Az arab nacionalizmus erősödése	173
A hadsereg szerepe a líbiai arab nacionalizmusban	177
Változások a hadseregben	179
A forradalom közvetlen előzménye	180
Összegzés	181
Felhasznált irodalom	186

Bevezetés

A Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában több mint egy évtizedre visszanyúló hagyományai vannak Magyarország és az arab országok közötti relációkat vizsgáló kapcsolattörténeti kutatásoknak. Részben ebbe a sorba illeszkedik a jelen dolgozat is, amely ugyan elsősorban nem a két ország közötti viszony bemutatását választotta elsődleges témájául, de egyes fejezetekben tárgyalásra kerül, illetve a belpolitikai viszonyrendszerek bemutatásánál nagy hangsúlyt fektettünk az akkori magyar diplomaták beszámolóira, elemzéseire, és az ország helyzetét jellemző külügyi iratokra is.

A címben megjelölt Líbiával foglalkozó kutatásnak az alapját az adja, hogy Moammer Kadhafi negyvenkét éves uralma alatt Líbia több szempontból is komoly regionális, részben pedig világpolitikai tényezővé vált. Itt elég csak a Lockerbie-merénylet messzeható politikai következményeire vagy a közelmúltban „arab tavasz” néven a köztudatba beépült líbiai hatalomváltásra gondolnunk, amely a régió addigi erőegyensúlyát is alapjaiban változtatta meg.

A fentiek ellenére a magyar, de talán a nemzetközi történeti kutatások is viszonylag kevés figyelmet fordítottak az ország kialakulásának előzményeire, az első intézményesült állami berendezkedés jellemzőire, illetve az 1969-es forradalomhoz vezető időszakra, ugyanis, ha közelebbről megvizsgáljuk és összehasonlítjuk Líbia történelmét az észak-afrikai és közel-keleti arab, illetve más muzulmán országok történelmével, látnunk kell, hogy helyzete speciális.

Speciális, mert történelme a nemzetközi tudományos életben kevésbé kutatott. Hiányzik például az a nagyszámú francia kutatói réteg, akik a frankofón Magreb és a francia mandátumterületek múltjával foglalkoznak vagy az az angolszász tudományos elit, akik a volt brit gyarmatok – például Egyiptom – és a volt brit mandátumterületek történelmét dolgozták fel, nem is beszélve az Ibér-félsziget Latin-Amerika történelmét elemző spanyol-portugál ajkú tudósairól. Hozzá kell tennünk, hogy Magyarországon tudományos kutatás keretében sohasem foglalkoztak az ország történelmével.

Ennek eredői szerteágazóak, amelyek Líbia speciális helyzetét tovább erősítik. A terület kimaradt a 19. század nagy gyarmatosítási hullámából. Noha 1830-ban francia csapatok szálltak partra Algériában és 1881-ben Párizs a bardói szerződésben jutott hozzá Tunéziához, majd 1912-ben Marokkóhoz, a franciák nem mutattak különösebb érdeklődést az ezektől

keletre fekvő Líbia irányába. A brit csapatok 1882-ben Egyiptomra, majd Szudánra tették rá a kezüket, de terjeszkedésük a líbiai sivatagnál megállt.

A mai líbiai területeket nagyhatalmi tényező híján az Olasz Királyság gyarmatosította, meglehetősen későn, csak 1912-ben. A két világháború közötti gyarmati periódus rövidsége és a civilizációs misszió meglehetősen sikertelensége a többi volt gyarmathoz képest is különlegessé tette.

A jelenlegi ország területét adó három tartomány politikai, gazdasági és társadalmi értelemben mindig is differenciált volt és ellentétben a szomszédos országokkal, a gyarmati uralom sem tudta egységesíteni. Ennek hatásai a mai napig érezhetőek. Míg Tripolitánia a történelem során a Magreb és nyugat felé orientálódott, addig Kirenaika a Masrekkel és Egyiptommal kereste a kapcsolatot, Fezzán tartomány pedig a Fekete-Afrikából kiinduló karaván és közvetítő kereskedelemre helyezte a hangsúlyt. Kijelenthető tehát, hogy a függetlenség kikiáltását megelőzően önálló, de egymással politikai, gazdasági, társadalmi integritásra törekvő tartományokról nem beszélhetünk.

Tény, hogy Líbiát sem a múltban, sem a jelenben nem lehet egyértelműen a Magreb vagy a Masrek országok táborába besorolni. A két nagy földrajzi egység között elhelyezkedve maga is folyamatosan kereste, keresi helyét, sőt olykor az ország politikai érdekei miatt a fekete-afrikai orientáció 1969 után többször felerősödött.

Líbia speciális helyzetét tovább erősíti, hogy a terület etnikailag meglehetősen fragmentált. Arabok, berberék, tuaregek, tebuk lakták és lakják, akik sok esetben más-más nyelvet beszélnek, eltérő kultúrában, értékrendszerben gondolkodnak. Nehezíti az együttműködést, hogy a törzsekhez, klánokhoz való kötődés a mai napig meghatározó.

A tartományok és lakói közötti kapocsként említhető az iszlám szunnita ágán belül megjelent szenúzi rend, amely csak Líbiában és a vele határos Csád, Szudán és Egyiptom határvidékein vált uralkodó vallási mozgalommá. Az úgynevezett szenúszíja integráló szerepet töltött be az olaszokkal szembeni küzdelemben, amelynek feje már a 20. század hajnalán politikai szerepet vállalt, majd a II. világháború alatt és azt követően a nagyhatalmak a létrejövő ország potenciális politikai vezetőjeként tárgyaltak vele.

Végül, de nem utolsó sorban, Líbiát az Egyesült Nemzetek Szervezete hozta létre, és támogatta 1951. december 24-i függetlenné válását. A döntést megelőzően lázas diplomáciai munka folyt a tartományok felügyeleti jogáért, amelybe újdonságként még a Szovjetunió is érdekelt félként – területi igénnyel – lépett fel.

Az eddig tárgyalásra került jellemzők egyértelművé teszik, hogy az 1951 és 1969 közötti korszakot érdemes önálló kutatási téma keretében alapos vizsgálat tárgyává tenni.

Dolgozatunkban az ország történetének Magyarországon eddig viszonylag kevésbé kutatott és a nemzetközi publicisztikában is periférikus témának számító periódusát mutatjuk be.

A munka első fejezetében az olasz-török háború kirobbanásáig tartó korszak kerül bemutatásra, felvillantva a területek történetét az ókortól, az első és második arab hódításon át, szunnita és síita dinasztiákon keresztül, a keresztény európai, majd oszmán hódítókig. Az érintett földrajzi terület a múltban többször cserélt gazdát, amely elsősorban a tengerparti, lakott sávokra igaz, de a folyamatosan érkező hódítók mind mélyebben hatoltak be a sivatag belsejébe. A támadások jellemzően a tenger felől indultak, bár az arab hódítók és a muzulmán dinasztiák Egyiptom felől kebeleztek be a területeket. A tartományokat leghosszabb ideig a Palesztinát és Egyiptomot is meghódító oszmánok birtokolták az 1551-től 1912-ig terjedő periódusban.

Noha Tripolitánia, Kirenaika és Fezzán 1912-ig tartozott az Oszmán Birodalomhoz, függésük jelképes volt. Csak a 19. század végén, az úgynevezett „második török korszakban” fedezte fel Konstantinápoly a líbiai területekben rejlő lehetőségeket és kezdtek reformokba (tanzimat), amelynek gyümölcseit már nem élvezhették.

A második fejezetben az észak-afrikai olasz gyarmatosítás korszaka kerül bemutatásra. Róma már az egységes olasz állam közvetlen megalakulása után nagyhatalmi álmokat dédelgetett. Területi igényeit a gyarmatok vonatkozásában először gazdasági síkon próbálta megalapozni. Az 1860-as, 1870-es években olasz állampolgárok ezrei települtek át Észak-Afrikába, akiket olasz bankok, vállalatok követtek. A királyság kezdetben Tunéziára és Tuniszra helyezte a hangsúlyt, de az 1881-es bardói szerződés, majd az 1896-os aduai vereség komoly csapást mért nagyhatalmi ambícióira.

Tényleges sikert 1912-ben ért el, amikor egyéves háborúban térdre kényszerítette az Oszmán Birodalmat. Noha Konstantinápoly és Róma szerződésben parafálták az olaszok kivételes előjogait a líbiai területeken, mégsem mondhatta magát győztesnek, mivel a hódítással szemben kibontakozó arab, beduin ellenállás egészen 1931-ig, az ellenállás vezetőjének, Omar Mukhtarnak az elfogásáig és kivégzéséig tartott.

Az Olasz Királyság csak a területek pacifikálása után tudta megkezdeni teljes „civilizációs misszióját”, amelynek első lépéseként a három tartományból – a történelem folyamán először – hivatalosan is létrehozta Líbiát, amely gyarmataként szolgálta az egykori Római Birodalom mintájára a „negyedik part” eszméjét.

A terület új urai óriási ambícióval láttak neki a mezőgazdaság és az ipar fellendítésének, amelynek alapját az Appennini-félszigetről Észak-Afrikába átköltöztetett több tízezer olasz állampolgár biztosította volna. Ezen törekvések a II. világháború kirobbanásával háttérbe

szorultak és a terület maga is harctérre alakult át. A gyors észak-afrikai német-olasz sikereket követően 1943 januárjára Kirenaikába és Tripolitániába angol, míg Fezzánba francia csapatok masíroztak be. Ezzel de facto befejeződött az észak-afrikai olasz gyarmati korszak, amelynek végére de jure 1947. február 10-én, a békeszerződés aláírásakor került pont.

A harmadik fejezet az 1943-as francia-angol megszállásától taglalja Líbia történetét. Az időszak a nagyhatalmi vetélkedés és az útkeresés korszakát mutatja be és az Egyesült Nemzetek Szervezetének döntésével, majd a függetlenség kikiáltásával zárul.

A világháború befejeztével megindultak a találgatások a tartományok jövőjével kapcsolatban. A lakosság jelentős része függetlenségpárti volt, azonban abban, hogy ez milyen módon valósuljon meg, nem volt egyetértés. Az elképzelések között szerepelt Tripolitánia, Kirenaika és Fezzán állami függetlensége, de a föderációnak és a konföderációnak is voltak támogatói. A három hatalom berlini konferenciáját követően azonban világossá vált, hogy nem Líbia lakossága fog dönteni saját jövőjéről, mivel a volt olasz gyarmatterületek kérdése 1945 szeptemberétől a Külügyminiszterek Tanácsa elé került. A nagyhatalmak ellentétes érdekei és a kompromisszumképtelenség miatt Nagy-Britannia – a később részletezésre kerülő – taktikai okokból úgy döntött, hogy az ügyet az Egyesült Nemzetek Szervezete elé tárja. A szervezet vizsgálóbizottságainak helyszíni tájékozódását és a Bevin-Sforza terv közgyűlési elutasítását követően, Nagy-Britannia javaslatára a Közgyűlés megszavazta a líbiai területek önállóságát és függetlenségét, azzal a kikötéssel, hogy 1952. január 1. előtt meg kell alakulnia a líbiai államnak.

A negyediktől a nyolcadik fejezetig terjedő rész foglalkozik a címben megjelölt korszak kutatási eredményeivel. Tematikailag a politikatörténeti események kronologikus ismertetésével párhuzamosan, itt kerülnek megválaszolásra azok a kérdések, amelyek a disszertáció elkészítésére ösztönöztek minket.

A királyságnak, fennállása szűk tizenhét éve alatt, számos problémával kellett megküzdenie. A függetlenség után megalakult szövetségi államba szerveződött alkotmányos monarchiában a társadalom túlnyomó része nomád, félnomád életformát folytató, általában állattartásból, mezőgazdaságból, kézművességből élő iskolázatlan, írástudatlan népességből állt, akiknek az életminősége és várható élettartalma viszonylag alacsony volt. Az országban alig működtek iskolák, nem volt szervezett egészségügyi rendszer.

A fiatal országban infrastruktúráról gyakorlatilag nem beszélhetünk, a gyarmati korszakban megvalósult fejlesztések jelentős része a háborúban megsemmisült vagy súlyos károkat szenvedett. Gyakorlatilag nem voltak aszfaltozott utak, közvilágítás, csatornahálózat.

A távíró és telefonhálózat kiépítettsége rendkívül korlátozott volt, fő közlekedési eszköznek a ló és a teve számított.

Az ország pénzügyi, gazdasági helyzete szintén instabil volt. Bevételek híján külső, leginkább az Egyesült Nemzetek Szervezete valamely szakosított intézményének a segítségére szorult, amely mellett Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok is több éven keresztül pénzügyi, technikai, humán (szakértők, mérnökök, tanácsadók) támogatásban részesítette.

Noha az ország politikai berendezkedése külső szemlélő számára megfelelt a kor igényeinek és rendezettnek tűnt, a tartományi parlamentek és szövetségi parlament között ellentétek húzódtak. Mindezek mellett Tripolitánia és Fezzán nem nézte jó szemmel, hogy a király – aki továbbra is betöltötte a szenúsi rend vezető tisztségét – inkább Kirenaikára támaszkodott.

Ha megvizsgáljuk a királyság utolsó éveit, akkor azt láthatjuk, hogy a társadalom nagy része falvakban és városokban letelepült életmódot folytatott, akik ugyan még túlnyomó részt mezőgazdaságból, állattenyésztésből, kézművességből éltek, de a korszerű technológiák behozatalának köszönhetően életszínvonaluk lassú növekedésnek indult. A fejlődés megindulását mutatja, hogy a korábbi viszonyokat tekintve ugrásszerűen megnövekedett a szolgáltató szektorban és az iparban dolgozók száma.

Az országban kiépítésre került az állam által finanszírozott iskolarendszer, amely alsó-, közép- és felsőfokú képzést is kínált, valamint a jól szervezett, ingyenes egészségügyi ellátórendszer, amelynek köszönhetően az addig népbetegségnek számító trachomás betegségek száma tizedére csökkent.

Az 1960-as évek elejétől a kormány nagyarányú infrastrukturális fejlesztésekbe fogott, amelyek lakások, utak, vízművek, öntözőrendszerek, elektromos hálózatok, telefonhálózatok, valamint iskolák, kórházak fel- és kiépítését tették lehetővé az évtizedben. Tripoli és Bengázi nemzetközi repülőtereiről európai, afrikai, ázsiai célpontok váltak elérhetővé.

A korszakban meginduló kőolajexport hatására a külső anyagi rászorultság megszűnt, a költségvetés szufficitessé vált. Új elemként az ország képessé vált arra, hogy támogatást nyújtson más arab és afrikai országoknak. Bevételeit tovább növelték a kőolajipari konjunktúrának köszönhetően betelepült nagy amerikai, európai szolgáltató cégek adói, valamint a külföldi katonai bázisok után fizetett bérleti díjak.

Az ország politikai, kormányzati berendezkedése is jelentős változáson esett át. 1963-ban módosították az alkotmányt és a szövetségi berendezkedést központi irányítás váltotta fel. A központi parlamenttel párhuzamosan működő tartományi parlamentek megszűntek, míg az

addigi három tartomány helyett tíz adminisztratív körzetet hoztak létre. Az ország egységesítése érdekében – a folyamatos Tripoli-Bengázi ellentét csillapítására – új főváros kiépítése indult meg Beidában és a parlament üléseit az 1960-as évek második felében már ott tartották. A fenti centralizáció irányába mutató lépésekkel az uralkodó és a köré csoportosuló politikai elit célja a tartományok széthúzásának megszüntetése, az integráció elmélyítése, a törzsi, kláni identitás helyett a líbiai nemzettudat megteremtése volt.

A királyság korszakában elért eredményeket tekintve, külső szemlélő számára úgy tűnhetett, hogy jó irányba haladt az „ország szekere”. A korszak behatóbb elemzése azonban sokkal árnyaltabb képet mutat, mivel a sikeres gazdasági eredmények komoly belső problémákat takartak. A megoldatlan politikai és társadalmi konfliktusok vezettek el odáig, hogy 1969. szeptember 1-jén, egy alig 27 éves katonatiszt és a köré csoportosuló Szabad Tisztek Mozgalma megdöntötte a királyság intézményét, majd ahelyett egy haladó, arab, nacionalista rendszert épített fel.

Disszertációnkban olyan kérdésekre szeretnénk válaszokat adni, amelyek bemutatják, hogy a.) mi az oka annak, hogy egy II. világháború után létrejött királyság ilyen rövid idő alatt megbukott, b.) miért nem épült ki egy arab jóléti állam az olajvagyonra alapozva, noha ehhez anyagilag minden adott volt c.) miért nem tudott integrálódni a három tartomány és alakult ki a líbiai nemzettudat d.) miért volt gyenge a király legitimációja e.) miért alakult ki a lakosság körében Nyugat-ellenes hangulat az 1960-as években f.) milyen szerepe volt a királyság bukásában Nasszer egyiptomi elnöknek és az általa hirdetett arab nacionalizmusnak.

A dolgozat újdonsága továbbá, hogy hazánk kapcsolattörténetének eddig nem kutatott szakaszát is be kívánja mutatni. A Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolája komoly tradíciókra tekint vissza Magyarország és a mediterrán régió egymásra gyakorolt kölcsönhatásának feltárásában. A magyar-arab kapcsolatok tendenciáját kutatva született már doktori értekezés az Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatainak elemzéséről, valamint magyar-jemeni és magyar-etióp vonatkozásban is. A líbiai fejlemények magyar vonatkozásainak szemléltetése ehhez a vonulathoz kapcsolódna, amelyben bemutatnánk a magyar–líbiai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének hátterét és folyamatát, az országgal kialakított együttműködés formáit és tendenciáit, az arab állam eseményeinek hazai megítélését, valamint az ezek alapján az 1960-as évek végén kialakított távlati perspektívákat.

A Líbiával foglalkozó nemzetközi szakirodalom a függetlenséget és az olaj felfedezését követő időszakban kezdett bővülni, de az igazi fellendülést 1969. szeptember 1-je jelentette. A forradalom és Kadhafi személye hozta meg azt az érdeklődést, amely miatt az ország

korábbi történelmét szélesebb körben kezdték kutatni. Természetesen már azt megelőzően is készültek olyan tudományos igényű munkák, amelyek a múltat elemezték, de ezek általában csak egy-egy rövidebb időszakra helyezték a hangsúlyt.

Az ország mostoha helyzete talán azzal is magyarázható, hogy a Magreb és Masrek között elterülő tartományok között egészen a 20. század első harmadáig igazi kapcsolat nem alakult ki, azonban sem a francia gyarmatokhoz, sem pedig az angol fennhatóság alá tartozó Egyiptomhoz nem kötődtek, így kimaradtak az európai tudósok felfedezéseiből, kutatásaiból.

Az ország egész addigi történelmét átfogó monográfia 1969-ben jelent meg John Wright tollából *Libya* címen, amelyet 1981-ben a bővített *Libya: The Modern History* követett. A szerző írásában az ország történetét a kezdetektől dolgozza fel, megvilágítva az ókori-középkori, az oszmán, az olasz korszakot, majd a királyság intézményét. Későbbi munkája már túlmutat a korábbi kereteken is, mivel a forradalmon mellett elemzi a Kadhafi-korszak első évtizedét is.

Majid Khadduri, a Líbiai Egyetem brit dékánja 1963-ban írta meg a *Modern Libya. A Study in Political Development* című politikatörténeti munkáját, amelyben alaposan áttanulmányozza és ismerteti a II. világháború utáni korszakot, majd 1951-et követően a kormányok munkájának bemutatására tesz kísérletet, külön is kiemelve az 1963-ig történt olyan főbb eseményeket, mint a külföldi szerződések kérdése, a Szuezi-háború, a király személye körüli ügyek. A szerző tárgyilagos feldolgozásra törekedett, de a könyvben érezhető az angolszász szempontú megközelítés is, amelynek végén olvashatjuk a Líbiai Egyesült Királyság első alkotmányát, a líbiai-brit és a líbiai-amerikai szerződéseket. Tekintettel arra, hogy a szerző az 1950-es évek második felében az országban élt, lehetősége volt primer források feldolgozására is.

A Líbiával foglalkozó nemzetközi szakirodalomban számos olyan munkát találunk, amelyek viszonylag későn, az 1980-as évek végétől vagy az új évezredben jelentek meg. Közös jellemzőjük, hogy szélesebb körben foglalkoznak az 1969-es forradalommal és az azt követő Kadhafi-korszakkal, amely ismételten annak tudható be, hogy az ország a nemzetközi politikai életben az évezred utolsó két évtizedében ismét a figyelem középpontjába került.

Ronald Bruce St John 2002-ben megjelent *Libya and the United States. Two Centuries of Strife* és a 2008-ban megjelent *Libya. From Colony to Independence* című munkái azon túl, hogy több szempontból is vizsgálat alá vonják az 1969 utáni köztársaságot és a „tömegek uralmát”, egyrészt bemutatják a forradalmat megelőző líbiai-amerikai kapcsolatokat, másrészt alaposabb rálátást biztosítanak a királyság időszakában az arab nacionalizmust kiváltó okokra.

Ugyanez mondható el Vandewalle Dirk *A History of Modern Libya* 2008-ban megjelent monográfiájáról, illetve Habib Henri (*Politics and Government of Revolutionary Libya*, valamint *Libya Past and Present*) és Simons Geoff (*Libya and West. From Independence to Lockerbie*) írásairól.

A királyságot megelőző korszak szakirodalma is bővülő tendenciát mutat, amely jó alapot ad a függetlenség utáni időszak megértéséhez. Az oszmán, a gyarmati és a II. világháború utáni periódus a 20. század második felében és a kétezres években ismét felkeltette néhány szakember figyelmét.

Az olasz térnyerésre, a diplomáciai előkészületekre, valamint az olasz-török háború bemutatására Timothy W. Childs 1990-ben, *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya 1911-12* címen megjelent, minden részletre kiterjedő munkája ad iránymutatást. Aprólékosan, országról országra mutatja be az érdekelt felek és az európai nagyhatalmak változó álláspontjait. Forrásai a korszakban keletkezett diplomáciai iratok. Felhasználja William Askew C. 1942-ben megjelent *Italy's Acquisition of Libya, 1911-1912* című munkáját, amely szintén diplomáciai iratokat dolgoz fel, azonban a források hozzáférése ebben az időszakban még korlátozott volt. Timothy W. Childs munkája ilyen szempontból nagyobb rálátást biztosít az európai hatalmak által tanúsított magatartásra. A háború utáni Líbia társadalmi, gazdasági szempontból történő ismertetésére Claudio G. Segré *Fourt Shore. The Italian Colonization of Libya* írása nyújt segítséget. A szerző nem politikatörténeti szempontból vizsgálja a két világháború közötti észak-afrikai gyarmatot, hanem a társadalmi, gazdasági változásokat és ezek következményeit elemzi.

Az olasz-török háború kirobbanásától a fasiszta hatalomátvételig tartó időszakkal foglalkozik Aghil M. Al-Barbar az *Economics of Colonialism: The Italian Invasion of Libya and the Libyan Resistance 1911-20, a Socio-Economic Analysis* és Simon Rachel *Libya between Ottomanism and Nationalism. The Ottoman Involvement in Libya during the War with Italy (1911-1919)* című munkáiban. A helyi forrásokra építő és sok esetben az eseményeket napi bontásban tárgyaló szerzők arra is hangsúlyt helyeztek, hogy megmutassák az olvasó számára az oszmanizmusból a líbiai nacionalizmusba vezető utat, amely meglátásunk szerint ekkor (sem) létezett még.

Üde színfoltja a szakirodalomnak a Ruth-Ben Ghiat és Mia Fuller nevével fémjelzett *Italian Colonialism* című kötet, amely több érdekes tanulmányt szentel a két világháború közötti Líbiának, úgymint Mussolini és a muzulmán líbiaiak kapcsolata, a líbiai turizmus a két világháború között, valamint a Tripoli Gyarmati Vásár. A két szerző nem csak Olasz Észak-Afrika, hanem Olasz Kelet-Afrika bemutatására is törekszik.

Az ország történelme összeforrt a szenúsi renddel és annak vezetőivel, amelynek létrehozásáról, múltjáról Nicola A. Ziadeh *Sanusiyah. A Study of a Revivalist Movement in Islam*, illetve E. E. Evens-Pritchard *The Sanusi of Cyrenaica* írásait használtuk fel dolgozatunkban. A szerzők a rend alapításától végigkísérik és elemzik fejlődését, afrikai térnyerését, majd hanyatlásukat és az olasz-török háborúban betöltött szerepüket. Szorosan a témához kapcsolódik Omar Mukhtar, akinek életéről Santarelli Enzo - Rochat Giorgio - Rainero Romain - Goglia Luigi *Omar Al-Mukhtar. The Italian Reconquest of Libya* címmel jelentetett meg könyvet, amelyben a líbiai tanító élete és az ellenállás megszervezésében betöltött szerepe kerül bemutatásra. Mivel a „sivatag oroszlánjának” tevékenységéről kevés információ áll a kutatók rendelkezésére, a könyv annál értékesebb a téma iránt elkötelezett szakemberek számára.

Az észak-afrikai front megnyitásától a függetlenség kivívásáig terjedő időszakról számos tanulmány, monográfia született. A brit adminisztráció időszakát tárgyalja Lord Rennel Rodd *British Military Administration of Occupied Territories in Africa* című munkájában, amelyben bemutatja a két líbiai tartományra vonatkozó adminisztráció tevékenységét (is). Ezt jól egészíti ki Roger Louis William *The British Empire in the Middle East 1945-1951. Arab Nationalism, the United States, and the Postwar Imperialism* címen megjelent munkája. A szerző behatóbban foglalkozik a közel-keleti brit és amerikai jelenléttel és ezen belül az észak-afrikai területekkel is.

A világháború utáni nagyhatalmi törekvéseket két, forrásokkal megerősített műből ismerhetjük meg alaposabban. Saul Kelly a *The Cold War of the Desert. Britain, the United States and the Italian Colonies, 1945-52* és Scott L. Bills a *The Libyan Arena. The United States, Britain, and the Council of Foreign Ministers, 1945-1948* címen olyan hiánypótló művet készítettek, amelyből pontosan megismerhetjük azokat a nagyhatalmi törekvéseket és mechanizmusokat, amiért végül egyik nagyhatalomnak sem sikerült – Líbia szerencséjére – megszerezni a tartományok felügyeleti jogát. A könyvek a nemzetközi szakirodalomban egyedülálló módon mutatják be brit és amerikai diplomáciai iratokra alapozva egyrészt a nagyhatalmi tárgyalások menetét, másrészt a tartományok politikai életét és az ottani törekvéseket. A Külügyminiszterek Tanácsának üléseit és az Egyesült Nemzetek szerepét Benjamin Rivlin *The United Nations and the Italian Colonies* 1950-ben megjelent könyvéből is megismerhetjük.

A függetlenség megadása és annak kikiáltása közötti időszak megismeréséhez az Egyesült Nemzetek Szervezetének megbízottja, Adrian Pelt *Libyan Independence and the United Nations. A Case of Planned Decolonization* című 1970-es munkája minden részletre

kiterjedő, alapos, tárgyilagos eligazítást nyújt. A szerző leírja, hogy a helyszínen és az Egyesült Nemzetek Szervezetében a függetlenség megadását követően, 1949 novemberétől 1951 decemberéig milyen szervezőmunka folyt, hogy a határidő lejárta előtt megalakulhasson a királyság. Ismerteti a különböző bizottságok, tanácsok, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés megalakulását, illetve az alkotmány kidolgozását és az arról való szavazást.

A királyság élén a Szenúszai család feje, Idrisz király állt. Életéről a korábbi brit kirendelt adminisztráció vezetője, E.A.V. De Candole írt könyvet, amelyben a király személyéről alkotott kép tárul az olvasó elé. A személyes élményeken (is) alapuló könyvben megismerhetjük az uralkodó habitusát, a rend életében és az ellenállásban betöltött szerepét, majd képet kapunk uralkodói felfogásáról. A szerző a király száműzetése után találkozott a volt uralkodóval, ahol a könyv alapját képező személyes információk jelentős részét jegyzetelte le. A munka *The Life and Times of King Idris of Libya* címen jelent meg 1990-ben.

A királyság teljes politikai berendezkedéséről, működéséről és az abban résztvevőkről két doktori disszertációból tájékozódhatunk. Elizabeth R. Hayford *The Politics of the Kingdom of Libya in Historical Perspective* című munkájában a királyság korszakának politikatörténetét ismerhetjük meg, Salem Hasan Salaheddin a *The Genesis of Political Leadership of Libya: 1952-1969. Historical Origins and Development of its Component Elements* című disszertációjában pedig a királyi Líbia vallásos elemeit, a törzsi hatalmat és a fontosabb családokat mutatja be a szerző. Mindkét értekezés elsősorban líbiai, helyi primer forrásokon alapul.

Az 1951 és 1969 közötti időszakban, tekintettel az ország kezdeti rossz anyagi helyzetére, majd a későbbi „aranykorszakra” több nemzetközi gazdasági szakértő csoport járt az országban. Kezdetben azért, hogy felmérjék a gazdasági helyzetet, majd azért, hogy segítséget nyújtsanak, végül pedig, hogy megvizsgálják milyen eredményeket ért el az ország a kőolaj-bevételekből megindított fejlesztések során. A királyi korszakban készült vizsgálatokból négy tanulmány is született, amelyek folyamatukban jól mutatják az ország gazdaságának stabilizálódását, fejlődését.

Az első ilyen vizsgálat eredménye 1953-ban jelent meg *Benjamin Higgins The Economic and Social Development of Libya*, majd 1960-ban *The Economic Development of Libya. Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of Government of Libya*, majd 1969-ben *Area Handbook of Libya*, végül 1973-ban Richard F. Nyrop tollából szintén *Area Handbook for Libya* címmel. Az itt felsorolt tanulmányok pontosan visszaadják a királyi Líbia társadalmi-gazdasági állapotát. A munkákban közös, hogy az ország történelmén és politikai, társadalmi, gazdasági

berendezkedésén túl, külön hangsúlyt fektetnek a gazdasági elemeknek. Vizsgálat alá vonják az ipart, a mezőgazdaságot és a szolgáltató szektort. Elemzik a segélyek, támogatások felhasználását.

A korszak pontos megismeréséhez támpontot ad Ben-Halim Musztafa Ahmed, volt líbiai miniszterelnök visszaemlékezése, amelyben olyan eseményekről ír részletesen, amelyek más kutatásokban addig nem jelentek meg, úgymint az algériai ügy támogatása vagy a Szezei-háború líbiai vetülete. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a munka személyes érintettség okán nem tekinthető teljesen objektívnek, annak megállapításait kellő kritikával kell kezelni. A könyv *The Years of Hope. The Memoires of Mustafa Ahmed Ben Halim. Former Prime Minister of Libya* címmel jelent meg 1988-ban.

A korszak legfontosabb eseményei közé tartozott a kőolaj felfedezése. A kőolajipari vállalatok kezdetben ugyan nem jártak sikerrel, de a kutatások 1958-ban meghozták a remélt eredményeket. Az első átfogó, a témával foglalkozó kötet 1964-ben jelent meg Abdul Amir Q. Kubbah *Libya its Oil Industry and Economic System* címmel, amelyben a szerző a kutatások kezdetétől beavatja az olvasót a líbiai kőolaj történetébe. Pontosan leírja a líbiai piacon megjelent vállalatokat, illetve a jogi szabályozás hátterét. Dr. Mohammed Ghanem Shukri a líbiai kőolaj árképzését elemzi, azonban fontos adatokat közöl a kitermeléssel és az árképzéssel összefüggésben. 1975-ös könyvének címe *The Pricing of Libyan Crude Oil*. Judith Gurney az 1969 utáni kőolajpolitikát vizsgálja, azonban felvezetésében a királyság korszakát is elemzi. Munkája *The Political Economy of Oil* címmel jelent meg 1996-ban. A témával foglalkozó szakirodalom legolvasmányosabb munkája Frank C. Waddams nevéhez köthető. Az 1980-as *The Libyan Oil Industry* című kötet is a 20. század elején kezdődő kutatásoktól indít, elemezve az 1950-es évek eredménytelen éveit, majd az 1958-tól meginduló kitermelést és az 1960-as évek emelkedését.

A folyóiratok vonatkozásában dolgozatunkban a korszak angol és német nyelvű munkáira helyeztük a hangsúlyt. A királyság történetével viszonylag kevés folyóirat foglalkozik behatóbban, azonban a *The Middle East Journal*, a *Middle Eastern Studies*, a *The World Today*, a *The Maghreb Review*, a *The Journal of North African Studies* és a *The Journal of Strategic Studies* számaiban sok esetben találhatunk a korszakról szóló tanulmányt. Számos folyóirat egy-két cikket, tanulmányt közöl az 1951 és 1969 közötti korszakról, mint például a német nyelvű *Orient*, az olasz nyelvű *Africa*, az angol nyelvű *Cold War History*, a *Foreign Affairs*, az *International Affairs*, a *The Annals*, a *The Contemporary Review*, a *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, a *The Journal of Modern History* és a *The Muslim World*.

Líbia modernkori történelmét, az 1911-et megelőző időszakot vizsgálva, számos esetben találkoztunk olyan kalandos kedvű európai és angolszász kutatókkal, akik az észak-afrikai területeken való átutazásukról vagy a tartományok felfedezéséről írnak. A legtöbb beszámolót angolszász tudományos szaklapok, mint például a *Bulletin of the American Geographical Society*, a *Journal of the Royal African Society*, a *The Geographical Journal*, a *The Geographical Review*, a *The American Journal of Philology* és a *Transaction of the Ethnological Society of London* jelentette meg.

Jelentősen hozzájárult dolgozatunk elkészítéséhez a londoni School of Oriental and African Studies könyvtárában fellelhető, a királyság korszakában megjelenő angol nyelvű hetilap, a *Sunday Ghibli* és a *The Libyan Mail*. Felhasználtuk a *The Times* című napilapnak a korszakban megjelenő számait is.

Szintén segítségünkre voltak a londoni Kew Gardenben található National Archive iratai is. Noha a korszakra vonatkozó líbiai-brit táviratok, jelentések, feljegyzések egy része még titokvédelem alatt áll, de a hozzáférhető anyagok jól mutatják a két ország közötti kapcsolatrendszer és egyértelművé teszik Líbia helyét a brit közel-keleti és mediterrán politikában is.

A királyság korszakát feldolgozó magyar szakirodalomról gyakorlatilag nem beszélhetünk. 1940-ben jelent meg *Líbiai porszemek* címmel Lieszkovszky Klára Észak-Afrikában gyűjtött élményeinek beszámolója, majd Füsster Ildikó 1980-ban *Az új Líbiában* című munkájában, a Kadhafi-korszakig bezárólag rövid leírást ad az ország történelméről és fejlődéséről. A Konjunktúra- és Piackutató Intézet az országba készülő állami vállalatok dolgozóinak részére *Líbia* címmel rövid tájékoztató füzetet adott ki 1965-ben, azonban ez tudományos szempontból nem értékelhető.

A napi-, illetve hetilapok csak elvétve foglalkoztak az észak-afrikai országgal. Az olaj felfedezését követően ugyan érdekesebbé vált a királyság, de a *Népszabadságban* 1967 júliusában csak pár sor jutott a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételének. A *Magyarország* című hetilap az 1960-as évek végén a kőolaj és az arab nacionalizmus erősödése miatt többször is foglalkozott a sivatagi királysággal, de a fordulatot itt is az 1969-es forradalom hozta meg.

Magyarország és Líbia korai kapcsolatába a Magyar Országos Levéltárban található külügyminisztériumi iratok adnak részletes betekintést. 1945 és 1964 között mind az adminisztratív, mind pedig a titkos ügyirat kezelésű anyagok a Kis országok jelzetnél találhatóak, azonban 1965-től, a kapcsolatok bővülésével, növekszik a keletkezett iratok

menyisége, majd 1967-et, a diplomáciai kapcsolatok felvételét követően, minőségi ugrás következik be a két ország kapcsolatában és a dokumentumok számában is.

A disszertáció elkészítése során a különböző arab nevek és kifejezések egységes átírásához Ligeti Lajos *Keleti nevek magyar helyesírása* című munkáját vettük alapul. Azoknál a szavaknál, ahol nem találtunk pontos átírást, az analógia módszeréhez folyamodtunk.

Líbia elnevezésének problematikája

Líbia a nevét hivatalosan a térséget a 20. században gyarmatosító olaszoktól kapta, azonban maga az elnevezés az egyiptomi Merneptah fáraó idejéből (i.e.13. század) származik. A szó az Egyiptommal határos területeken lakó és a birodalomba betörő Temehu törzsszövetség egyik berber törzsét jelölte (Libu törzs).

Később – i.e. 10-8. században – a görögök a törzs nevéből alkották meg Líbiát, amelyet egyrészt az általuk ismert Egyiptomtól nyugatra elterülő észak-afrikai területekre, másrészt az ott lakó berber népekre használták, megkülönböztetésül Etiópia és Szudán néger, illetve negroid törzseitől.¹ Az i.e. 5. században élt görög történetíró, Hérodotosz tollából származik az az elbeszélés, amely szerint Líbia egy csodaszép nő volt, akit messze tájakon is ismertek.²

Diocletianus római császár 284-ben, az i.e. 74-ben létrehozott Kirenaika provinciát két részre osztotta és Libya Superior, valamint Libya Inferior néven betagolta egy új közigazgatási rendszerbe.³ Líbia mint földrajzi név, ekkor még csak a mai ország keleti felének keskeny tengerparti sávját jelölte. A 7. századi hódításokat követően az arabok visszatértek a korábbi Kirenaika elnevezéshez.⁴

Az olasz gyarmatosítás során Mussolini emelte be újra az elnevezést. A részben sikeres katonai akciók után, 1929-ben, immár hivatalosan is olasz kormányzó irányította a három tartományt Líbia néven.⁵ Fontos, hogy ekkor Líbia már Kirenaikát, valamint Tripolitániát és Fezzánt is magában foglalta.

A második világháború alatt és azt követően hivatalosan újra a tartományi neveket használták, azonban a királyság kikiáltásától – 1951. december 24-től – Líbia lett a hivatalos elnevezés.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy a 20. századot megelőzően Diocletianus császár uralkodásától az arab hódításokig volt használatban a név, amely közigazgatási egységeket jelölt a Római Birodalomban. Földrajzi értelemben azonban csak a mai Kirenaika tartomány tengerparti sávja tartozott bele. Mussolini használta először a szót a modern olvasatban, amely alatt a mai Líbia egész területét értjük.

¹ Benke József: *Az arab országok története III.* Pécs, 2003. 375.

² Ben Massaud Fushaika Mohamed: *A Short History of Libya. From the Remotest Time up to Date.* Tripoli, 1962. 14.

³ Szepes Erika (szerk.): *Antik lexikon.* Budapest, 1993. 475.

⁴ A rómaiak a mai ország nyugati részére a köztudatban lévő Tripolitánia, míg a déli részre Fezzán elnevezést használták. Tripolitánia szintén római provincia volt, azonban Kirenaikától eltérően egy másik közigazgatási egységbe – először provinciába, majd diocesesbe – tartozott.

⁵ St John Ronald Bruce: *Libya. From Colony to Independence.* Oxford, 2008. 2.

Dolgozatunkban a könnyebb megértés és tájékozódás érdekében, végig líbiai történelemről és eseményekről fogunk beszélni, de fontos szem előtt tartani, hogy ez az integrált politikai, adminisztratív, gazdasági entitás a dolgozat megírásának időpontjában alig több mint hatvan éves.

Líbia történelme a második török korszak végéig

Líbia korai történelme az arab hódítások végéig

Az ország történelmének áttekintése során nem törekszünk a tárgyalt korszak teljes bemutatására, mivel az jelentősen túlmutatna a munka keretein. Az alábbiakban ezért csak azokat a történeti eseményeket mutatjuk be, amelyek megítélésünk szerint a tárgyalt korszak jobb megértése érdekében feltétlenül szükségesek.

A korszak írott története i.e. 2700-2200 közötti időszakra datálódik, amikor a líbiai területekről szóló első írott források megjelentek, azonban a földrajzi tagoltságának következtében a történelmi fejlődés merőben másként valósult meg Tripolitániában, Kirenaikában és Fezzánban.

Tripolitánia először a Földközi-tenger keleti partvidékén élt föníciaiak uralma alá került. Az ő hajóik már i.e. 1000 táján rendszeresen felkeresték Líbia partjait, mert a karavánok oda szállították Fekete-Afrika kincseit. A különféle drágaköveket, fémeket, elefántcsontot, keményfaféleségeket, állatokat és állatbőröket. Két híres karavánút vezetett dél felől. Az egyik Nigériából, a másik a Csád-tó vidékéről. Észak-Afrikában a föníciaiak honosították meg az olajfát, a füget, a gránátalmát, az őszibarackot, a mandulát és a szőlőt.

Az első (i.e. 264-241) és a második (i.e. 218-202) pun háború után a mai Líbia nyugati része a már korábban létrehozott Numídia fennhatósága alá került, majd Julius Ceasar a területet i.e. 46-ban Africa provincia részeként a Római Birodalomba integrálta, amelynek határait egy mélységében jól tagolt erődrendszerrel biztosította.

Kirenaika – a mai Líbia keleti fele – az i.e. 7. században görög érdekerületté vált. I.e. 632-ben létrehozták az első görög várost a kontinensen Kirene néven, amelyet kikötője Apollonia, majd Ptolemais, Barce, Teuchira és Eusperides követett. Ezt az öt várost Pentapolis néven ismerhetjük.⁶ Kirene város virágzásának tetőfokát az i.e. 5 században élte. A város és a gyarmat valósággal Görögország éléskamrájává vált.⁷

A görög fennhatóság alól először a perzsák, majd Nagy Sándor, később pedig a Ptolemaiosz dinasztia kezére került. A mai Líbia tengerpartjának keleti részét a rómaiak i.e. 74-ben szervezték önálló provinciává, majd i.e. 67-től Kirenaika és Kréta közösen alkottak egy provinciát. Diocletianus császár 284 után Tripolitániát önálló provinciává alakította és

⁶ Részletesebben lásd: St John Roland Bruce: i.m. 6-13., illetve *Area Handbook for Libya*. Washington, 1969. 23.

⁷ Szurovy Géza: *Líbia földjén II.* In: *Élet és tudomány*. 1976. 992-996.

közigazgatásilag Africa dioceses-be, míg a keleti részeket – két provinciára bontották, Libya Inferior és Libya Superior néven– az Aegyptus dioceses közigazgatási egységbe szervezte.⁸

A Római Birodalom felosztása után a mai Líbia két részre szakadt. Tripolitánia provinciát a Nyugatrómai Birodalomhoz, míg Libya Inferior-t és Libya Superior-t a Keletrómai Birodalomhoz (vagy Bizánchoz) csatolták.

A ravennai központú Nyugatrómai Birodalom azonban nem tudott ellenállni az Észak-Afrikába betörő kelet-germán vandál törzsek nyomásának. Karthágó központtal 442-re kialakult a vandál királyság végleges területe, amely magába foglalta Tripolitániát is.

A vandál királyság majd száz éves fennállásának évfordulóján a Keletrómai Birodalom császára, Jusziniánusz, 533-ban csapatokat küldött Észak-Afrikába, hogy újból megteremtse az egykori dicsőséges Római Birodalom egységét. A Belizár vezette seregek egy évre rá teljes sikert arattak és Észak-Afrika régi római provinciái visszakerültek a birodalomhoz.⁹

A vandálok felett aratott győzelem azonban csak rövid időre biztosította a területek feletti fennhatóságot. A 632-ben megindult arab terjeszkedés tíz évvel később érte el Kirenaikát, majd 644-645-ben az egész terület arab fennhatóság alá került, az itt élők fokozatosan behódoltak és felvették az új hitet.¹⁰ Ez az észak-afrikai terület – Barce központtal – szolgált aztán bázisul a nyugatra irányuló előrenyomulásnak.¹¹

Az arab hódítók a második nagy offenzívával egy időben indultak Tripolitánia ellen, amelyet a berber törzsek kemény ellenállásának dacára 645-re uralmuk alá vonták Tripoli városával együtt.

Fezzán 663-ban került az arabok kezére, amikor a garamantok birodalmát¹² megdöntötték és uralkodójukat adófizetésre kötelezték. A Fezzánon áthaladó transz-szaharai kereskedelmet – hasonlóan a korábbi karthágói és római gyakorlathoz – érintetlenül hagyták. Az arab hódítást követően 661-től Tripolitánia, Kirenaika az egész Magreb térséggel, illetve a muszlim Spanyolországgal (Andalúzia), a muzulmán vallásban és a politikában is vezető szerepet betöltő damaszkuszi székhelyű szunnita, arab Omajjád Kalifátus befolyása alá került.

⁸ Véleményünk szerint hibásan írja Benke József az Arab országok története III. című munkájában, hogy „A szót magát, mint földrajzi-közigazgatási egységet Diocletianus római császár 300 táján bevezetett adminisztratív reformja során használja, a kora császárkori Africa proconsularis Libya Superior (Tripoli környéke), a Cyrenaice Libya Inferior lesz (Pentapolis környéke)”. Benke József: i.m. 375.

⁹ Lásd részletesen: Christides Vassilios: *Byzantine Libya and the March of the Arabs towards the West of North Africa*. London, 2000.

¹⁰ Wright John: *Libya*. London, 1969. 77.

¹¹ Metz Helen Chapin: *Libya. A Country Study*. Washington D.C., 1987. 11.

¹² Belső líbiai berber törzs. Központjuk Garama, a mai Jarmah helyén állt. A törzset már i.e. 5. században ismerte a görögség. A rómaiak több hadjáratot indítottak ellenük. Résztint földművelésből, állattenyésztésből, illetve kereskedelemről éltek. Ők ellenőrizték a transz-szaharai kereskedelmet Gadamestől délre a Niger folyó felé, keletre Egyiptom felé, illetve nyugatra Mauritánia felé. St John Ronald Bruce: *Historical Dictionary of Libya*. Lanham, 2006. 88.; Szepes Erika (szerk.): i.m. 192.

A meghódított tengerparti területek és városok a kalifátus irányítása alatt gyors fejlődésnek indultak, mivel a stabil központi hatalom garantálta a kereskedelem és gazdaság biztonságát. A líbiai területeken rövid idő alatt kialakult az a városi, értelmiség elit, akik egy missziós küldetés végrehajtását látták az arabokban. Ez az elit nyitottnak mutatkozott az arab kultúra és az iszlám vallás befogadására, majd közvetítésére is.

A városlakó népességgel szemben a sivatagi nomád törzsek elutasították az arabok hódító, felsőbbrendű magatartását, amelynek oka valószínűsíthetően a korai berber-arab összecsapásokban keresendő. Noha a hátszág nomád törzsei szisztematikusan ellenálltak és elutasították az arab hatalmi politikát, nyelvüket megtartották, az iszlám vallást mégis teljes mértékben elfogadták, sőt saját hitvilágukat is integrálták abba.

A 8-10. század között a líbiai területek felett a hatalmat az Abbaszida, az Aglabida, majd az Egyiptomot is birtokló Fatimida dinasztia birtokolta. A dinasztia uralkodói központját 969-ben áthelyezték az általuk alapított Kairóba, ahol síita kalifátust hoztak létre.¹³

A síizmus kezdetben a berber törzsek körében is nagy szépszerűségre tett szert, lendület azonban a 11. század közepére megtört. A líbiai területeken a hatalmat gyakorló síita Zirida dinasztia a Fatimidákkal együtt saját vallását, a síizmust is megtagadta.

A lázadók megbüntetésére a kairói központ az Arab-félszigeten élő szunnita, arab, beduin Hilalita törzset küldte, akik Ibn Khaldún szavaival élve úgy foglalták el Kirenaikát, majd Tripolitániát mint a sáskák.¹⁴ A pusztítás következtében a két tartomány gazdaságilag és demográfiaiilag egyaránt komoly veszteséget szenvedett. Tripoli városát kirabolták, Kirénében pedig minden a városi életre utaló jelet eltöröltek a föld színéről. A berber földművelőket elzavarták földjeikről és a legeltetésre helyezték a hangsúlyt, életben tartva ezzel a nomadizmust, egészen a 20. század közepéig.

Az Egyiptomon keresztül nyugatra vándorolt Hilalita törzsnek a létszámát körülbelül kétszázezer családra, egymillió főre tették.¹⁵ A törzs egyik fele – a Banu Szulajm törzs – Észak-Afrika középső részén telepedett le, míg a másik fele – a Banu Hilal törzs – szétszórva egészen Marokkónak az atlanti óceáni partvidékéig vándorolt, befejezve ezzel Észak-Afrika egészének arabizációját és rákényszerítve ezzel kultúrájukat, nyelvüket, vallásukat az ott élő berber törzsekre. Ez a folyamat leginkább Kirenaikában vált szembetűnővé, amely „arababb

¹³ Wright John: i.m. 80.

¹⁴ Metz Helen Chapin: i.m. 15.

¹⁵ Ellentétben a 7. században érkezett arabokkal, a Hilaliták családtagjaikkal és teljes háztartásukkal, állataikkal érkeztek. Lásd részletesen: Rosenthal Franz: *Khaldun: The Muqaddimah: An Introduction to History*. London, 1967.

lett, mint az arab világ bármely más területe”¹⁶. Ez a radikális változás egyike volt a térség legjelentősebb történelmi arculatváltásnak¹⁷, különösen annak tekintetében, hogy az akkor átvett – vagy kényszerített – arab nyelv és iszlám vallás mind a mai napig meghatározó Líbiában.¹⁸ Ugyanezt szimbolizálta a királyság¹⁹, illetve a jelenlegi köztársaság háromszínű, félholddal és csillaggal díszített zászlaja is.

Érdekességként megemlíthető, hogy a fenti líbiai trikolór fekete része Mohamed zászlajának az árnyékát, a bosszú színét jelölte, a zöld a Fatimida dinasztia hivatalos és az iszlám vallás színe, míg a félhold csillaggal vagy anélkül, az iszlámot szimbolizálja.²⁰

Líbia korai történelme a török hódítások megkezdéséig

A 11. században a Hilalita törzsek által benépesített líbiai területek történelmi fejlődése a 12. század közepétől a 16. század közepéig alapvetően eltért egymástól. Míg Tripolitánia irányítása szunnita berber vagy arab, illetve európai dinasztiák kezében összpontosult, addig Kirenaika Kairó központú – síita, berber, majd szunnita, kurd, később pedig a mameluk – birodalmakhoz tartozott.

Tripoli a 12. század közepén egy rövid időre keresztény, normann fennhatóság alá került, amelyet az andalúz Almohád, majd észak-afrikai (tuniszi) Hafsid dinasztia követett.²¹

A tárgyalt korszakban jelentek meg a Földközi-tenger partvidékein a keresztény és muzulmán kalózok, akik növekvő számban hajtották végre támadásaikat.²²

A kalózkodás egyik fészke maga Tripoli városa lett, ahonnan rendszeresen indultak kalózhajók olasz és francia hajók, kikötők elleni portyákra. Ezek az akciók a 15. század elejéig visszavetették az itáliai városállamok és az észak-afrikai területek közötti kereskedelmet. A gazdasági kapcsolatok újraéledését a Velencéből kiinduló, a Nápoly-Salerno-Palermo-Trapani-Tunisz-Tripoli útvonalon közlekedő hajójáratok biztosították. Firenze, miután 1421-ben elfoglalta Pisát és Livornót, a velencei példát követte és állandó járatokat üzemeltetett Itália és Észak-Afrika között.²³

¹⁶ Metz Helen Chapin: i.m. 15.

¹⁷ Simons Geoff: *Libya: The Struggle for Survival*. New York, 1993. 84.

¹⁸ A második, még ennél is jelentősebb arab invázió a 11. században zajlott le. Ez nem keverendő össze a 644-645-ben lezajlott arab offenzívával. Erről lásd később.

¹⁹ Líbiai Egyesült Királyság, majd Líbiai Királyság, történetét lásd később.

²⁰ Area Handbook for Libya: i.m. 25.

²¹ Metz Helen Chapin. i.m. 16.

²² Wright John: i.m. 88.

²³ Bosworth Clifford Edmund: i.m. 10.

Az 1492 után létrejött Spanyol Királyság új hatalmi tényezőként jelent meg a Magreb térségben. A 16. század elején Katolikus Ferdinánd²⁴ kiterjesztette hatalmát Észak-Afrika nyugati és középső partvidékére. 1510. július 22-én a Don Pedro admirális vezette spanyol armada hatezer katonája foglalta el Tripolit. A spanyolok pusztán tengerészeti bázisnak használták a várost és kikötőjét, mivel a lakosság elmenekült és a kereskedelem megszűnt.

A várost I. Károly²⁵ császár 1530-ban a Jeruzsálemi Szent János Szuverén Ispotályos Rendnek adományozta azzal a céllal, hogy az előretolt bázisként szolgáljon az oszmán támadások elleni védelemben.²⁶ A lovagok felügyelete nem terjedt túl a város határain, így Tripolit találóan csak úgy nevezték, hogy a „keresztény oázis a barbár sivatagban”.²⁷

A 12-től a 16. századig Kirenaika kívül rekedt a Magreb térségben zajló folyamatokból. Ennek oka, hogy a területen egyrészt sokkal erőteljesebb volt a szunnita, arab beduin törzseknek a térnyerése, másrészt a tartomány a síita, berber Fatimidák kezén maradt, majd a szunnita, kurd eredetű Ajjubida dinasztia, később pedig a mamelukok uralma alá került.

Fezzánban sokkal lassabban ment végbe az arabizáció. Ennek egyik oka, hogy az itt lakó berber törzsek keményen ellenálltak, másrészt a már évszázadok óta jól működő kereskedelem konzerválta a társadalmi struktúrát. A transz-szaharai közvetítő kereskedelem bevételeiből gazdag városok jöttek létre nyüzsgő élettel, kultúrával. Ebből Tripoli profitált a legtöbbet, amelynek köszönhetően a középkor egyik legforgalmasabb kikötővárosává nőtte ki magát. A jól működő afrikai észak-déli közvetítőkereskedelem a brit és francia behatolással egy időben megszűnt, a kereskedelem súlypontja pedig a Szaharából az Atlanti-óceán térségébe tevődött át.²⁸

Az Oszmán Birodalom a tárgyalt területen Egyiptom 1517-es meghódítása után jelent meg, amikor Kirenaika is a fennhatósága alá került. Tripolit 1551. augusztus 14-én²⁹ foglalták el a lovagrendtől³⁰, amellyel értékes stratégia pozícióba jutottak a Mediterráneum keleti és nyugati felének összeköttetési vonalainak biztosítása szempontjából.³¹

²⁴ Katolikus Ferdinánd Kasztíliaiban V. Ferdinánd néven 1474-től, míg Aragóniában II. Ferdinánd néven 1479-től uralkodott 1516-ig. Matz Klaus-Jürgen: *Ki mikor uralkodott, kormányzott?* Budapest. 1994. 64-65.

²⁵ I. Károly spanyol király (1519-1556), majd V. Károly néven német király (1519-1556), majd német-római császár (1530-1556). Matz Klaus-Jürgen: i.m. 61.

²⁶ A lovagok 1524-ben a spanyol királytól kapták Máltát és Tripolit. Kezdetben idegenkedtek a szigettől, azonban később hivatalosan is elfoglalták azt Tripolival együtt. A lovagrend 1524-től – letelepedésüktől – máltai lovagrend néven kerül be a dolgozatba.

²⁷ Wright John: i.m. 89-90.

²⁸ Simons Geoff: i.m. 85.

²⁹ A városról és az ostromról lásd részletesen: Braudel Fernand: i.m. 985-986.

³⁰ Más források szerint augusztus 16-án került a város a törökök kezére. Wright John: i.m. 91.

³¹ Braudel Fernand: i.m. 986.

A város és Tripolitánia Murád aga irányítása alá került, aki korábban török támogatással a Tripolitól keletre található „Tádzsúrai Királyság”³² élén állt és részt vett a város ostromában. 1551 után a szultán beleegyezésével és támogatásával Tripoli és Tadzúra uralkodójának kiáltotta ki magát.

Az első török korszak

A Líbiát illető török jelenlét három nagyobb korszakra bontható. Az első szakasz az 1551-től 1711-ig tartó első török korszak, vagy más néven a „janicsárok kora”. A második szakasz 1711-től 1835-ig tartó periódus, amely idő alatt a Karamanli³³ család megerősödéséről, Karamanli-korszakról beszélhetünk. Az utolsó szakasz a Konstantinápoly megerősödése és az olasz gyarmatosítás között eltelt időszak – 1835-1911 –, amelyet második török korszaknak nevez a szakirodalom.³⁴

Az első korszakot megvizsgálva azt láthatjuk, hogy a három nagy területet, Tripolitániát, Kirenaikát, illetve 1577 után Fezzánt³⁵ Tripoli központtal egy kormányzóságba csoportosították, amelynek élén a pasa állt. A törökök a tengerparti sávot, illetve a városokat tartották ellenőrzésük alatt – körülbelül a mai Líbia északi felét –, míg a szárazföld belsőbb részeit csak névlegesen birtokolták. Az adminisztráció kialakítása elsősorban az adók kivetése és behajtása miatt volt fontos, illetve a béke és a kommunikáció kialakítására szolgált.

Murád aga 1552-ben visszavonult és a félelmetes kalóz hírében álló Turgut reis kapta meg a hatalmat, aki kénye-kedve szerint támadta és fosztogatta a környéken áthaladó kereskedelmi hajókat, illetve a közeli tengerparti városokat.³⁶ A pasa végül a Málta elleni 1565-ös nagy török ostromban esett el.

A 16. és 17. században a török központi kormányzat ereje korlátozott volt Észak-Afrikában.³⁷ A Tripoliban székelő, a három tartományban hatalommal bíró kormányzót vagy pasát ugyan Konstantinápolyból nevezték ki, azonban minden ügyben ki kellett kérni a helyi díván – a janicsárok tanácsának – véleményét.³⁸ A 16. század végén „alkotmányos

³² Napjainkban Tadzúra Líbia fővárosának, Tripolinak, az egyik negyede.

³³ Részletes bemutatásukat lásd később.

³⁴ Farley Rawle: *Planning for Development in Libya. The Exceptional Economy in the Developing World*. New York, 1971. 34.

³⁵ Wright John: i.m. 93. Máshol 1587 az elfoglalás éve. Lásd Area Handbook for Libya. i.m. 26.

³⁶ A témáról lásd részletesen: McLachlan K S: *Tripoli and Tripolitania: Conflict and Cohesion during the Period of the Barbary Corsairs (1551-1850)*. In: *Transactions of the Institute of British Geographers. New Series*. 1978. III. szám 285-294.

³⁷ Algériában, Tunéziában és Líbiában is, ahol külön kormányzóságok működtek Algír, Tunisz és Tripoli központtal.

³⁸ Area Handbook for Libya. i.m. 26.

palotaforradalom” játszódott le az észak-afrikai végeken, amelynek eredményeként 1611-től a líbiai területeket, a dej³⁹⁴⁰ címet felvéve, janicsárok által támogatott kalandorok, renegátok irányították, aki a korábbi pasa feladatait vette át és hivatalosan továbbra is „kijelölt pasaként tekintettek rá”. A kormányzás ezt követően meglehetősen széleskörű autonómiát élvezett. Belső ügyeit önállóan irányíthatta és szultáni engedéllyel saját adópolitikát és külpolitikát folytathatott.

A Földközi-tenger történetével foglalkozó történészek az 1580 és 1680 közötti száz évet a kalózkodás aranykorának tekintették. 1574 után a politikai klíma is kifejezetten kedvező volt, illetve ebben az évben zajlott le az utolsó nagy összecsapás az oszmánok és spanyolok között, majd a két tengeri nagyhatalom fegyverszünettel zárta le az évtizedek óta folyó és formálisan az oszmánok győzelmével végződő földközi-tengeri háborút.⁴¹

Az európai tengeri hatalmak a kalózkodás⁴² visszaszorítása érdekében gyakran éltek a megtorlás eszközével. A leggyakrabban alkalmazott és ezért a leghatékonyabbnak vélt eljárás során a kiküldött flotta leágyúzta, majd felgyújtotta a kiszemelt kikötőt és az ott található hajókat. 1638-ban francia csapatok támadták Tripolit, megtorlásul a provance-i partoknál korábban végrehajtott kalóztámadások miatt. A francia akció Tripoliban végül szerződés aláírásával zárult, amelynek értelmében a franciák konzulátust nyitottak Tripoliban.

Később más európai államok is hasonló módon próbáltak békét kicsikarni Tripolitól, azonban sok esetben jobban jártak, ha megvásárolták a „nyugalmat” hajóik számára. A Tripoliban székelő konzulok legfőbb feladata az volt, hogy szavatolják kereskedelmi hajóik számára a biztonságot a barbár vizeken, illetve, hogy visszaszerezzék az elkobzott hajókat és a legénységet, noha a megkötött francia-tripoli szerződés Tripoli számára tiltotta a hajók eltulajdonítását.

A 17. század utolsó harmadától Tripoli több évtizedes hanyatlásnak indult. Konstantinápoly hatalma tovább csökkent Tripoliban, amelyet a janicsárok, szövetkezve a helyi kalózokkal, a tripoli díván manipulálására használtak fel. A korszak végén saját dejt

³⁹ Wright John: i.m. 93-94.

⁴⁰ A dej cím Tripoli (1611-től) és Algír (1687-től) független uralkodóit jelölte. Azt megelőzően pasa néven, Konstantinápoly által kinevezett, Konstantinápolytól függő kormányzók voltak. A bej cím a 16. század közepétől a tuniszi uralkodót és a bengázi kormányzót jelölte.

⁴¹ Fodor Pál: *Máltai kalózok, török rabok és francia kereskedők a Földközi-tengeren a 17. század elején*. In: Fodor Pál: *A szultán és az aranyalma*. Budapest, 2001. 342.

⁴² A mediterrán kalózt megkülönböztették a közönséges tengeri rablótól. Az előbbi neve corsaro, corsaire, magáé a kalózexpedícióé pedig corso, course volt; ezzel szemben a korlátot, kíméletet és viselkedési szabályokat nem ismerő, mindenkire tetszésük szerint rátámadó banditákat a pirata, pirate szóval illették, akcióikat pedig piraterianak, piraterienek nevezték. A 16. század végére azonban fokozatosan csökkent a kétféle típus közötti különbség, és a Földközi-tengeren is terjedtek a piraták által alkalmazott módszerek, amiben nem kis részük volt az Atlanti-óceánról érkező „idegeneknek”. In: Fodor Pál: i.m. 342.

neveztek ki, kinyilatkoztatva ezzel önállóságukat és függetlenségüket. 1672 és 1711 között huszonnégy dej követte egymást. Tripoli a 17. század végére, 18. század elejére politikai és katonai anarchiába süllyedt, ahol az erőszakos hatalomváltás mindennapossá vált.⁴³

A kalóztámadások száma ugyan nem csökkent, de az európai hatalmak már sok esetben sikerrel vették fel a harcot. 1675-ben, 1685-ben, 1692-ben angol és francia hajóhad vette blokádnál Tripoli kikötőjét, majd ágyúzták az erődítményeket, felgyújtották a kalózhajókat és kiszabadították az eladásra váró rabszolgákat.

A Karamanli-korszak

A török okkupáció és a janicsárok líbiai letelepedése után jellemzővé vált a vegyes házasság intézménye. A hódítók szívesen házasodtak az őslakos berber, arab lakosság nőtagjaival, amelyből egy speciális, fajilag kevert, vezető katonai, illetve adminisztratív feladatokat ellátó társadalmi osztály, a kologhli alakult ki.⁴⁴ Közülük került ki Ahmed Karamanli⁴⁵, az Anatóliából származó, jól képzett lovas katona, aki mind bajtársai, mind pedig szűkebb hazájában nagy népszerűségnek örvendett. Az elmondások szerint nem csak ambiciózus és energetikus volt, hanem birtokában volt annak a támogatásnak is, amellyel elődei nem rendelkeztek.

Karamanli 1711-ben csapatainak élén bevonult Tripoliba és letette az aktuálisan uralkodó dejt, majd lemészárolta az összes török hivatalnokot és azok támogatóit, vagyonukat pedig elküldte a szultánnak. Ezzel a lépéssel azt jelezte, hogy hatalmát kész megváltani, de politikájába nem tűr beleszólást. A hatalomváltást a szultán elfogadta, Karamanli uralmát dekrétummal ismerte el.⁴⁶

Az Ahmed pasa néven uralkodott Karamanli sok esetben aktív, alkalmanként felvilágosult kül- és belpolitikát folytatott. Kiszélesítette a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatait Európával, fejlesztette és tökéletesítette a hadseregét, mindezzel pedig növelte Tripoli presztízsét és erejét. Kiterjesztette hatalmát Kirenaikára, illetve Fezzánra, majd egyesítette a területeket, elfojtva a berber, arab törzsek felkeléseit a szárazföld belsejében. Fiait Bengázi és Derna bejévé nevezte ki.⁴⁷ Bátorította a török bevándorlást is, hogy emeljék a

⁴³ St John Ronald Bruce: i.m. 33.

⁴⁴ Wright John: i.m. 98.

⁴⁵ Hasan Salaheddin Salem: *The Genesis of Political Leadership of Libya: 1952-1969. Historical Origins and Development of its Component Elements*. Washington D.C., 1973. 209-216.

⁴⁶ A szultán firmánt bocsájtott ki. Vandewalle Dirk: *A History of Modern Libya*. Cambridge, 2006. 16.

⁴⁷ Hasan Salaheddin Salem: i.m. 210.

mezőgazdasági termelés színvonalát, elősegítve ezzel a belső fogyasztás és az export növekedését. 1745-re Fezzán adót fizetett Tripolinak.

Azokból a fő kereskedelmi útvonalakból, amelyek Fezzánt keresztezték, az új uralkodó és Tripoli is jelentős bevételre tett szert. A négy fő, Szaharát átszelő kereskedelmi vagy karavánút közül, kettő Tripoliból indult és Nyugat-Líbián ment keresztül, a harmadik Bengáziból indult és Kelet-Líbián haladt át.

Ahmed pasa 1745-ös halála után, több évtizedes testvérháború tört ki az uralomért. A rendet 1795-ben, Ahmed unokája, Juszuf⁴⁸ állította helyre, aki felhasználta a napóleoni háborúk adta lehetőséget, hogy visszaállítsa Tripoli elvesztett presztízsét. Békét kötött a helyi törzsekkel, jól képzett, hűséges hadsereget állított fel, amelynek segítségével végleg megszerezte Kirenaikát.⁴⁹

Juszuf Napóleon 1798-1799-es egyiptomi hadjáratának támogatása érdekében szembeszállt a Porta és az angolok tengeri haderejével. Napóleon egyiptomi útja során, nagylelkű gesztusként a Karamanlik felé, líbiai és más „nemzetiségű” rabokat szabadított fel Máltán. Miután a Porta nyugatról és keletről, illetve az angolok keletről támadták a francia expedíciós sereget, illetve angol hajók érkeztek Tripoli alá, Juszuf kénytelen volt felfüggeszteni Napóleon támogatását, amely elhanyagolható volt ugyan, de azt megmutatta az európai hatalmaknak, hogy Észak-Afrika és Líbia stratégiai szempontból jelentőséggel bír.⁵⁰

A pasa és a dinasztia hatalmának csúcspontját 1820-ban érte el. Alapja a jól szervezett, megbízható hadsereg és hivatali kar, a jó diplomáciai kapcsolatok, a kiegyensúlyozott gazdaságpolitika, illetve a biztos bevételek voltak.

Tripoli „külföldről származó” bevételei két nagyobb tételből tevődtek össze. Egyik a már korábban említett közvetítő kereskedelem, illetve a Líbia területén áthaladó kereskedelmi utak. A másik a kalózkodásból befolyt jövedelem volt, amely „hivatás” az egész dinasziát végigkísérte, és hanyatlása 1820 után a Karamanlik bukásához vezetett.

A Karamanlik és a kalózkodás

A 19. század elejére Braudel megfogalmazása szerint „a tengeri banditizmus és útonállás a Mediterráneumban” egyre terhesebbé vált az európai nagyhatalmak számára, mivel azok

⁴⁸ Lásd részletesen: Folayan Kola: *Tripoli during the Reign of Yusuf Pasha Qaramanli*. Ph.D. Dissertation. London, 1970.

⁴⁹ Juszuf Karamanli gazdaságpolitikájáról lásd: Ibrahim Abdallah A.: *Government and Society in Tripolitania and in Cyrenaica. (Libya) 1835-1911. The Ottoman Impact*. Tripoli, 1989. 15-26.

⁵⁰ St John Ronald Bruce: i.m. 35-36.

jelentősen veszélyeztették a földközi-tengeri medence kereskedelmét.⁵¹ A legrettegettebb kalózfészek egyike volt a Karamanlik vezette Tripoli is, amely a 18. század végi reformjai miatt regionális hatalmi tényező volt.⁵²

A kalózkodás fellendülése Ahmedhez köthető, aki a szultáni kinevező firmán megérkezésével védelme alá helyezte a környéken „ólálkodó” kalózokat, akik bőséges zsákmánnyal jutalmazták az oltalomért.

Juszuf hatalomra kerülésével a támadások folytatódtak – hajóinak számát növelni is tudta – és kitűnő érzékkel játszotta ki egymás ellen az európai hatalmakat, akik sorra nyitották konzulátusaikat Észak-Afrikában. Kezdetben a napóleoni háborúk is Tripolinak kedveztek. Anglia a 18. század utolsó évtizedében már nem nyújtott védelmet az Amerikai Egyesült Államok hajói számára a Mediterráneumban, így azok hamar a kalózok célpontjaivá váltak.⁵³

1796-ban az Amerikai Egyesült Államok béke és barátsági szerződést⁵⁴ kötött Tripolival, hogy mérsékelje veszteségeit, majd három évvel később konzult küldött James Leander Cathcart személyében. Amikor azonban a pasa 1801-ben jobb feltételeket akart kicsikarni magának, Washington visszautasította az ajánlatot. A válasz sem maradt szó nélkül, ugyanis Juszuf 1801. május 4-én levágatta az Amerikai Egyesült Államok konzulátusa előtt álló zászlótartó rúdról az amerikai lobogót és deklarálta a háborút Washington ellen, amely 1805 nyaráig tartott és tripoli háború néven vonult be a történelembe⁵⁵, amely egy hajszálnyival ugyan, de Tripolit hozta kedvezőbb helyzetbe.

Tripoli sorsát az 1814-1815-ös bécsi kongresszus pecsételte meg, ahol a résztvevők elhatározták, hogy végleg felszámolják a rabszolgaságot és a kalózkodást a Mediterráneumban. A nagyhatalmi döntéssel összhangban a brit haditengerészet 1816-ban expedíciót indított az észak-afrikai kalóz államok megbüntetésére, amelynek következtében Juszuf pasa kénytelen volt tiszteletben tartani a korábban megkötött szerződéseket Nápolyal, Szicíliával, Piemonttal, illetve Szardíniával, és beszüntetni a kalózkodást.⁵⁶

⁵¹ Braudel Fernand: i.m. 916.

⁵² Lásd részletesen: Seton Dearden: *A Nest of Corsairs: The Fighting Karamanlis of Tripoli*. London, 1976.

⁵³ 1790 és 1800 között az USA körülbelül kétmillió amerikai dollárt fizetett ki hajóik biztonságáért a mediterrán régióban. Wright John: i.m. 100.

⁵⁴ A szerződés nyelve eredetileg török volt és Tripoliban írták alá 1796. november 4-én, majd pedig Algírban 1797. január 3-án. Az Egyesült Államok Szenátusa 1797. június 7-én ratifikálta, majd John Adams elnök június 10-én írta alá. Az USA 225.000 amerikai dollár egyszeri és 20.000 amerikai dollár/év járadékot fizetett. A szerződés szövegét lásd: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/bar1796t.asp. Belépés dátuma: 2013. március 13.

⁵⁵ Folayan Kola: *Tripoli and the War with the U.S.A., 1801-5*. In: *Journal of African History*. 1972. II. rész 269.

⁵⁶ Végül 1835-ben angol és francia hajók tisztították meg a teljes Mediterráneumot a kalózoztól, mely nehezen ugyan, de végleg megszabadult a rómaiak kortól állandó jelleggel jelenlévő „corsairoktól”.

A tengeren elszenvedett vereségek és az apadó bevételek miatt Juszuf a belpolitika felé fordult. Megerősítette a mai Líbia területe feletti hatalmát és próbálta új területekre is kiterjeszteni uralmát, de sikertelen politikája, adóemelési kísérletei (kologhlik megadóztatása) folyamatos lázadásokhoz vezetett.⁵⁷ Utódja, Ali 1835-ben uralma stabilizálásához a szultán segítségét kérte, de a megsegítésére érkező hajóhad vezetője letartóztatta, proklamálta Ali és a dinasztia hatalmának végét.

A szultán által küldött csapatok fő feladata valójában a birodalom egységének helyreállítása és a szultán hatalmának biztosítása volt a végeken. II. Mahmud⁵⁸ már jó ideje aggodalommal figyelte azokat a francia és angol nagyhatalmi törekvéseket, amelyek főképp a Porta észak-afrikai birtokainak integritását érintették. 1830-ban a franciák Algériában szálltak partra, míg az angolok Egyiptomban és Szudánban kezdték befolyásukat növelni. A Tripolitánia, Kirenaika, Fezzán részt pedig „res nulliusként” kezelték, ami cselekvésre buzdította a szultánt.

A második török korszak

Tripoli város gyors visszaszerzése mind az európai hatalmaknak, mind pedig a konstantinápolyi belső ellenzéknek és a konzervatív katonai, hivatali rétegeknek megmutatta, hogy II. Mahmud kész a birodalom érdekében egy új centralizációs politika végrehajtására és nagy ívű reformok bevezetésére.⁵⁹

A szultán nézete szerint mind Franciaország, mind Anglia számára egyértelművé kellett válnia, hogy az európai térnyerés nem folytatódhat Észak-Afrikában. A szultán elkötelezett volt, hogy biztosítsa a Porta integritását, illetve az uralma alatt álló területek ellenőrzését.

Amikor a törökök végrehajtották a területek újbóli ellenőrzés alá vonását, egy háború sújtotta, elhanyagolt, elszegényedett országrésszel, illetve társadalommal találták szembe magukat, amelynek összlakossága a tunéziai területektől Egyiptomig, illetve a tengerparttól Fezzánig körülbelül 518.000 fő volt.⁶⁰

Kirenaika part menti városai viszonylag gyorsan, ellenállás nélkül megadták magukat. Tripolitániában ezzel ellentétben elhúzódtak az összecsapások és a török adminisztrációnak tizenöt évébe került, hogy a helyi törzsek vezetőit együttműködésre kényszerítse. Az

⁵⁷ Hume L.J.: *Preparations for Civil War in Tripoli in the 1820s: Ali Karamanli, Hassuna D’Ghies and Jeremy Bentham*. In: *The Journal of African History*. 1980. III. rész 311-322.

⁵⁸ II. Mahmud (1808-1839) Matz Klaus-Jürgen: i.m. 264.

⁵⁹ Ibrahim Abdallah A.: i.m. 26.

⁶⁰ Pennel C. Richard: *Political Loyalty and the Central Government in Precolonial Libya*. In: Joffé E.G.H. & McLachlan Keith S.: *Social & Economic Development of Libya*. Cambridgeshire, 1982. 1.

ellenállók utolsó, szervezett felkelését 1858-ban verték le a török katonák. Fezzán 1842-ig a szultáni adminisztráció hatókörén kívül maradt, amikor is I. Abdel Medzsid⁶¹ előljárót nevezett ki Murzuk város élére.⁶² Az adminisztráció, személyi, tárgyi és törvényi feltételek hiányában, kezdetben a Karamanlik által hátrahagyott struktúrában működött.

A vilajet életében jelentős változást a Medzsid szultán nevével fémjelzett tanzimat korszak – 1839-1876 között – hozott, amely az 1850-es évektől termékeny táptalajra lelt a líbiai lakosság egy részének körében. Az ezt követő huszonöt évben az ottomán uralkodók adminisztratív, gazdasági és oktatási reformok végrehajtásával mind erősebben kívánták modernizálni az elmaradott líbiai területeket (is).

A reform során két területre helyezték a hangsúlyt, a földreformra és az adminisztráció újjászervezésére. Az előbbi Konstantinápoly szerint a letelepítés, a letelepedés volt a szociális és gazdasági fejlődésnek a kulcsa, amely szükséges a birodalom versenyképessé tételéhez. Ezért a földtörvény 1858-as elfogadását követően Tripolitánia és Kirenaika fejlettebb részein lehetővé tették a földmagántulajdont és előírták a tulajdon regisztrációját. Törzsi földek kerültek kijelölésre és felosztásra, amelyeket meglehetősen sikerrel művelték új tulajdonosaik, és amelytől a Porta nagyobb adóbevételeket remélt.⁶³ Mivel a mezőgazdaság teljesítménye Líbiában viszonylag kiszámíthatatlan volt, senki sem halmozott fel jelentős mennyiségű földterületet úgy, mint a birodalom más részein.

Az 1860-as évek elején megindult az ottomán adminisztráció újjászervezése, modernizációja és centralizációja. A Karamanli dinasztiától örökölt adminisztrációs-közigazgatási rendszert a központi kormányzat által 1864-ben elfogadott reformok alapján szervezték át. Az elfoglalt területeket egy vilajetbe fogták össze, amelynek az élére a Tripoliban székelő válit nevezték ki, aki közvetlenül a szultán alá tartozott.⁶⁴ A váli mellett madzslisz működött, amely adminisztratív tanácsadó testületként funkcionált. Tagjai a vilajet vezetői és a helyi lakosok közül kerültek ki.

A vilajetet kezdetben négy szandzsákra osztották Tripoli, Homsz, Yafran, Murzuk központtal, élükön a mutaszarrifákkal, akik a válinak tartoztak felelősséggel. A szandzsákokat további kisebb egységekre, kerületekre osztották. A vezető hivatalnokréteg legtöbb esetben

⁶¹ I. Abdel Medzsid (1839-1861) Matz Klaus-Jürgen: i.m. 264.

⁶² St John Ronald Bruce: i.m. 44.

⁶³ A cél az volt, hogy az adók ne a törzsi és helyi vezetőkön keresztül kerüljenek a kincstárba, hanem egyenesen a mezőgazdasággal foglalkozóktól a kincstárba. Ahmida Ali Abdullatif: *Forgotten Voices. Power and Agency in Colonial and Postcolonial Libya*. New York, 2005. 7.

⁶⁴ 1835 és 1912 között 33 váli váltotta egymást. Ziadeh Nicola Abdo.: *Sanusiyah. A Study of a Revivalist Movement*. Leiden, 1968. 26. Máshol harminckét váliról írnak. Lásd pl.: St John Ronald Bruce: i.m. 45.

török származású vagy kologhli volt, a szandzsákokban azonban sok esetben arab vagy berber származásúak dolgoztak.⁶⁵

Kirenaika 1863-tól külön szandzsákként működött, amely közvetlenül Konstantinápolyhoz tartozott, kikerülve Tripoli fennhatóságát. 1871-ben azonban megváltoztatták a státuszát és Tripoli alá osztották be, majd 1879-ben önálló vilajetté szervezték. Rá kilenc évre szandzsákká minősítették, de önállósága és közvetlen kapcsolata Konstantinápolyhoz megmaradt.

1871-ben törvényhatósági városokat is létrehozott a Porta, amelyek élén városi előljárók álltak, munkájukat pedig a városi tanács segítette. A gazdasági, pénzügyi tranzakciókért a defterdár felelt.⁶⁶

Mindezek mellett kialakították az állami bíróságok működésének alapjait. Polgári, büntető és gazdasági bíróságokat hoztak létre, illetve megeremtették a fellebbviteli bíróságok rendszerét. Először fordult elő, hogy szétválasztották és egyértelműen megfogalmazták a bírók és a hivatalokban dolgozók feladatkörét. Mindezek mellett tovább működhetett a vallási bíróságok rendszere.⁶⁷

Újjászervezték a postát és 1861-ben szolgálatba állt az első távíró készülék, amely Tripolit kötötte össze Máltával. 1865-ben kormányzati támogatással Tarabulus al-Gharb címen újságot adtak ki, amely arab és török nyelven is megjelent.

A század végéig a reformok eredményeként korábban nem tapasztalható stabilitás alakult ki. A mezőgazdaság és a kereskedelem fejlődésnek indult. A letelepült életmódot folytatók száma emelkedett. A lakosság egy része feladta nomád, félnomád életmódját és mezőgazdasággal kezdett foglalkozni. A századfordulóig a transz-szaharai kereskedelem is virágzott⁶⁸, amely élvezve a francia és angol gyarmatokon betiltott rabszolga-kereskedelem adta lehetőségeket ezer számra közvetítette a Mediterráneum keleti felébe a rabokat. A közvetítő kereskedelemből fakadó hasznot sok esetben az utak biztonságát felügyelő szenúsi rend⁶⁹ vezetői zsebelték be.

Mindezt centralizált, jól működő adminisztráció segítette. A konstantinápolyi állapotokat jól tükrözte, hogy a vilajetek és a szandzsákok előljárói az esetek többségében száműzetésként kerültek „a szaharai Szibériába”, ahol kamatoztatni tudták a gyakran

⁶⁵ Metz Helen Chapin: i.m. 20-21.

⁶⁶ Anderson Lisa: *Nineteenth-Century Reform in Ottoman Libya*. In: *International Journal of Middle East Studies*. 1984. III. szám 330-331.

⁶⁷ Ibrahim Abdallah A.: i.m. 200-209.

⁶⁸ Lásd: Johnson Marian: *Calico Caravans: The Tripoli-Kano Trade after 1880*. In: *The Journal of African History*. 1976. I. szám 95-117.

⁶⁹ A rendről és annak vezetőjéről a részletes leírást lásd később.

Európában megszerzett tudásukat. Ennek eredményeként ifjútörökök tucatjai kerültek Észak-Afrikába, ami jó táptalajt biztosított egyrészt a pezsgő politikai életnek, másrészt későbbiekben az 1908-as ifjútörök forradalomnak.

Az Olasz Királyság létrejöttével azonban új szereplő tűnt fel a nemzetközi porondon, amely erőteljes gyarmati ambíciókkal bírt. Franciaország Tunézia és Nagy-Britannia Egyiptom megszerzésével mindinkább Líbia irányába terelte a fiatal királyságot. Fokozta a problémát, hogy a második török korszak kezdetén nem jelölték ki egyértelműen Líbia határait, ami a század utolsó harmadában a francia és angol területszerzések miatt sűrűlődségekhez is vezetett, valamint az önkényes nagyhatalmi területszerzések végleg visszavetették a karavánkereskedelmet.

A szultán az 1883-ban megalakult olasz kormány gyarmatszerzésekkel kapcsolatos programjának megismerése után, a megmaradt észak-afrikai területeinek védelmében, az olasz érdekek ellensúlyozása érdekében Párizs és London segítségét kérte, sikertelenül. Ez elsősorban a Franciaország és az Olasz Királyság között 1902-ben megkötött egyezménynek – amely elismerte Párizs speciális igényeit Marokkóban és Róma speciális igényeit Líbiában – volt köszönhető.

Líbia elszigeteltségét fokozta, hogy 1881-ben, miután három francia katolikus misszionáriust Fezzánban meggyilkoltak, az oszmán hatóságok engedélyhez kötötték a Líbiába való beutazást, amely a területek izolálódásához vezetett és jó alapot kínált Rómának, hogy civilizációs misszióknak tüntesse fel későbbi gyarmatszerzését.

A szenúsi rend

A gyarmati behatolással párhuzamosan megjelentek az európai hittérítő misszionárius szervezetek, amelyek tevékenységét az őslakosok erőteljes gyanakvással fogadták. A térítéssel szembeni ellenállás központja és zászlóvivője az 1843-ban Kirenaikában létrejött szenúsi rend volt, amelynek története megalakulásától kezdve összefügg Líbia 19-20. századi történelmével.

Az ortodox és szúfi jegyeket magán hordozó rend alapítója az 1787-ben Algériában született Szajjid Muhammad ibn Ali Szenúsi, aki Fezben, Kairóban, Mekkában tanult, majd tanított. Elmélyedve a vallásban, arra a megállapításra jutott, hogy a Próféta kinyilatkoztatásait és a hagyományokat meg kell tisztítani mindazoktól az évszázadok során keletkezett értelmezésektől, amelyek elvették az írások eredeti értelmét és lényegét.

Noha a „nagy szenúszinak” az Arábiai-félszigeten is jelentős számú követője akadt, a vahabita nyomás miatt székhelyét az észak-afrikai Kirenaikába helyezte át, ahol a rend gyakorlati megalapításáról beszélhetünk.⁷⁰ A Beidában létrehozott kolostort⁷¹ 1856-ban elhagyva délre, Dzsagbúba helyezte központját, hogy kivonja magát az oszmán fennhatóság alól. A politikai játszmákat elutasítva, a Szahara belsőbb területei felé fordult. Fontosabbnak tartotta a vallás magjainak elhintését azokon a területeken, ahol a Próféta írásai kevésbé voltak ismertek. A törzsi vezetőkkel kialakított jó kapcsolatai révén a karaván- és zarándokutak mentén számos kolostort építtetett.

A „nagy szenúsz” 1859-es halálával, fia Szajjid Muhammad el-Mahdi Szenúsz” vette át a rend irányítását, aki már igazi kirenaikai volt. Jó szervezőkészséggel, kitűnő logikával kitágította a szervezet lehetőségeit, létrehozva ezzel 146 kolostort a század végéig.⁷²

Ezek a központok számos olyan feladatot is elláttak, amelyekre korábban nem volt példa. Oktatási tevékenységet folytattak, egészségügyi ellátást biztosítottak, az utazóknak szállást kínáltak, postaként funkcionáltak és a szegények ételmezéséről kaptak. Továbbá sok esetben erődként volt rájuk szükség. A rend a karaván- és a zarándokutak jelentős részét ellenőrzés alatt tartva, hatalmas bevételre tett szert, amin földeket, tevéket és újabb ingatlanokat vásároltak, építettek. A rend a század utolsó harmadában mozgalommá fejlődött, amelynek több százezer, egyes vélemények szerint több millió követője akadt, amely Konstantinápoly figyelmét is felkeltette.

A kapcsolat a mozgalom és az Oszmán Birodalom között kezdetben minimális volt. Első hivatalos találkozóra 1887-ben került sor, amikor Konstantinápolyból követek keresték fel a szenúsz központot. Ezt négy találkozó követte 1895-ig.⁷³ Rossz előjelnek tűnt, hogy 1890-ben angol és francia megállapodás született, amely körvonalazta a két fél érdekeit a Szahara keleti felében és kinyilvánította, hogy nem ismernek el semmilyen oszmán érdeket az oázisokon kívül.

A növekvő francia és brit jelenlét miatt a vallási vezető 1895-ben Dzsagbúbból Kufrába, majd 1899-ben Kuruba helyezte át a székhelyét és a rend központját, hogy közvetlenül irányíthassa a környéken működő kolostorokat.⁷⁴ A fekete-afrikai, elsősorban francia

⁷⁰ Evans-Pritchard Edward Even Sir: *The Sanusi of Cyrenaica*. In: *Africa: Journal of the International African Institute*. 1945. II. szám 61.

⁷¹ Arabul zawiya. Az általunk használt kolostor szó megítélésünk szerint megközelítően visszaadja az épület jellegét, funkcióját.

⁷² A létrehozott kolostorok számáról lásd: Ziadeh Nicola Abdo. i.m. 101-102., illetve Evans-Pritchard Edward Even Sir: *The Distribution of Sanusi Lodges*. In: *Africa: Journal of the International African Institute*. 1945. IV. szám 183-187.

⁷³ St John Ronald Bruce: i.m. 48.

⁷⁴ Anderson Lisa: i.m. 338.

expanzió komoly félelemmel töltötte el a szenúszíja vezetését, mivel (joggal) attól tartottak, hogy a francia gyarmati uralom alá kerülő területeken fel kell adniuk megszerzett vallási, hatalmi pozícióikat. Ennek elkerülése érdekében a későbbiekben több fórumon próbáltak meg politikai támogatókat szerezni, nem válogatva a lehetséges jelöltek (olaszok, angolok, ifjútörökök) között.

A mozgalom első vereségét a franciáktól a mai Csád területén 1902 januárjában szenvedte el, amikor Kurut francia csapatok és katolikus hittérítők foglalták el. A rend kénytelen volt központját Kufrába visszahelyezni. Ez év júniusában távozott az élő sorából Muhammad el-Mahdi is. Halálát követően két fiúgyermeket hagyott hátra, akik nagyon fiatalok voltak, az irányítás így unokaöccsére, Ahmed Saríf Szenúszira szállt.

Az új vezető az olasz gyarmatosítás hajnaláig eredménytelenül vette fel a harcot a franciákkal szemben. Lépésről lépésre kényszerültek feladni területeiket. Az 1899 márciusában megkötött titkos francia-brit megállapodás – a Szudán-szerződés – értelmében egyértelművé vált, hogy a Szahara Csád-tótól Darfúrig terjedő része francia érdekszféra, míg Angol-Egyiptomi Szudán a briteké marad.⁷⁵ Saríf hiába kérte a szultánt a franciák elleni szent háború megindítására, Konstantinápolyban továbbra is a francia segítségben bíztak Róma ellenében.⁷⁶

Az európai gyarmatosítók afrikai térnyerésével párhuzamosan a rend bevételei is megcsappantak. Egyenlítői-Afrika birtokbavételével a karavánutakról a hangsúly a francia és a brit vasúti és tengeri kereskedelemre tevődött át. Észak-Nigéria brit és Timbuktu francia elfoglalásával mind kevesebb karaván érte el az észak-afrikai partokat.

A rend vezetősége, noha családi viszály is nehezítette mindennapjaikat, érzékelve helyzetük súlyosbodását, diplomáciai csatornákon keresztül Konstantinápoly után – a franciák ellenében – Rómához fordultak segítségért. Úgy érzékelték, hogy rövidtávon nagyobb veszély fenyegeti őket a francia gyarmati expansió által, mint egy elképzelhető, de nem biztos jövőbeni olasz területszerzés kapcsán. A Kairóban székelő olasz nagykövettel létrejött találkozó témája a lehetséges olasz líbiai partraszállás volt, amelyre a diplomaták szerint csak abban az esetben kerülhet sor, amennyiben preventív beavatkozásra van szükség más európai hatalmak ellenében. Hangsúlyozták azonban, hogy az iszlám iránt nagy tisztelettel viseltetnek. A találkozót követően Saríf fegyvereket kért és kapott az olaszoktól a franciák elleni harchoz,

⁷⁵ De Candole E.A.V.: *The Time and Life of King Idris of Libya*. London, 1988. 15.

⁷⁶ Anderson Lisa: i.m. 338.

amelyeket a csádi és dél-kirenaikai területeken használtak a mozgalom tagjai. Később azonban azokat az olaszok ellen fordították.⁷⁷

Saríf a kairói tartózkodását kihasználva Lord Kitchener főmegbízottal is felvette a kapcsolatot. Az angol kormány válaszában méltatta a megkeresést és arra az álláspontra helyezkedett, hogy noha Kufra oszmán fennhatóság alatt áll, más szenúsi központ elleni francia támadás esetén védelmet biztosítanak annak.⁷⁸ Ez jó kiindulópontja volt a későbbi szívélyes kapcsolatnak, amely a második világháborún keresztül, egészen a királyság megdöntésig fennmaradt.

A kezdeti, az oszmánoktól való távolságtartás is alábbhagyott a 20. század első évtizedében. A szenúszíja az ifjútörök forradalmat követően szívesen fogadta a vilajetből Kufrába érkező kis létszámú török erősítést és még az oszmán zászló felhúzását is engedélyezték. Tripoliból Dzsagbúba állandó török képviselőt telepítettek.

Kezdetben számos arab üdvözölte mind Konstantinápolyban, mind pedig a tartományokban az ifjútörökök által ígért új korszakot. A kinyilatkoztatott egyenlőség eszméjében bízva remélték, hogy véget ér a török dominancia korszaka és szélesedhet a tartományok autonómiája.⁷⁹ Sok helyen azonban – például Bengáziban – már nem aratott akkora sikert a „Szabadság, egyenlőség, testvériség és igazságosság!” jegyében hirdetett új politika és erős ellenállás bontakozott ki, amikor ifjútörök szimpatizánsok létre kívánták hozni az Egység és Haladás Bizottság helyi szervezetét. A tervezett alkotmány is kiábrándította a líbiai arab, berber lakosságot, amelyben a kalifátus és a vallási rendek helyett a pántörök eszme volt a fő vezérfonal, háttérbe szorítva ezzel az arab kultúrát és a muzulmán vallást. Sokaknak a nem arab elemekkel való egyenlőség sem nyerte el a tetszését.

Néhányan annyira elégedetlenek voltak a kirenaikai arab közösségekben – az úgynevezett „Arab Pártban” vagy „Arab Ottomán Klubban”⁸⁰ –, hogy Bengáziban az olasz konzulhoz folyamodtak támogatásért. A konzul a lehetőséget kihasználva propagandatevékenységet folytatott mind Bengáziban, mind a környéken, megnyerve magának néhány törzsi vezetőt, amiből később azt a téves következtetést vont le és adta tovább Rómának, hogy egy olasz intervenció esetén a helyi lakosok jelentős része pozitívan fogadná az olaszokat, vagy legalábbis nem tanúsítanak ellenállást.⁸¹ Érdekesség, hogy az

⁷⁷ Vandewalle Dirk: i.m. 20.

⁷⁸ De Candole E.A.V.: i.m. 17.

⁷⁹ 1908 és 1910 között például hét új újság jelent meg Líbiában. Anderson Lisa: *The Development on National Sentiment in Libya, 1908-1922*. In: Khalidi Rashid, Anderson Lisa, Muslih Muhammed, Simon Reeve S. (editors): *The Origins of Arab Nationalism*. New York, 1991. 227.

⁸⁰ Anderson Lisa: *The Development on National Sentiment in Libya. 1908-1922*. i.m. 228.

⁸¹ Evans-Pritchard Edward Even Sir: *The Sanusi of Cyrenaica*. Oxford, 1954. 100-101.

elégedetlenség és az ifjútörökökkel szembeni erőszakos események kivizsgálásra 1908. szeptember végén Líbiába érkezett Musztafa Kemál a szaloniki Egység és Haladás Bizottságtól, aki később a modern Törökország megteremtőjeként vonult be a történelembe.⁸²

⁸² Erről részletesen lásd: *Simon Rachel: Beginnings of Leadership: Mustafa Kemal's first visit to Libya, 1908*. In: *Belleten*. 1980. 44. szám 69-82.

Az olasz gyarmatosítás hálójában

Az olasz észak-afrikai érdekek megjelenése

Az elmúlt évek során számos tanulmány, doktori értekezés, könyv látott napvilágot, amelyek részben vagy egészben Olaszország 19-20. századi kül- és gyarmatpolitikájával foglalkoztak. Megállapítható, hogy majd mindegyik különbözőképpen ítéli meg azt, hogy mikor és hogyan jelent meg és épült be az olasz köztudatba a líbiai területek iránti gyarmati igény.

Askew William C. *Európa és Olaszország zsákmánya, Líbia 1911-1912* című, 1942-ben megjelent munkájában azt írja, hogy Mazzini és más vezető olasz politikusok már 1838-ban úgy gondolták, hogy Tripolinak rövidesen olasz gyarmattá kell válnia.⁸³ Cesaro Balbo államférfi 1843-ban azt írja: „Amint Olaszország elnyerte függetlenségét, és amint kielégítik a nélkülözőket, amely kizárólagos és principális szereppel bír, a terjeszkedés lesz elsődleges cél, kelet felé és dél felé, amely minden keresztény ember vágya, legyen az Tunézia, Tripoli vagy egy sziget, vagy bármely része a keleti kontinensnek.”⁸⁴ Timothy W. Child nagy ívű munkájában arról ír, hogy az olasz igények az Oszmán Birodalom észak-afrikai birtokaira nézve csak a 19. század második felében jelentek meg.⁸⁵

Noha az igények megjelenésében nem vagy csak nehezen találunk közös kiindulási alapot, azt minden esetben látnunk kell, hogy az 1881-es bardói szerződést követően vált égetővé Olaszország számára az észak-afrikai területszerzés, mivel Róma ezt megelőzően Tunisz és Tunézia megszerzését tűzte ki célul, amelyre jó esély mutatkozott a tunéziai bejjel 1868-ban megkötött egyezmény⁸⁶ és a Berlini Konferencián Bismarcktól kapott ígéret⁸⁷ értelmében.

Az olasz politikai elit és a lakosság egy része számos indokot vonultatott fel az Appennini-félszigettel szemben elhelyezkedő területek elfoglalására. Voltak, akik a Római Birodalom felkent örököseként tekintettek a megalakult Olasz Királyságra és ebből vezették le történelmi igényüket. Mások a Rómát megillető nagyhatalmi státusz miatt a líbiai területek jövőjét Itálián belül képzelték el. Általános volt a népesedés problémájának említése, mivel a korszakban tapasztalható születési „boom” milliókkal növelte az olasz lakosság számát. Ezt volt hivatott orvosolni az a többszázezer kivándorló, akik Észak- és Dél-Amerikában találtak

⁸³ C. William Askew.: *Europe and Italy's acquisition of Libya 1911-1912*. Durham, 1942. 12.

⁸⁴ Al-Barbar Aghil M.: *Economics of Colonialism: The Italian Invasion of Libya and the Libyan Resistance 1911-1920; a Socio-Economic Analysis*. Tripoli, 1992. 111.

⁸⁵ Childs Timothy W.: *Italo-Turkish Diplomacy and War over Libya 1911-1912*. Leiden, 1990. 1.

⁸⁶ Wright John: i.m. 120.

⁸⁷ Asal Mohammed Semi: *Die Entstehung Libyens als Souveräner Staat*. Berlin, 1965. 29., illetve Bovill E. W.: *Italy in Africa: Part I*. In: *Journal of the Royal African Society*. 1933. II. szám 179.

új hazára.⁸⁸

Az indokok között megjelent a gazdasági elem is. Egyrészt Itáliában kevés volt a szabad, művelhető mezőgazdasági terület, másrészt Dél-Olaszországból, Szicíliából sokan Rómába, illetve attól északra vándoroltak, hogy a nagyvárosokban, ipari központokban találjanak munkát. Az észak-olasz lakosság sok esetben lenézte, megvetette a délről érkezőket.

Habár Róma 1881-et követően a nagyhatalmak vigaszdíjaként számíthatott a líbiai területekre, 1911-ig semmilyen gyakorlati lépést nem tett azok elfoglalására. A háttérben azonban lázas diplomáciai munka folyt, amelynek szereplői Olaszország, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia voltak.

Olaszország azzal a céllal lépett be 1882-ben a hármasszövetségbe, hogy csökkenjen nemzetközi elszigetelődése és erős szövetségeseket szerezzen Franciaország ellenében. A két új szövetséges (Németország, Osztrák-Magyar Monarchia) a szerződéskötés ellenére az olasz gyarmati igényeket nem garantálta. A szerződés 1887-es megújításakor Berlinnek már nem volt ellenére az olasz igények elismerése, de a Monarchia külügyminisztere, gróf Kálnoky Gusztáv vonakodott ettől, mivel tartott az olasz-francia konfliktus kiéleződésétől. Így Bismarck a hármasszövetség megújításának napján 1887. február 20-án külön szerződésben támogatta az olasz érdekeket Észak-Afrikában, amennyiben Franciaország lépéseket tesz a terület status quo-jának megváltoztatására.

A rossz olasz-francia kapcsolatok 1881-et követően csak fokozódtak, amelynek eredményeként a két ország között kitört a „vámháború”. Olaszország a nemzetközi porondon Franciaország ellen agitált, azonban konkrét, írásbeli támogatást csak Berlintől kapott. Londonból csak szóbeli ígérek hangzottak el arra az esetre, ha a mediterrán status quo megváltozna. Az 1899-ben megkötött francia-brit Szudán-szerződés is figyelmeztette Olaszországot, hogy az egész líbiai „háterszág” francia érdekszférává vált.

1900 decemberében Rómában, köszönhetően az ügyes francia nagykövet kitartó munkájának, Párizs szerződésben ismerte el az olasz érdekeket Tripoliban, arra az esetre, ha a mediterrán status quo-ban változás történne és ígéretet tett, hogy nem akadályozza a Tripolin áthaladó karavánkereskedelmet. Ezzel párhuzamosan Olaszország is elismerte Franciaország speciális igényeit Marokkóban.

⁸⁸ Erről lásd részletesen: Segré Claudio G.: *Forth Shore. The Italian Colonization of Libya*. Chicago, 1974. I. és II. fejezet. 1896 és 1915 között mintegy 3.500.000 olasz hagyta el hazáját egy jobb élet reményében. Wright John: *Libya: Italy's „promise land”*. In: Joffé E.G.H. & McLachlan Keith S.: *Social & Economic Development of Libya*. Cambridgeshire, 1982. 72.

Rómában tudták, hogy az olasz-francia egyezmény akkor tekinthető véglegesnek, ha Nagy-Britannia is jóváhagyja azt. London rövid tájékozódást követően, a tradicionális brit külpolitikát folytatva – nem kötelezte el magát hosszú távon, de az olasz igényeket nem ellenezte – 1902 márciusában pozitív választ küldött Rómába.

A Monarchia a hármas szövetség 1902-es megújításakor adta írásba Rómának líbiai igényeinek támogatását. Oroszország 1909-ben Racconigiben adott szabad kezet Olaszországnak, amelyért cserébe Róma támogatta Moszkva érdekeit a mediterrán szorosok ügyében.⁸⁹

Jól látható, hogy a mindenkori olasz kormányok nagyon óvatosan és körültekintően jártak el a nemzetközi diplomáciában, lépésről-lépésre haladva, érzékelve a nagyhatalmi támogatás szükségességét, noha a belpolitikában, a római parlamentben sokkal vehemensebben léptek fel érdekeik érvényesítésért.

A nemzetközi nagyhatalmi jóváhagyás mellett Róma, a már korábban Tunéziában is alkalmazott gazdasági és kulturális behatolás eszközehez folyamodott.⁹⁰ Az oszmán kormányzat tisztában volt az olaszok szándékaival és megpróbálta mindenáron blokkolni, hol több, hol kevesebb sikerrel. Ennek keretében akadályozta a külföldi magánszemélyek mezőgazdasági terület és ingatlanvásárlását, késleltette a vállalkozások megindításához szükséges engedélyek kiadását.

A legnagyobb horderejű lépés a Banco di Roma olasz pénzügyi intézet fiókjainak megnyitása volt 1907-ben, amelynek tőkéjét a Vatikán és az Olasz Nemzeti Bank finanszírozta. Fiókot nyitottak Tripoliban, Bengáziban, Zlitenben, Homszban és Miszurátában. A gyakorlatban a bank az olasz kormány ügynökségeként tevékenykedett. Földeket, ingatlanokat vásárolt, üzemeket építtetett, beruházásokat finanszírozott, sok esetben olasz állami megrendelésre. Az Általános Olasz Hajózási Társaság pedig, amely szoros összeköttetésben állt a Banco di Roma pénzügyi intézettel, évente állami támogatásban részesült, hogy működtetni tudja a kezdetben veszteséges olasz-líbiai hajójáratokat. Megjegyzendő, hogy a Tripoliba érkező hajók forgalmának majdnem a felét olasz járatok adták. Konstantinápoly megkésett válaszként megnyitotta Tripoliban az Oszmán Birodalmi Bank fiókját.⁹¹

Olaszország az iparban és a szolgáltató szektorban is nagy reményekkel indult, azonban gyorsan csalódnia kellett, mert sok esetben csak pályázatok útján lehetett munkákat elnyerni, amely ellen az olasz kormányzat többször is fellépett a Portánál. A pályázati kiírások miatt

⁸⁹ Askew William C.: i.m. 12-21.

⁹⁰ Különösen fájó volt Tunisz elvesztése, mivel az 1860-as, 1870-es években 25.000 olasz talált új otthonra a területen és a gazdasági élet fontos szereplőivé váltak.

⁹¹ Anderson Lisa: i.m. 18.

kimaradtak például a Tripoli kikötő felújításából is, amely hatalmas üzletet jelentett volna a korszakban.

Az olasz jelenlét 1911-et megelőzően szintén nem volt számottevő. Tripoliban a századfordulót követően a város közel 30.000-es lakosságából – Tripolitániában 500.000 fő lakott – csupán 600-700 fő vallotta magát olasznak. Az 1911-es összeíráskor 819 olasz tartózkodott a városban, akiknek létszáma 1912-re 7428-ra ugrott. A 100.000 fős Kirenaikában csupán néhány száz olasz állampolgár lakott.⁹² Túlnyomó részük zsidó származású kereskedő, üzletember volt.

Az olasz közösség viszonylag jó körülmények között élt. Saját kórházat, iskolákat, kulturális szervezeteket működtettek. 1876 óta tizenkét iskolai intézményt tartottak fenn, amelyek különösen népszerűek voltak a külföldiek és a zsidók körében. Ingyen oktattak olasz nyelvet és irodalmat, arabot, hébert, földrajzot és történelmet. A kis létszámú olasz kolóniát egy főkonzul képviselte Tripoliban, egy konzul Bengáziban és egy-egy konzuladminisztrátor Dernában és Homszban. Róma a háború előtt szembesült főkonzulja alkalmatlanságával, ami sok esetben számos félreértés és baj okozója volt a helyi közösségekkel való jó kapcsolatok kialakításában. A visszahívását követően, a háború kirobbanásakor csak egy megbízott konzul képviselte az Olasz Királyságot Tripoliban.⁹³

A háborús előkészületek

Róma számára az 1911. májusi marokkói válság komoly figyelmeztető jel volt. Mind a kormányt, mint pedig a közvéleményt felizgatták a mediterrán status quo-ban bekövetkező változások. A közvélemény számára úgy tűnhetett, hogy a német-francia konfliktusban Giovanni Giolitti kormányfő és Antonio San Giuliano márki külügyminiszter nem tette meg azokat a lépéseket, amelyeket a korábban kötött megállapodások garantáltak számukra.

Ezzel szemben Róma, Berlin⁹⁴ és Bécs között lázas diplomáciai munka folyt és az olasz kormány vizsgálta annak lehetőségét, hogy a második marokkói válságra a Franciaországgal korábban megkötött egyezmény alkalmazható-e. A külügyminiszter a válságot felhasználta arra, hogy a török kormányt bírálja, amiért az vonakodott az olasz vállalatokat előnyben részesíteni a Tripoli kikötő felújítása kapcsán. Kijelentette, hogy „a királyság a közvélemény nyomása miatt a jövőben akár szélsőséges lépésekre is kényszerülhet”. A Külügyminisztérium

⁹² Segré Claudio G.: i.m. 41.

⁹³ Simon Rachel: *Libya between Ottomanism and Nationalism. The Ottoman Involvement in Libya during the War with Italy (1911-1919)*. Berlin, 1987. 50.

⁹⁴ Erről lásd részletesen: Wrigley W. Davis: *Germany and the Turco-Italian War, 1911-1912*. In: *International Journal of Middle East Studies*. 1980 II. szám 313-338.

a Konstantinápolyba akkreditált olasz nagykövetet 1911. július 20-án visszahívta és helyére egy tapasztalatlan, a török politikai köröket nem ismerő, korábban diplomáciai posztot soha be nem töltő személyt küldött.⁹⁵

Július végén San Giuliano külügyminiszter memorandumot juttatott el a miniszterelnöknek és az uralkodónak, amelyben a Líbiával kapcsolatos elképzeléseit és annak nemzetközi összefüggéseit vázolta. Remélte, hogy a területek megszerzése békés és tárgyalásos úton is megtörténhet, ahogy 1909-ben, Bosznia-Hercegovina annexióját követően, a Monarchiának és az Oszmán Birodalomnak sikerült megállapodnia. Összességében erre nem sok lehetőséget látott és éppen ezért azt javasolta, hogy a királyság mihamarabb kezdje meg a katonai akcióra való felkészülést.

Noha számos történész úgy látja, hogy a memorandumban foglaltak alapján a külügyminiszter elkerülhetetlennek tartotta a katonai konfliktust és a gyarmati háborút, a szöveget nem küldte meg sem a hadügyminiszternek, sem a tengerészeti miniszternek és a hadsereg valójában 1911 szeptemberéig semmilyen katonai előkészületet nem hajtott végre.

Miközben augusztusban és szeptember elején a miniszterelnök és a külügyminiszter a nemzetközi porondon a diplomáciai megoldást készítette elő, szeptember 12-én érkezett a hír, hogy az oszmán kormány a líbiai helyőrségek megerősítésén dolgozik. Az olasz újságok azonnal ösztözet zúdítottak a kormányra, amelyek bizonyítékok tucatjait felsorakoztatva agitáltak a katonai akció megindítására.

A hisztérikus hangok mellett voltak, akik próbáltak objektívek maradni, pragmatikusan gondolkodni. Sokan úgy vélekedtek, hogy „az Oszmán Birodalom nem fogja harc nélkül elengedni tartományait és a lehetséges összecsapások eszkalálódni fognak. Az arabok és beduinok a törökök oldalára állnak, ami egy hosszú, nehéz és drága háborúhoz vezet. Ha az Oszmán Birodalom békét is köt, a líbiai beduinok tovább folytatják harcukat, ami gerillaháborút eredményez.” – vizionálta Gaetano Mosca alkotmányjogász, parlamenti küldött a La Tribuna című lapban közvetlenül a háború kirobbanása előtt.⁹⁶

A katonai akció megindításáról végül a külügyminiszter és a miniszterelnök titkos találkozásán szeptember 14-én született meg a döntés, amelyet akkor novemberre terveztek. Nagy-Britannia, Németország, Franciaország és Oroszország nem elleneztek az akciót, Németország és a Monarchia a békés megoldáson dolgozott. A pozitív visszajelzések fényében nem maradt más hátra, mint megtalálni a megfelelő casus bellit, ami a felfokozott nemzetközi helyzetben nem jelenthetett komolyabb kihívást.

⁹⁵ Childs Timothy W.: i.m. 49-50.

⁹⁶ Childs Timothy W.: i.m. 59.

Súlyosbította a helyzetet, hogy az itáliai sajtó olaszokat ért támadásokról számolt be Líbiában, míg Konstantinápolyban az Olasz Királyság ellen tüntettek. Az események tovább eskalálódtak, amikor szeptember 26-án Tripoli kikötőjébe a török helyőrség számára fegyver és élelmiszer utánpótlást szállító hajó futott be.⁹⁷ Utólag nehezen eldönthető, hogy a hajó valóban észrevétlenül haladt át a partok előtt járőröző olasz hadihajók között vagy az olasz haditengerészet felsőbb utasításra hagyta kikötni. Annyi azonban bizonyos, hogy ez az eset szolgált ürügyül az olasz kormánynak az azonnali cselekvésre.

Miután a miniszterelnök megszerezte III. Viktor Emánuel hozzájárulását, San Giuliano külügyminiszter szeptember 27-én írásbeli ultimátumot küldött konstantinápolyi főkonzulján keresztül, amelyet 28-án 14:30 perckor kézbesítettek Ibrahim Hakki nagyvezírnek. A dokumentum felsorolva az olasz sérelmeket és a nem teljesült ígéreteket, kinyilvánította, hogy „az olasz kormány [...] elhatározta Tripolitánia és Kirenaika katonai megszállásának előkészítését”, majd „a királyi követségnek utasítása van, hogy e tárgyban [...] huszonnégy órán belül határozott választ követeljen”.⁹⁸

A török reakció, amely szeptember 29-én érkezett meg Rómába, elutasító volt. Konstantinápoly ragaszkodott utolsó afrikai birtokaihoz. Az olasz kormány még aznap 14:30-kor deklarálta a háborút az Oszmán Birodalommal.⁹⁹

Az olasz-török háború

A háború kirobbanásakor Tripolitániában 5.000, Kirenaikában 2.000 fős török katonaság állomásozott. Az olasz expedíciós csapatok létszáma kezdetben 34.000 főre volt tehető. Az olasz flotta az első napokban a tengerészeti fontos helyszíneket támadta. 30-án blokád alá vonták Tripolit, amely rövid harc után október 5-én került olasz kézre. Októberben elesett Tobruk, Derna, Bengázi és Homsz. Az olasz hadsereg először a történelem folyamán légi felderítéssel segítette a szárazföldi csapatokat.¹⁰⁰

A kezdeti gyors olasz sikerekre a török csapatok a szárazföld belsejébe húzódtak. A helyi lakosság nagy része a törökök oldalára állt. Jelentős ellenállás bontakozott ki kirenaikai, szenúszai beduin területeken és októberre török, arab csapaterősítések érkeztek. Enver bej, Musztafa Kemál, Núri Szaíd¹⁰¹, majd a szenúszíja vezetője, Ahmed Saríf is csatlakozott.

⁹⁷ Askew William C.: i.m. 59.

⁹⁸ Az ultimátum, a török válasz és a békeszerződés szövegét lásd magyar nyelven: Horváth Krisztián: *Dokumentumok az 1911-1912-es olasz-török háborúból*. Szeged, 2000. 32-36., 52-60.

⁹⁹ Askew William C.: i.m. 59.

¹⁰⁰ Wright John: *Aeroplanes and Airship in Libya*. 1911-1912. In: *The Maghreb Review*. 1978. 10. szám 20-22.

¹⁰¹ Enver pasa, az Oszmán Birodalom későbbi hadügyminisztere. Núri Szaíd, a későbbi Irak miniszterelnöke.

Tripolitániában az oszmán parlament két helyi tagja, Szulejmán Barúni és Ferhát bej szervezte az ellenállást.

Az októberi látványos olasz eredmények novembert, decembert követően elmaradtak. A csapatok nem voltak felkészülve sem az elhúzódó háborúra, sem pedig az Appennini-félszigettől eltérő sivatagos környezetre, ahol a gerillaharc kerekedett felül. 1912 tavaszán sok esetben már a helyi török-arab csapatok kezdeményeztek városi rajtaütéseket. Noha a tengerparti sáv és a jelentősebb települések olasz kézen maradtak, a belsőbb területek elfoglalása reménytelennek tűnt. Felütötte a fejét a kolera is. Az otthoniak egy vértelen győzelemről álmodoztak, az Afrikában harcolók pedig egy második Aduától rettegtek.¹⁰²

Olaszország látva a háború elhúzódását, újabb csapatokkal erősítette meg expedíciós seregét, amely a háború végére elérte a nyolcvanezret, miközben a háború végének előbbre hozatala érdekében amellet döntött, hogy kiterjeszti hadműveleteit a Mediterráneum keleti felére is.¹⁰³ A Dardanellák és a Dodekaniszosz elleni katonai akció célja a háború többfrontossá tételével annak mielőbbi befejezése volt.¹⁰⁴

Az a tény, hogy az Oszmán Birodalomnak 1912-ben Észak-Afrika mellett a Balkánon is jelentős konfliktusokkal kellett szembenéznie és képtelen volt jelentős katonai segítséget küldeni Líbiába, illetve az európai nagyhatalmak Olaszország katonai akciójával kapcsolatos passzív magatartása arra sarkallta a résztvevő feleket, hogy mihamarabb tárgyalóasztalhoz üljenek.

A megbeszélések júliusban kezdődtek a svájci Lausanneban, majd annak helyszínét Ouchyba helyezték át. A török fél, noha afrikai birtokainak védelmét nem tudta szavatolni, nem kívánt lemondani olyan területekről, amelyeket az olasz csapatok nem tudtak elfoglalni. Olaszország viszont tárgyalási alapként csak a Líbia egésze feletti teljes olasz szuverenitás elismeréséről volt hajlandó egyezkedni. Noha a felek hónapokon keresztül eredménytelenül álltak fel a tárgyalóasztal mellől, az október elején a Balkánon bekövetkező változások – más-más okból kifolyólag – arra sarkallták őket, hogy néhány nap alatt eredményre jussanak.

Az 1912. október 15-én 18 órakor Ouchyban aláírt előzetes békéhez négy függelék tartozott, amely egy Birodalmi Fermánt, egy Királyi Rendeletet, egy Birodalmi Irádét és az október 18-án életbe lépő lausanne-i béke szövegét tartalmazta. A fermánban a szultán formálisan teljes autonómiát biztosított Tripolitániának és Kirenaikának, a rendeletben az olasz uralkodó amnesztiában részesítette Líbia lakóit, elismerve a szultánt legfőbb vallási

¹⁰² Bovill E. W.: i.m. 185.

¹⁰³ Giolitti emlékirataiban ír az expedíciós sereg létszámáról. Más források kevesebb katonáról írnak. Lásd: Evans-Pritchard Edward Even Sir: i.m. 108.

¹⁰⁴ Horváth Krisztián: i.m. 11-12.

vezetőnek és intézkedett az adminisztratív kormányzat megszervezéséről. Az irádében a szultán reformokat ígért az Égei-tenger szigetein, amnesztiában részesítette a háborúban résztvevőket. A negyedik számú függelék pedig maga az október 18-án életbe lépő lausanne-i béke szövege volt.

„A háborút lezáró béke azonban távolról sem jelentette, hogy a meghódított Tripolitániában és Kirenaikában Olaszország volt az úr: a béke inkább kezdetét jelentette egy hosszú évekig tartó harcnak, amely a tartományok belsejében élő nomád törzsek megtörését célozta.”¹⁰⁵

Kiútkeresés a fasiszta megszállásig

A békekötést követően az olaszok helyzete továbbra is kényes volt Líbiában. Kirenaikában az erős szenúsi befolyásnak és a hátrahagyott török fegyvereknek köszönhetően szervezett ellenállás folyt Ahmed Saríf, a rend vezetőjének irányításával, aki 1913-ban szent háborút (dzsihád) hirdetett az olasz megszállók ellen.¹⁰⁶

Tripolitániában a lakosság megosztottsága és az erős vezető hiánya miatt nem beszélhetünk hasonló eredményekről. A tripolitániai Szulejmán Barúni, a korábbi ottomán parlamenti képviselő, megpróbálkozott ugyan egy berber ellenállás megszervezésével, de nem járt eredménnyel. Az olasz csapatok 1914-ben megnyitották az utat Fezzán irányába, ahol kezdeti sikereket követően nem tudták hosszú ideig megvetni a lábukat, mivel a török csapatok kivonása után szembekerültek a hatalmi vákuumot kihasználó, a tartományra szintén szemet vető franciákkal és a helyi erőkkel is. Az első világháború előestéjén a gyakorlatban Olaszország csak a Tripoli, Bengázi, Derna, Tobruk vonal tengerparti sávját birtokolta, a lakott területeken kívül az arab, berber beduin csapatok voltak fölényben.¹⁰⁷

Azzal, hogy 1912 után az olaszok nem tudták mindhárom tartományt pacifikálni, a kialakult helyzetben egyes befolyásos líbiai családok arra használták fel, hogy politikai hatalmukat kiterjesszék. Mind Tripolitániában, mind Kirenaikában, mind Fezzánban megindultak azok a szervezkedések, amelyek más-más módon képzeltek el a jövőt. Tripolitániában a lakosság egy része támogatta az olaszokkal való egyezkedést, míg mások elleneztek azt. A két nézet az 1912-es Azízija-kongresszuson feszült egymásnak, ahol nem sikerült kompromisszumos megoldást találni. A korábban említett Barúni az olaszokkal

¹⁰⁵ Horváth Krisztián: i.m. 18.

¹⁰⁶ Evans-Pritchard Edward Even Sir: i.m. 120.

¹⁰⁷ Habib Henri Dr.: *Politics and Government of Revolutionary Libya*. Montreal, 1975. 65.

szembeni harc, míg Ferhát bej az olaszokkal való együttműködés mellett tört pálcat.¹⁰⁸ Miszrátában Ramadán Szuvali indított harcot az olaszok ellen. Kirenaikában, a szenúszíja központjában a rend vezetőjének irányítása alatt egyértelműnek tűnt, hogy a gyarmatosítók kiszorítása a cél. Fezzánban is az olaszok elleni harcot támogatták.

A világháború kirobbanása, a titkos londoni szerződés¹⁰⁹, majd Olaszország belépése a háborúba az antant oldalán 1915 májusában új helyzetet eredményezett. Róma megint szembetalálta magát az Oszmán Birodalommal, amely a központi hatalmak oldalán Németországgal egyetemben segítséget nyújtott a líbiai ellenállóknak, hogy gyengítsék a brit és olasz pozíciókat a líbiai-egyiptomi határvidéken.¹¹⁰ Kirenaikába török és német tanácsadók érkeztek, az ellenállók modern fegyvereket, felszerelést, pénzt kaptak.

A támogatás nem volt ingyen. A törökök pániszlám érzelmeket megpendítve meggyőzték Saríft, hogy a szenúszíját felhasználva a kirenaikai beduinok támadják meg a líbiai-egyiptomi határon állomásozó brit csapatokat. Az 1915 novemberében Szolluknál megindított meglepetésszerű támadást 1916 márciusára visszaverték az angolok. Saríf belátta, hogy a további összecsapásokhoz csapatai gyengék és tudva, hogy személye elfogadhatatlan az olaszokkal és az angolokkal való tárgyalásokon, a politikai és katonai vezetést átadta¹¹¹ a rendalapító unokájának, Muhammad Idrisz el-Mahdi Szenúszin.¹¹²

Idrisz nem támogatta a török célokat, inkább a britekkel való jó kapcsolatot kereste. Már a világháború kirobbanása előtt 1915 februárjában Mekkából Kirenaikába utazva, Kairóban egy lehetséges brit közvetítésről vagy támogatásról tárgyalt Lord Kitchenerrel és tudtára adta, hogy nem ért egyet nagybátyja politikai beállítottságával.

1916 februárjában, miután sikertelenül próbált egységre jutni a tripolitániai vezetőkkel és nagybátyja vereséget szenvedett Szolluknál, az olaszok és a britek felé nyitott.

¹⁰⁸ Később Ferhát bej is csatlakozott az ellenállókhöz.

¹⁰⁹ Az egyezmény aláírói 1915. április 26-án Olaszország, Egyesült Királyság, Franciaország és Oroszország, amelyben Olaszország kötelezi magát, hogy kilép a hármasszövetségből, csatlakozik az antanthoz, majd belép az első világháborúba. Az egyezmény 13. pontja alapján Olaszország kompenzációra számíthatott afrikai gyarmatai tekintetében. Bovill E. W.: *Italy in Africa: Part II*. In: *Journal of the Royal African Society*. 1933. IV. szám 351.

¹¹⁰ Horváth Krisztián: i.m. 20.

¹¹¹ Saríf 1918 szeptemberében egy német tengeralattjáró fedélzetén hagyta el végleg Líbiát, majd Konstantinápolyban telepedett le. Távozása előtt a szenúszíja vezetését Idriszre hagyta. Evans-Pritchard Edward Even Sir: i.m. 68.

¹¹² Muhammad Idrisz el-Mahdi Szenúszin (1889, Dzsagbúb – 1983, Kairó). A szenúszin rend alapítójának unokája, 1918-tól a rend vezetője. Kirenaika és Tripolitánia emíreje, majd a Líbiai Egyesült Királyság (1963-tól Líbiai Királyság) uralkodója. Hatalmát 1969. szeptember 1-jén megdöntötte a líbiai Szabad Tisztek egy csoportja, élén Moammer Kadhafi ezredessel. Száműzetésben, Kairóban halt meg. Mekkában temették el.

A brit közvetítéssel 1916-ban és 1917 áprilisában lezajlott tárgyalások eredményeként¹¹³ az olaszok és britek elfogadták Kirenaika belső területeinek autonómiáját, élén az emírral. Elismerték Idrísz a rend vallási vezetőjének, továbbá engedélyezték a kirenaikai szabadkereskedelmet, valamint adómentességet a szenúsi és zawíja földekre.¹¹⁴ A megállapodás ellenére a törzsi vezetők közül többen a harc folytatása mellett döntöttek. Köztük volt Omar Mukhtar sejk, aki Saríf pániszlám antikolonialista harcával értett egyet. A korábban Csádban és Egyiptomban harcoló veterán tanító és alacsonyabb rangú törzse, a Murabtinok végig kitartottak a harc szükségessége mellett, amit a fasiszták elleni háborúban is bizonyítottak.¹¹⁵

Az oszmánok által 1918. október 30-án aláírt fegyverletételt követően, összhangban az 1917. áprilisi akramai szerződéssel és a wilsoni elvekkel, a tripolitániai elit önszerveződésbe kezdett és Szuvali vezetésével november 16-án Miszallátában kikiáltották az arab világ első önálló köztársaságát, Tripoli Köztársaság néven.¹¹⁶ Vezetésére egy négytagú kormányzótanácsot választottak, amely mellett huszonnégy fős tanácsadó testület működött. Titkára a későbbi Arab Liga első főtitkára, Abdel Rahman Azzam bej lett. A nagyhatalmak által el nem ismert köztársaság vezetőivel Róma tárgyalóasztalhoz ült, abban a reményben, hogy hasonló eredményeket érjenek el, mint Kirenaikában a szenúszíjával.

Mind Rómának, mind a köztársaságiaknak csalódniuk kellett. Míg utóbbiak abban a hiszemben voltak, hogy egyenlő félként fogják őket kezelni, addig Róma úgy tekintett rájuk, mint akiken keresztül irányítani fogja Tripolitániát. A félreértést soha nem sikerült orvosolni, azonban a tárgyalások arra jók voltak, hogy az olasz kormány 1919 júniusában Tripolitániában és októberben Kirenaikában előkészítsen néhány alkotmányos reformot.¹¹⁷

A tartományokban élők számára tervezték a speciális olasz-líbiai állampolgárság bevezetését, akik szavazati joggal rendelkeztek volna a későbbiekben létrehozandó helyi – tripolitániai és kirenaikai – parlamentek felállításaikor. A tervezett reformok érintették a helyi

¹¹³ Egészen pontosan két szerződéskötésre került sor. Egyes források szerint egy Idrisz-brit és egy Idrisz-olasz szerződés kötött. Más források azt írják, hogy a mindkét szerződés Idrisz és az olaszok között kötött, az egyik azonnali, míg a második egy későbbi végrehajtással. Cumming Duncan Sir: *Libya in the First World War. In: Libya in History. Historical Conference, 16-23 March 1968. kötet.* Tripoli, 1968. 389.

¹¹⁴ Ahmida Ali Abdullatif: *The Mahing of Modern Libya. State Formation, Colonization, Resistance, 1830-1932.* New York, 1994. 123., Wright John: i.m. 139-140., St John Ronald Bruce: i.m. 66-67. A tárgyalásokat brit szemzőgből lásd: *Libya in the last War: The Talbot Mission and the Agreements of 1917.* In: *Journal of the Royal African Society.* 1941. április 128-131.

¹¹⁵ Ahmida Ali Abdullatif: 123.

¹¹⁶ Történetét lásd részletesen: Anderson Lisa S.: *The Tripoli Republic, 19018-1922.* In: Joffé E.G.H. & McLachlan Keith S.: *Social & Economic Development of Libya.* Cambridgeshire, 1982. 43-65.

¹¹⁷ Legge Fondamentale.

adók beszédésének kérdéskörét, a kormányzók mellett működő tanácsadó testületek összetételét, valamint a muzulmán férfiak sorkötelezettségét.

Kirenaikában még két jelentős megegyezésre került sor az olasz fél és a szenúszíja között. 1920 októberében és 1921 novemberében Idrísz elismerték a kirenaikai belső területek emírének, aki saját hivatalt, rendőrséget, katonaságot működtethetett saját zászló alatt. Az olasz állam életjáradék formájában havi 685 lírát biztosított saját, 1000 lírát családja számára és 2360 lírát általános kiadásokra, emellett Róma fizette a hivatalnokait, rendőrségét, katonaságát, a törzsi és a zawíja vezetőket egyaránt.¹¹⁸ A kirenaikai beduin harcosokat és az olasz katonaságot úgynevezett vegyes táborokba osztották.

A tripolitániai vezetők, Idrisz kirenaikai emírként való elismerésének hírére, 1920 novemberében a nemzetet képviselő úgynevezett „Nemzeti Kongresszust” hívtak össze Garjánban, ahol szintén muszlim vezető megválasztásán gondolkodtak.¹¹⁹ Idrisz személyét ekkor még elutasították, azonban egy évre rá, a szenúszíja legnagyobb ellenzőinek eltávozásával – Szuvalit 1920 augusztusában megölték, Baruni 1921 novemberében elhagyta Líbiát – megoldódni látszott a probléma. A két vezető „likvidálása” egyrészt eredménye is volt a tartományban folyó személyes ellenségeskedésen alapuló, már-már polgárháborús helyzetnek, amelyben mindketten hatalmuk kiterjesztésére törekedtek, másrészt halálukkal lehetőség nyílt az Idrisszel való tárgyalásra, noha a tartományi helyzet mit sem változott.

A kirenaikai és a tripolitániai vezetők között 1922 januárjában Szirtben tartott találkozón megállapodtak, hogy „egységet alkotnak az ellenséggel szemben”, amely „közös”.¹²⁰ A tizenkét pontból álló egyezményből kitűnt, hogy egy mindkét fél által elfogadható vezető megválasztására törekedtek, aki vallási és politikai karizmával rendelkezett. A szövegben ugyan Idrísz nem nevezték meg, mindkét fél és az olaszok számára is egyértelmű volt személye. Az egyezmény azért is fontos, mert ez az első formális és nyilvános kifejeződése a tripolitániai, kirenaikai együttműködésnek, amelynek végállomása a független líbiai királyság lesz.

Amikor a tripolitániai vezetők visszatértek Misztrátába, a város lángokban állt. A tartomány új kormányzója, Giuseppe Volpi¹²¹ megelégedve a tripolitániai elit közötti viszályokat és konfliktusokat, bevetette az olasz expedíciós seregeket, tudtára adva ezzel a lakosságnak az új olasz gyarmatpolitikát. A márciusban megnyitott tárgyalások is gyorsan

¹¹⁸ Candole E. A.V.: i.m. 39.

¹¹⁹ Pelt Adrian: *Libya Independence and the United Nations. A Case of Planned Decolonization*. New Haven, 1970. 18-19.

¹²⁰ Pelt Adrian: i.m. 21.

¹²¹ Tripolitánia és Kirenaika kormányzóit lásd: Herkommer Julius: *Libyen von Italien kolonisiert. Ein Beitrag zur vorbildlichen Kolonialpolitik Italiens in Nordafrika*. Freiburg, 1941. 24-25.

véget értek, amikor a kormányzó elutasította, hogy a tartományokkal kapcsolatos ügyeket a törzsi vezetőkkel együtt kezeljék.

Mivel Tripolitániában úgy látták, hogy nem lehet egyezségre jutni Volpival, felkérték Idrísz, hogy nyilvánítsa magát egész Líbia emírének, aki először vonakodott ugyan, de látva, hogy az olaszokkal kötött Kirenaikára vonatkozó megállapodások sem tarthatóak többé, 1922 októberében elfogadta a felkérést és november 12-én kelt levelében Líbia emírének nyilvánította magát. Az emír soraiból kiolvasható, hogy a líbiai történelem során először jelent meg nemzetpolitikai célként a tartományok összekapcsolása és egyesítése.

Líbia emírje – felmérve helyzete tarthatatlanságát, az olaszok ellenszenvét és fenyegetését – 1922. december 21-én Kairóba távozott, ahonnan csak a második világháborút követően tért vissza.

A fasiszta Olaszország és Líbia

Mussolini és a fasiszták 1922. októberi hatalomátvételét követően megváltozott Róma gyarmatpolitikája. Az új politikához igazodott Giuseppe Volpi, Tripolitánia és Giuseppe Bongiovanni, Kirenaika új kormányzója. Elítélték az addigi liberális, a helyi elittel kiegyezésre törekvő, megalkuvó politikát és helyébe a katonai erőn alapuló, a lakosságot megfélemlítő és a beduinok elleni megtorló akciókra helyezték a hangsúlyt. Giorgio Rochat olasz hadtörténész véleménye szerint „az olasz hadsereg líbiai, etiópiai katonai támadásai voltak az olasz gyarmatosítás valaha volt legbrutálisabb és legdrámaibb akciói”.¹²²

Az Olasz Királyság 1922-re más elvek szerint képzelte el gyarmati politikáját. A feltörekvő új politikai, gazdasági elit égett a vágytól, hogy igazolja magát saját emberei, állampolgárai előtt és elnyerje Európa hatalmainak elismerését. Be kellett bizonyítania, hogy képes megszerezni és felvirágoztatni azokat a területeket, amelyekre a korábbi politikai vezetés képtelen volt. Noha Mussolini 1911 előtt még mélyen ellenezte a gyarmati törekvéseket, 1922-őt követően teljes mellszélességgel állt ki a területek megtartása mellett.¹²³

Felületesen szemlélve úgy tűnhet, hogy az olaszok előnyösebb helyzetben voltak a támadások újbóli megindításakor, mint 1911-ben. A világháborút a győztesek oldalán fejezték be és viszonylagos egység mutatkozott Itáliában. Tripolitániában és Kirenaikában ellenőrzésük alatt tartották a tengerparti városokat és a felfegyverkezett török katonaság helyett rosszul felszerelt, képzetlen beduin tömegekkel kellett szembenézniük. Felszerelésük

¹²² Gooch John: *Re-conquest and Suppression: Fascist Italy's Pacification of Libya and Ethiopia, 1911-39*. In: *The Journal of Strategic Studies*. 2005. VI. szám 1005.

¹²³ 1911-ben be is börtönözték a tiltakozása miatt. St John Ronald Bruce: i.m. 76.

menyisége és minősége hasonló volt, mint 1911-ben, azzal a különbséggel, hogy az első világháborúnak köszönhetően gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeztek az új technikákat illetően.¹²⁴

1911-1912-öt követően a szenúszíja is jelentős változáson ment keresztül. Míg az első olasz-török háborúban a mozgalom nem csak szövetségesként, hanem az oszmán szultán „eszközeként” vett részt a harcokban, addig a háborút követő időszakban a törökök elvesztették a kontrollt a szövetségesük és a líbiai területek felett. A mozgalom kinőtte, megszervezte magát és önálló útra lépett. Az ellenállás, noha az olaszok és törökök az első világháborúban újra szembetalálták magukat egymással Líbiában, már sokkal inkább tűnt tisztán arab, beduin konfliktusnak a szenúszíja zászlaja alatt, mint olasz-török ellentétnek.¹²⁵ Idrisz távozását követően az ellenállás irányítását testvére Szajjíd Hasszán Rida el-Mahdi Szenúszí vette át, aki körülbelül 2.000-6.000 beduin gerilla harcost irányított.¹²⁶

Idrisz távozása előtt közvetlenül, majd azt követően a mozgalmon belül törésvonalak jelentek meg. Míg Idrisz, majd később testvére, Rida és a bengázi előkelőségek az olaszokkal való tárgyalásos megoldásban láttak lehetőséget, addig Saríf tanítványai és parancsnokai Omar Mukhtar¹²⁷ vezetésével csak a harcban hittek és elutasították a korábbi egyezményeken alapuló fegyverletételt. Noha a „sivatag oroszlánja” 1922 végén Idrisszel együtt Kairóba utazott, rövidesen visszatért hazájába, hogy folytassa a harcot a megszállók ellen. Két évvel később anyagi támogatás reményében kereste fel az emírt, de csalatkoznia kellett¹²⁸, amely hozzájárult ahhoz, hogy a kirenaikai szenúszí törzsek vezetőinek többsége, háttérbe szorítva a megalkuvó szenúszí elitet, a harc mellett döntött.

Mukhtar 1924-ben katonai tanácsot hozott létre Kirenaikában, amelyben közösen határoztak a további akciókról. A katonai tanácsban és (négy-ötös) gerillacsoportokban ülő törzsi vezetők fogadalmat tettek, hogy törzseik ellátják élelmiszerrel és fegyverrel harcostársaikat, haláluk esetén pedig a törzs új harcost küld elesett társuk helyére. A felkelők a „helyi tized” révén gabonához, húshoz és a tartományon keresztülhaladó kereskedelmet sújtó adó alapján pénzhez is jutottak. Sok esetben a kollaboránsnak tűnő kirenaikai családok a felkelőknek jutatták az olaszoktól kapott járandóságukat.

¹²⁴ Habib Henri Dr.: i.m.66.

¹²⁵ Evans-Pritchard Edward Even Sir: i.m. 157-159.

¹²⁶ Pelt Adrian: i.m. 28.

¹²⁷ Életéről lásd: Santarelli Enzo, Rochat Giorgio, Rainiero Romain, Goglia Luigi: *Omar Al-Mukhtar. The Italian Reconquest of Libya*. London, 1986., illetve Pfullmann Uwe: *Die Entwicklung Libyen nach dem Ersten Weltkrieg bis zum Ende des libischen Volkskrieges unter Umar al-Muhtar (1918 bis 1931)*. In: *Asien, Afrika, Lateinamerika*. 1994. 317-325.

¹²⁸ A levélből részletet lásd: Ahmida Ali Abdullatif: i.m. 137.

A tripolitániai és fezzáni ellenállás

Az olasz „rekonkvizsta” első felvonására Tripolitániában 1922 januárja és októbere között került sor. A Tripoliban állomásozó olasz seregek megtisztították a várossal szomszédos területeket, mire az ellenállók a Dzsebel-hegységbe húzódtak vissza. Az akcióban a világháborúban kipróbált eritreai csapatokat, lovas és tevés egységeket, irreguláris haderőt is bevetettek. A támadásokat páncélkocsikkal, légicsapásokkal egészítették ki. A gyors sikerhez elengedhetetlen volt a kollaboráns törzsi vezetők magatartása, akik nem tanúsítottak ellenállást. Már ezekben az akciókban is kitűnt Rodolfo Graziani marsall, aki 1921 októberében érkezett Tripolitániába, hogy irányítsa a katonai akciókat.

1923 elején tovább folytatódtak az olasz akciók, amelyre jó okot adott a tripolitániai elit egy része által, az Idrísznek korábban felkínált emíri cím. Róma arra törekedett, hogy a két tartományt minden eszközzel megossza és eltávolítsa egymástól. Ebbe a folyamatba illett bele, hogy az év elején minden, a tartományokra vonatkozó szerződést felmondtak és feloszlatták a korábban létrehozott két tartományi parlamentet.

1923. február elején Tarhunát, február végén Zlitent és Miszurátát vette be az expedíciós haderő, így a teljes tengerparti rész a tunéziai határtól a Szirt-öbölíg olasz ellenőrzés alá került. Volpi így írt haza Rómába: „Ez, a felkelés gyászos bukását jelenti [...] és csodálatos eredményt a gyarmati hadtörténelem számára!”¹²⁹

A következő cél Bani Valid város megszerzése volt. Ez esetben már körütekintőbben és alaposabban kellett felkészülni a támadásra. Az októberben kezdődött akcióban csak eritreai és líbiai kollaboráns őslakosok vettek részt, akik könnyebbek és mozgékonyabbak voltak olasz társaiknál, kevesebb élelmiszerre és ellátásra volt szükségük. A támadások során az olasz parancsnokok nem támogatták a közvetlen összecsapásokat, inkább a felderítésre és a megelőző légitámadásokra helyezték a hangsúlyt, amely után a területre szárazföldi csapatok nyomultak be. Bani Valid városa végső ellenállás nélkül december 28-án jutott olasz kézre. 1924 februárjában Gadámesz majd júniusban a Bani Validtól nem messze fekvő Mizda is megadta magát, amelynek eredményeként olasz kézre került Líbia mezőgazdaság szempontjából legtermékenyebb vidéke.

1925 júliusában Giuseppe Volpi Emilio De Bono generális váltotta a tripolitániai kormányzói poszton, aki kíméletlen fasiszta gyarmatosító hírében állt, aki még a harci gáz használatától sem riadt vissza. Erre kormányzósága idején 1928 januárjában és februárjában

¹²⁹ Wright John: i.m. 152.

került sor¹³⁰, noha Olaszország 1925. június 17-én aláírta a genfi jegyzőkönyvet, amely tiltotta a gáz- és baktériumfegyverek szárazföldi, légi és tengeri háborúban való alkalmazását.¹³¹

Érkezése után pár hónappal világossá vált De Bono számára, hogy stratégiai okokból el kell foglalnia Fezzánt, illetve biztosítani kell a líbiai-algériai határt Gát városánál, elvágva ezzel a menekülési és utánpótlási útvonalat a felkelők elől.

A polgári adminisztráció bevezetésével Észak-Tripolitániában 1925-re De Bono biztosította Olaszország fölényét úgy, hogy közben a helyi hagyományokat és vallást igyekezett tiszteletben tartani. A lakosság bizalmának helyreállítása érdekében gyorsreagálású biztonsági csoportokat alakított, akik probléma esetén hamar a helyszínre érkeztek és noha nem mindig találták meg az ellenséget, de gyors megjelenésükkel megakadályozták a komolyabb konfliktusok kialakulását. A változások pozitívan hatottak a lakosság biztonságérzetére és a szervezett ellenállás 1925 végére alábbhagyott, majd abbamaradt.

Dél-Tripolitánia katonai kormányzója, Graziani tábornok 1926-1927-ben a törzsekkel jó kapcsolatok kiépítésére törekedett az „Oszd meg és uralkodj!” szellemében, amellyel a törzsek közötti összefogást kívánta hátráltatni. Mindaddig ameddig lehetséges volt, Graziani eltekintett a fegyverek használatától, miközben megadta a lehetőséget a felkelőknek, hogy megvédjék saját törzsüket, amit Olaszország nem tudott minden esetben garantálni. A törzsekkel való jó kapcsolat kiépítésével pedig arra törekedett, hogy meggyőzze őket arról, hogy csak az olasz adminisztráció garantálhatja a további békés fejlődést.

A fenti célok elérése érdekében Tripolitánia északi részén a nomád törzseket a déli területek meghódítására használták fel. A hivatalos pozíciók ígéretével elérték, hogy a helyi törzsek vezetői minden információt megosszanak az olasz hatóságokkal. Arra azonban az olasz vezetés komoly hangsúlyt helyezett, hogy a helyi vezetőkben tudatosítsák, hogy az emírt a kormányzó testesíti meg, aki az olasz király líbiai képviselője. Graziani emellett egyértelmű állásfoglalásra kényszerítette az ingadozó törzsi vezetőket az olasz uralom elfogadásának kérdésében.

1927 novemberében Federzoni gyarmatügyi miniszter Rómába rendelte a két tartomány kormányzóját, hogy ismertesse a gyarmatokkal kapcsolatos új kormányzati álláspontot. Eszerint a kormány „a két tartomány teljes olasz kontrollját kívánta a jövőben, elejét véve a romboló és veszélyes beszivárgásoknak, az ellenség könnyű betöréseinek, amelyek

¹³⁰ Gooch John: i.m. 1009. Tripolitániában 1925-ben is történt egy harcigáz támadás, arról azonban nem rendelkezünk információval, hogy ez még a genfi jegyzőkönyv aláírása előtt történt-e, illetve már De Bono vagy még Volpi volt a kormányzó. Lásd: Wright John: i.m. 158.

¹³¹ <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=RXMJRY>, letöltés dátuma: 2013. február 3.

végzetesek lehetnek a korábban elfoglalt területekre”¹³². A miniszter Szirtika és a környező oázisok meghódítását tűzte ki célul a 29. szélességi fokig dél felé, amely megteremthette a lehetőséget a két tartomány partmenti összeköttetésére.

Az 1928. január 1-jén indult 10 napos akció az olaszok teljes sikerével zárult. Adzsdabíjában megadta magát a szenúszíja vezetője Mohammed Rida – Idrisz testvére –, aki abban a hiszemben döntött a feltétel nélküli megadás mellett, hogy az olasz támadás végleg felszámolja a líbiai ellenállást. Az olasz expedíciós haderő február elején két irányból folytatta az előrenyomulást, amely szintén teljes sikerrel járt.¹³³ A szenúszíja kiszorult Szirtikából és megnyílt a lehetőség a két tartomány közötti könnyebb kapcsolattartásra. A felkelők érzékeny veszteségeket szenvedtek és kénytelenek voltak a déli, sivatagos területek felé visszavonulni.¹³⁴ Ridát az olaszok Szicíliába száműzték, ahol 1935-ig tartották házi őrizetben és csak azt követően térhetett haza Bengáziba.¹³⁵

Fezzában 1929. november 25-én kezdődött az olasz hadjárat, amely a tartomány fővárosának, Murzuknak az elfoglalásával 1930. január 20-án ért véget. A tartomány megszerzésével az olaszok 1929-ben 1.000.000 km²-rel növelték a fennhatóságuk alatt álló területeket – kétszer akkorával mint az Olasz Királyság –, igaz ez Tripoliba érkezésük után csak tizennyolc évvel sikerült.¹³⁶

A kirenaikai ellenállás

Eltérően az ország nyugati felétől, Kirenaikában szervezettebb ellenállás folyt, amely a szenúszí mozgalom beágyazottságának és a rend helyi központjainak volt köszönhető. Hiába a modern olasz fegyverek, a légi felderítés, a jól szervezett nagyszámú katonaság, hosszú időn keresztül nem sikerült megtörni a beduin ellenállókat. Sokáig eredménytelenül üldözték a kis létszámú gerilla csoportokat a Zöld-hegységen keresztül, egészen a Szahara belsejéig, akik gyors rajtaütésszerű akciókat hajtottak végre, majd visszahúzódtak a nehezen járható és felderíthető sivatagos, hegyes területekre.

A korábbiakban már említésre került, hogy a tripolitániai emíri cím elfogadásával és a két tartomány személyében történő formális egyesítésével Idrisznak 1922 végén saját biztonsága érdekében Egyiptomba kellett menekülnie, ahonnan csak a második világháborút

¹³² Gooch John: i.m. 1010.

¹³³ Szárazajtai Incze Kálmán: *A tripoliszi olasz hadjárat*. In: Szárazajtai Incze Kálmán: *Háborúk a nagy háborúk után I-II*. Budapest, 1938. 413-424.

¹³⁴ Wright John: i.m. 159.

¹³⁵ De Candole E.A.V.: i.m. 50.

¹³⁶ Wright John: i.m. 162.

követően tért vissza. Távozásával testvére, Mohamed Rida vette át a mozgalom irányítását, amely az olaszokkal szembeni magatartást illetően nem volt egységes.

Az új fasiszta gyarmatpolitika egyértelmű választ adott a szenúszíja és az olaszokkal kooperációt támogatók számára. Az 1923 januárjában kinevezett új kirenaikai kormányzó, Luigi Bongiovanni tábornok, aki a végrehajtandó feladatokat közvetlenül Mussolinitől kapta, már márciusban meglepetésszerű rajtaütést hajtott végre a Bengázi környéki szenúszí erősségeken. A támadás jól mutatta, hogy Tripolitániához hasonlóan, itt is pont került a liberális, megalkuvó, megegyezésre törekvő politika végére és a szavak helyébe a tettek – fegyverek – léptek.

Április közepén jól felszerelt páncélos és légi egységek indultak a szenúszí fellegvár és központ, Adzsdabíja irányába és a város április 21-re olasz kézre jutott. Ezzel az ellenállást nem tudták megtörni, a harcosok a Zöld-hegységbe húzódtak vissza, ahol az olasz hadsereg nem rendelkezett helyismerettel, páncélozott járművei nem birkóztak meg a terepviszonyokkal és utánpótlási nehézségekkel küzdöttek.

A katonák tehetetlenségükben a civil lakosságon álltak bosszút, illetve a beduin települések elleni megtorló akciókkal az utánpótlási vonalakat akarták felszámolni. 1924 végén megérkezett Kirenaikába a szardíniai „feketeinges légio”, hogy begyűjtsék és összetereeljék a törzseket, illetve kiemeljék közülük az ellenállókat, amellyel párhuzamosan új kormányzó, Ernesto Mombelli került a tartomány élére. Az új csapatok 1925 januárja és júniusa között stabilizálták a korábban megszerzett területeket, de az ellenállás letörése továbbra sem sikerült.

Habár az olaszok célja csupán a harcoló csapatok megsemmisítése volt, 1925 végére úgy tűnt, hogy Kirenaikában szinte mindenki ellenük fordult. A városokban és falvakban élők ugyan nem harcoltak fegyveresen és az olaszoknak volt is ugyan néhány szövetségese a tengerparti területeken, a törzsek nagyobb része és a lakosság – ahol nem volt teljes a központi kormányzat ereje – élelemmel, ruhával, fegyverekkel, szállással, lovakkal, tevékkel, információval támogatták a felkelőket. A sottomessik – így hívták őket – közül többen az olasz hadseregben szolgáltak, majd az ott kapott felszerelést, hadtápot, muníciót egyszerűen átadták a felkelőknek.

Mombelli kormányzó új lendületet adott az enervált, megfásult katonáknak. Modern taktikájának köszönhetően állandóan járőröző katonai jelenlétet biztosított a megszerzett és az ellenőrzés alatt nem álló területek határán, megakadályozva ezzel a felkelők be-kiszivárgását, a gyors rajtaütéseket, az utánpótlás megszerzését. Súlyosbította a szenúszíja helyzetét, hogy 1925 decemberében az olasz és a brit kormány közötti megállapodás értelmében Kufra és

Dzsagbúb olasz fennhatóság alá, míg Szollum Egyiptomhoz került. Így az Olasz Királyság később nemzetközi konfliktus nélkül foghatott hozzá az utolsó szenúsi erősségek elfoglalásához.¹³⁷

A Dzsagbúb ellen indított januári támadást komoly szervezőmunka előzte meg, mivel a remélt sikertől azt várták, hogy a „nagy szenúsi” sírhelyének elfoglalásával a mozgalom hívei behódolnak Rómának, a felkelők pedig leteszik a fegyvert. Az 1926. február 7-én a városba érkező sereg ellenállás nélkül vonult be a központba, amelynek különösebb hatása nem volt a későbbi eseményekre.

Kirenaikában a felkelés elfojtásával megbízott, de végső eredményt el nem érő Mombellit, Attilio Teruzzi tábornok váltotta novemberben, akihez csatlakozott Ottorino Mezzetti tábornok is Tripolitániából, aki arra a megállapításra jutott, hogy a sikeres offenzívához három dolog együttes teljesülésére van szüksége. A mobil egységeket megfelelő mennyiségű vízzel kellett ellátni, hogy ne kelljen visszatérniük az alaptáborokba, kiszolgáltatva őket a felkelőknek. Ezeket úgy állítottak össze, hogy elegendő létszámmal rendelkezzenek egy-egy sivatagi összecsapás esetén, továbbá a csapatmozgásokat, valamint az utánpótlás szállítását lehetőleg éjszaka kellett megoldani.

Az 1928 januárjában és februárjában Kirenaikában és Tripolitániában indított akció, amely a két tartomány közötti összeköttetés biztosítását célozta, sikeres volt. A felkelők vezetőjének, Ridának az elfogása után az ellenállás vezető nélkül maradt, amelyet „kényszerűségből” Omar Mukhtar vállalt magára.

A „sivatag oroszlánját” a szenúsi tanítót szülőföldje szabadságáért folytatott megalkuvás nélküli küzdelme olyan magasságokba emelte életében és halála után, mint a francia agresszióval szemben Algériában harcoló Abdel Kádert, vagy Marokkóban szembeszálló Abdel Karimot. Mukhtar – „a mi végső ellenségünk, Idrisz hűséges és alázatos szolgálja, a kirenaikai ellenállás szíve és lelke”, ahogy Graziani írta róla – a beduin harcosok és a szenúsi sejkek ritka kombinációjának tűnt.¹³⁸

Omar Mukhtar életét a különböző gyarmatosítók elleni folyamatos harc tette ki. A századfordulón a Kufrából kiinduló, a gyarmatosító franciák elleni harcokban, majd az első olasz-török, ezt követően az olasz-szenúsi háborúban vett részt. Ugyan 1922 végén Idrisszel Egyiptomba utazott, de hamarosan visszatért, hogy részt vegyen az ellenállásban. Amikor 1923-ban harcba hívták, már elmúlt hatvan éves, de még akkor is megőrizte egyszerűségét,

¹³⁷ A témáról lásd részletesen: Shaw W. B. K.: *International Boundary of Libya*. In: *The Geographical Journal*. 1935. I. szám 50-53.

¹³⁸ Evans-Pritchard Edward Even Sir: i.m. 168.

vallásosságát, logikus gondolkodásmódját és tanítói képességét. Harcostársai csodálattal tekintettek rá.

Idrisszel való 1924-es egyiptomi találkozását követően keserűen számolt be arról, hogy csalódott Idriszben, csalódott a Szenúszai családban. Úgy érezte, hogy a mozgalmat, az ellenállást hátrahagyták, amely Rida elfogása után rá maradt, noha tisztában lehetett azzal, hogy nem vívhat győztes háborút az olaszok ellen.

Mukhtar a Zöld-hegységben és a nehezen bevezethető sivatagos területeken folytatott gerillaharca ellen az olasz akciók eredménytelennek bizonyultak, amely elsősorban az általa vezetett csapatok új taktikájának volt köszönhető. A kis létszámú gerilla csoportok kerültek a nyílt konfliktusokba, helyette jól megszervezett rajtaütésszerű támadásokat, kisebb összecsapásokat vállaltak fel, kihasználva jó helyismeretüket és alkalmazkodóképességüket.

Az ellenállás letörése

Mussolini látva, hogy az ellenállást nem tudták megtörni, 1929. január 1-vel Pietro Badoglio marsallt nevezte ki Líbia kormányzójává, megszüntetve ezzel a két tartomány külön irányítását és a két kormányzói tisztséget. Ekkor jelenik meg először hivatalos formában a Líbia név. A kormányzó-helyettesi pozícióba Dominico Siciliani került, míg a Líbiában állomásozó hadsereg főparancsnokának Ronchetti tábornokot nevezte ki.

Badoglio marsall öt évet kért, hogy pacifikálja és fejlessze a két tartományt. Első körben a lakossághoz intézett felhívást. Amnesztiát ígért azoknak, akik leteszik a fegyvert és elfogadják az olasz fennhatóságot, véres megtorlást azoknak, akik elutasítják azt. A líbiai olasz politikai és katonai vezetéstől, illetve a seregtől nagyobb fegyelmet, rendet, teljesítményt várt, illetve tiszteletet és alázatot az őslakosok felé.¹³⁹

1929 márciusában, áprilisában Mukhtar fegyverszüneti tárgyalásokba kezdett, amelynek megítélése az olaszok körében felemás volt. Feltételezték, hogy a harcokban csapatai kifáradtak, utánpótlása elfogyott, de azt sem zárták ki, hogy ez is csak újabb taktikai húzás a sejk részéről. A megbeszélések Mukhtar, Siciliani és Badoglio között májusban és júniusban folytatódtak és úgy tűnt, hogy a találkozókat siker koronázza. A június 13-án Rómába küldött kormányzói táviratban Mukhtar szavai szerint „a mai naptól nekem Badoglio tábornok az első olasz kormányzó, aki irányítja Kirenaikát. Mától Kirenaikában kormány is működik, egy

¹³⁹ Santarelli Enzo, Rochat Giorgio, Rainero Romain, Goglia Luigi: i.m. 53.

olasz kormány. Kirenaika most egy új korszakba lép, a béke korszakába. A mai naptól a kormányzat szolgálatába állok”.¹⁴⁰

A fegyverszünet megkötése utáni hónapokban valóban szüneteltek a fegyveres összecsapások, de arról, hogy az egyezmény aláírása után miért nem sikerült továbblépni, hiányosak és ellentmondásosak a források. Az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy az olaszok nem tartották elfogadhatónak, hogy tunéziai, egyiptomi megfigyelők is véleményt nyilvánítsanak a megszövegezett békéről és az sem tetszett nekik, hogy Idrisz aláírását adja hozzá. Ezzel az olaszok elutasították Idrisz politikai jogainak elismerését, illetve a szenúszíjának kért garanciákat.

Az eredménytelen tárgyalásokat követően Mukhtar 1929. október 24-én tudtára adta az olasz kormányzónak, hogy felújítja a harcokat, de ezt nem követték azonnali erőszakos cselekmények. Novemberben Emilio De Bono, Tripolitánia korábbi kormányzója került a Gyarmatügyi Minisztérium élére, Graziani tábornok pedig Siciliani tábornokot váltotta 1930 áprilisától a kormányzó-helyettesi poszton. Mussolini kemény megtorlást követelt a vezetőktől.

1930-ban új szakasz kezdődött a hadműveletekben. De Bono gyarmatügyi miniszter Badoglio kormányzónak írt táviratában koncentrációs táborok felállítását, Badoglio pedig mustárgáz bevetését javasolta Siciliani kormányzó-helyettesnek.¹⁴¹ Áprilisban az új kormányzó-helyettes bezárattott minden szenúszí központot és elkoboztatta a rend teljes vagyonát. A lőfegyver birtoklása és a gerillákkal való kapcsolattartás főbenjáró bűnnek számított, amelyet speciális katonai bíróságok tárgyaltak. A szenúszí központok és a törzsek sejkjeit letartóztatta. Tizenöt koncentrációs táborot állított fel a Zöld-hegység északi, tengerparti felén, amelybe betelepítette a területen élő nomád lakosságot. Két év alatt az állatállomány 90 %-át pusztította ki, a kutakat megmérgezte. Hogy elvágja a mozgalom utánpótlását, a líbiai-egyiptomi határon 270 km hosszú, 1,5 méter magas, 9 méter széles, aláaknázott szögesdrótakadályt állított fel, amelyet folyamatosan járőrök ellenőriztek.

A végső támadás 1930 nyarán kezdődött, célja a Szaharában található Kufra oázis elfoglalása volt. A nyomasztó olasz túlerőnek köszönhetően 1931. január 19-én négyórás küzdelem után a szenúszíja utolsó központja is a Duce birtokába került. Kufra elestével az ellenállás még nem bukott meg, mivel a felkelők a Zöld-hegységben tovább működtek, bár helyzetük kétségbeejtővé vált.¹⁴²

¹⁴⁰ Santarelli Enzo, Rochat Giorgio, Rainero Romain, Goglia Luigi: i.m. 56.

¹⁴¹ Santarelli Enzo, Rochat Giorgio, Rainero Romain, Goglia Luigi: i.m. 63-64.

¹⁴² Wright John: i.m. 166.

Mukhtart végül szeptember 11-én a Zöld-hegységben egy rajtaütés során fogták el, majd Bengáziba szállították. De Bono és Badoglio nyomatékosan kérte a nyilvános tárgyalást és az ellenállás vezetőjének kivégzését, amelyet szeptember 16-án hajtottak végre Szollukban, húszezer líbiai előtt.

A következő hónapokban voltak ugyan még elszórtan harcok, de Mukhtar halálával¹⁴³ gyakorlatilag véget ért az ellenállás. A mozgalom híveinek jelentős része megpróbálta elhagyni Kirenaikát, azonban sokat közülük elfogtak vagy menekülés közben végeztek ki. Badoglio marsall Kufra elfoglalásának első évfordulóján, 1932. január 24-én nyilvánosan hirdette, hogy a „felkelést teljes egészében és végleg elfojtottuk. Az elmúlt húsz évben először mondhatjuk azt, hogy a két tartományt elfoglaltuk és pacifikáltuk”.¹⁴⁴

A gazdasági gyarmatosítás

Az itáliai politikai elit és a társadalom jelentős része Róma területi igényét számos indokkal támasztotta alá a 19. század végén, a 20. század elején. Ezek között megjelentek a történelmi hagyományok, míg mások az Olasz Királyság nagyhatalmi érdekeire hivatkoztak. Érvként jelent meg a demográfiai tényező, amely óhatatlanul összekapcsolódott gazdasági, azon belül is mezőgazdasági problémákkal.

A líbiai gyarmatosításnak nagy célokkal és tervekkel nekilóduló Olasz Királyság végül több szempontból is csalatkozni kényszerült. Csalódnia kellett abban az értelemben is, hogy 1911-et követően a háborús és politikai helyzet, mind Líbiában, mind Európában felülírta a kormányok számításait. Ennek ellenére 1922 végére gyakorlatilag társadalmi, politikai konszenzus született a gyarmatosítás szükségessége mellett.

A fasiszta rezsim első kormányzója, Giuseppe Volpi világossá tette, hogy nem támogatja a mezőgazdaságból élők azonnali, tömeges kivándorlását Líbiába. Felismerte a nagy és stabil olasz populáció jelenlétének szükségességét, amely azonban olyan anyagi terhet rótt volna az olasz államra, amely abban az időben finanszírozhatatlan volt. Helyette tulajdonszerzéssel, koncesszióval vagy bérleti jogviszonyon keresztül próbálta a nagytőkét és a magánbefektetőket Tripolitánia északi részébe csábítani. Az olasz állam a felkelőktől elkobzott és az 1922. júliusi dekrétummal – műveletlen területek állami kézbe juttatása – kisajátított földeket ajánlotta megvételre. 1922 és 1925 között 30.000 hektár föld került olasz

¹⁴³ Életéről Anthony Quinn, Oliver Reed, Irene Papas főszereplésével 1981-ben Musztafa Akkad filmét készített Omar Muktar, a sivatag oroszlánja címmel. A film vetítését betiltották Olaszországban. A filmet nyilvánosan először Kadhafi hivatalos 2011-es látogatása során adta le az olasz média. A látogatás során Kadhafi Mukhtar fotóját tűzte mellé és a delegációban vele tartott a felkelő unokája is.

¹⁴⁴ Wright John: i.m. 168.

kézre.¹⁴⁵ Volpi abban reménykedett, hogy az olcsó föld Afrikába vonzza a nagytőkét, amelyet adókedvezményekkel és a kormány támogatásával – értsd hitelek és technikai támogatások – még vonzóbbá próbált tenni. Hitt abban, hogy ezen keresztül a Líbiába érkező olasz földművesek meg tudják teremteni maguk számára azokat az anyagi feltételeket, amelyek biztosítják megélhetésüket új hazájukban.¹⁴⁶

Noha a kormányzó terve ésszerűnek tűnt, felhívása nem aratott egyöntetű sikert, később pedig kudarcot is vallott. A megművelhető földek döntő része néhány olasz nagytőkés csoport kezében összpontosult, amelyek a drágább olasz munkaerő helyett az olcsóbb líbiai munkásokat alkalmazták. A mezőgazdasági beruházások (tengerparti területek termővé tétele, olajfa ligetek kialakítása) drága és lassan megtérülő befektetésnek számított.

A Volpi által képviselt kezdeményezés nem volt része a Mussolini fémjelezte hivatalos fasiszta politikának. Az 1926-ban először Líbiába látogató Duce egyértelművé tette, hogy olasz földnélküli és munkanélküli parasztok ezreit, tízezreit szeretné ott látni, akik családjakkal és farmjaikkal megalapozzák az olasz jövőt. Emilio De Bono kormányzósága idején, 1928-tól indult meg az olasz családok állami segítséggel történő letelepítése olasz gyarmati gazdasági társaságok közvetítésével. Noha ebben az időben alakultak nagytőkés koncessziók is, hosszú távú szerződésekben kötelezték őket arra, hogy honfitársaikat foglalkoztassák.

1926 és 1929 között az olasz állam újabb 71.000 hektár földet vont felügyelet alá¹⁴⁷, majd hosszú lejáratú hitelek folyósításával olasz családoknak juttatták, akiknek száma ütemesen nőtt. Míg 1929-ben csak 1800 körüli olasz élt Tripolitániában, addig számuk 1933-ra 7000 főre ugrott.¹⁴⁸

A családok letelepítésével foglalkozó társaságok félig állami, félig magántőkéből működtek. A társaságok nagysága és pénzügyi helyzete ugyan eltérő volt, céljaik megegyeztek. Állami megrendelésre a lehető legtöbb, kis méretű, független farmot kellett létrehozniuk az Olaszországból érkezőknek, akiknek a kezdetekben minden feltételt ők biztosítottak: hitelt, házat, földterületet, mezőgazdasági gépeket, vetőmagot. A tervek szerint, a hitelek lejártával – 20-30 év múlva – a farmok az új tulajdonosok kezébe kerültek volna.

Az olasz családok betelepítését a kirenaikai felkelés leverését követően a tartományra is kiterjesztették. 1932-ben jött létre az Ente per la Colonizzazione della Cirenaica nevű intézet,

¹⁴⁵ Wright John: i.m. 170.

¹⁴⁶ Az első iroda, az Ufficio Fondario 1913-ban alakult Tripoliban, amely az olaszok jövőbeni földügyleteivel foglalkozott. St John Ronald Bruce: i.m. 74.

¹⁴⁷ Wright John: i.m. 170.

¹⁴⁸ Segre Claudio G.: *Italo Balbo and the Colonization of Libya*. In: *Journal of Contemporary History*. 1972. III-IV. szám 146.

amely hasonló módon működött mint a korábban leírtak, azzal a különbséggel, hogy ez a Zöld-hegység környéki földekkel és odatelepített családokkal foglalkozott. Az intézet 1933-ban négy települést húzott fel, majd letelepített 150 családot, akik egyenként 20 hektár földdel gazdálkodhattak. Ők voltak az első, valóban az állam által támogatott telepesek, akiknek sikerén felbuzdulva a kormány az intézmény működését Ente per la Colonizzazione dell Libia néven az egész gyarmatra kiterjesztette.

1934. január 1-ét követően Mussolini Italo Balbot, a légierő marsallját nevezte ki Líbia kormányzójának, majd december 3-án a két tartomány helyén négy adminisztratív körzetet hoztak létre (Tripoli, Miszráta, Bengázi, Derna), Fezzán területén pedig kialakították a Déli Katonai Körzetet.¹⁴⁹

Balbo neve a későbbiekben összeforrt a gyarmat olaszosításával. Nem százasával, ezresével, hanem százezrével akarta az észak-afrikai gyarmatra telepíteni a szegény, földnélküli olaszokat. Személyisége, múltja jó alapnak tűnt. Kiváló katonaként, hű fasisztaként megszervezte az olasz légierőt, többször átrepülte az Atlanti-óceánt. Személyes bája, a tömegekhez való jó érzéke, szervezőkészsége és katonái hűsége a magasba emelték népszerűségét. A fasiszta párton belül a sikereire féltékeny és erős egyéniségétől tartó ellenfelei végül eltávolították Rómából, így Líbiába került. Eredményeit annak is köszönhetette, hogy Rómának ebben az időszakban fontosabb volt a presztízs, mint az ár, így a költségeket nem számolva ömlött a pénz a Gyarmatügyi Minisztériumba.

A presztízsberuházások ellenére az 1937-ben végzett mezőgazdasági felmérés csalódást keltő volt. A 127.000 hektár magántulajdonban lévő föld csupán 7%-át birtokolták 50 hektár alatti magántulajdonosok, a többit nagybirtokosok művelték. A mezőgazdaságban dolgozó olaszok száma is stagnált a korábbiakhoz képest, akiknek jelentős része a 4.000 hektár nagyságot meghaladó nagybirtokokon bér munkásként dolgozott.

Mussolini 1937-es második líbiai látogatását követően, 1938 márciusában jóváhagyta Balbo programját – a „ventimilát”, amelynek során évente 20.000 embert kívánt letelepíteni és mintegy félmillió líbiai olasszal számolt a század közepére.¹⁵⁰ Az év hátralévő részében bizottságok keresték fel Veneto és Emilio tartományokat kiválasztva 800 családot, akik 1938 októberében indultak útnak. A családok csak írni-olvasni tudó, egészséges, a fasizmus eszméje iránt elkötelezett rokonokból állhattak. Kikötés volt, hogy egy családból minimum 8 fő munkaképes legyen.

¹⁴⁹ 1937-től első konzul. St John Ronald Bruce: i.m. 75.

¹⁵⁰ Segre Claudio G.: i.m. 151.

A telepések szükségleteivel három állami intézet foglalkozott (Ente per la Colonizzazione della Libia, Istituto Nazionale Fascista, Azienda Tabacchi Italiani), számukra 500.000 hektár földet biztosítottak. A program bejelentése és az első lakók megérkezése között 33.000 munkás – köztük több ezer olasz – 8 falut épített fel, 7 meglévő falut újíttott fel és 5 mezőgazdasági központot hozott létre.

A családok a média zajos jelenléte mellett Genova, Nápoly és Siracusa kikötőjéből indultak útnak Tripoliba és Bengáziba.¹⁵¹ Balbo búcsúztatta és fogadta őket. Érkezésükkor minden családnak megvolt a saját háza, a hozzá tartozó előkészített, terménnyel bevetett földdel, szarvasmarhával és tevével az istállóban, szerszámokkal a tárolóban, felvágott tüzelővel és kúttal az udvaron, illetve étellel a hűtőszekrényben. A farmok mérete 15 és 50 hektár között változott. A földeken általában olívát, mandulát, szőlőt, dohányt és mediterrán gyümölcsöket termeltek, néhol gabonát. A megkötött szerződések szerint az ingatlan, a hitelek – terményben és pénzben való – visszafizetése után, 20 év múlva kerülhetett legkorábban a család tulajdonába.¹⁵²

Az első sikert követően 1939 októberében újabb 12.000 olasz érkezett. 1940-re az olasz populáció száma elérte a 110.000 főt¹⁵³, amelyből körülbelül 40.000 ember foglalkozott mezőgazdasággal és háromnegyedük a Balbo-féle „ventimilán” keresztül érkezett Líbiába.¹⁵⁴ Érdekes színfoltja volt a társaságoknak az Azienda di Tabacchi Italiana (ATI), amely dohánytermesztéssel foglalkozott.¹⁵⁵

A betelepítés és a mezőgazdaság fejlesztésén túl más területekre is hangsúlyt fektetett a fasiszta állam. Mussolini 1937-es látogatásakor adták át a Strada Litoraneát, a líbiai tengerparton Tunéziától Egyiptomig végighúzó 1821 km hosszú autótutat, amely 36 órára rövidítette a korábban több napig tartó utazást Tunézia és Egyiptom között. A főút megteremtette a szorosabb kapcsolatot a két tartomány között, amelyre korábban nem volt példa. A köznyelv az utat a kormányzó után Via Balbonak nevezte.¹⁵⁶ Az 1930-as évek második felétől Tripolit és Bengázit légi járatok kötötték össze az olasz nagyvárosokkal, illetve Olasz Kelet-Afrikával. Számos kikötőt felújítottak, kibővítettek. Elkezdődött vasútépítés is.

¹⁵¹ Russel E. J.: *Agricultural Colonization in the Pontine Marshes and Libya*. In: *The Geographical Journal*. 1939. IV. szám. 283.

¹⁵² Wright John: i.m. 173.

¹⁵³ Tripolitániában 70.000 fő, Kirenaikában 40.000 fő. Pelt Adrian: i.m. 31.

¹⁵⁴ Segre Claudio G.: i.m. 153.

¹⁵⁵ Herkommer Julius: i.m. 74-75.

¹⁵⁶ Wright John L.: *Mussolini and the Sword of Islam*. In: Ben Ghiat-Ruth: *Italian Colonialism*. New York, 2005. 127.

A Tripolit körülvevő sivatagos területet speciális növényzet telepítésével jó 40 km-rel sikerült kijebbi szorítani. Olasz régészek számos római kori kutat fedeztek fel, amelyeket rövid idő alatt újra a mezőgazdaság szolgálatába állítottak.

Balbo rendkívüli mértékben támogatta a turizmus felvirágoztatását, amelynek során a Litoranea mellett, a tengerparton és a nagyobb városokban számos szállodát építettek. Az 1930-as évek végére már havi 2.000 olasz turista érkezett a gyarmatra, sokan közülük a római kori maradványok újrafelfedezése miatt.¹⁵⁷ 1927 és 1939 között évenként rendezték meg a Tripoli Kereskedelmi Vásárt, amelyen az olasz gyarmatok és termékeik mutatkoztak be.¹⁵⁸ 1925-ben először rendezték meg a Tripoli Grand Prix nemzetközi autóversenyt, amelyen 1940-ben a későbbi első Formula-1-es világbajnok, az olasz Giuseppe Farina haladt át győztesként a célvonalon.

1939. január 9-én egy királyi rendelettel a korábban felsorolt négy körzet beolvadt az Olasz Királyságba¹⁵⁹ és Líbia szerves részévé vált az olasz államnak.¹⁶⁰ A Tirrén-, az Adriai- és a Ión-tengerpart után a Földközi-tengerpart is olasz területté lett és beteljesedett a negyedik part, a „quarta sponda” eszméje.¹⁶¹

A kirenaikai harcok lezárását követően az őslakosokkal is egy harmonikusabb, a kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolatot próbált kiépíteni Balbo, bár tisztában volt annak nehézségeivel.¹⁶² Róma az enyhülés jegyében 1932-ben megnyitotta a koncentrációs táborok kapuit és a beduinok hazatérhettek törzsi területeikre. 1934-et követően a négy líbiai körzet felállításával párhuzamosan az őslakosokat törzsekbe osztották, amelyeknek az élén a sejkek álltak. Ők voltak egy személyben felelősek a területükön történt eseményekért. 1939-ben bevezették a speciális olasz állampolgárságot, amelyet jogállásukat illetően három csoportba osztottak, létezett: cittadini metropolitani – az olasz telepéseknek és hivatalnokoknak, cittadini italiani speciali – a szűk, képzett arab középosztály számára, akik együttműködők voltak a Királysággal, cittadini italiani libici (muszulmani) – a teljes őslakosság számára.¹⁶³

A háborút követően állami segítséggel növelték az őslakosok állatállományainak a számát, kutakat fúrtak. A lerombolt mecseteket, a szenúszíja által tisztelt muszlim

¹⁵⁷ McLaren Brian L.: *Architecture and Tourism in Italian Colonial Libya. An Ambivalent Modernism*. Seattle, 2006.

¹⁵⁸ McLaren Brian L.: *The Tripoli Trade Fair and the Representation of Italy's African Colonies*. In: *The Journal of Decorative and Propaganda Arts*. 2002. 170-197.

¹⁵⁹ A négy körzet négy tartományként a 97., 98., 99. és 100. tartományként olvadt az Olasz Királyságba. Fezzánt továbbra is Déli Katonai Körzetként irányították.

¹⁶⁰ Evans-Pritchard Edward Even Sir: i.m. 215.

¹⁶¹ St John Ronald Bruce: i.m. 77.

¹⁶² Wright John: i.m. 176-177., illetve Vandewalle Dirk: i.m. 34.

¹⁶³ Evans-Pritchard Edward Even Sir: i.m. 198.

emlékhelyeket felújították, a muzulmán kultúrát és a sariát tiszteletben tartották. Engedélyezték a muzulmán ünnepeket és lehetőséget biztosítottak a mekkai zarándoklatra. Balbo 1937-ben néhány líbiai előljáró kérésére a ramadán idejére betiltotta az alkoholfogyasztást. Mussolini ugyanebben az évben líbiai útja alkalmával megkapta az „iszlám kardja, védelmezője” címet, hogy ezzel is bizonyítsa, hogy a muzulmánok, ezen keresztül Líbia az olasz birodalmi és stratégiai gondolkodás centrumában van.¹⁶⁴

Az oktatás terén szintén jelentős lépéseket tett a fasiszta állam. Elsősorban az alapfokú oktatásra és a korán iskolákra koncentráltak. Az 1939/1940-es tanévben mintegy 20.000 líbiai gyermek kezdte meg a tanévet 121 általános és 629 muzulmán iskolában. A középfokú és felsőfokú oktatás háttérbe szorult. Néhány hallgatónak sikerült ugyan ösztöndíjjal Egyiptomban továbbtanulnia, de a gyarmati kormányzat figyelt arra, hogy túlképzett líbiaiak ne tudjanak bekerülni a közigazgatás felsőbb szintjeire.¹⁶⁵ A muzulmán fiatalok ideológiai képzésére 1935-ben Balbo megszervezte a Gioventu Araba del Littorio (GAL) nevű fasiszta ifjúsági szervezetet, amely az anyaszervezet, a GIL fiókcsapataként működött.

A népességet sújtó betegségeket, úgy mint a pestis, kolera, himlő és trachoma, visszaszorították. A gyarmati kormányzat egyik hosszú távú terve között szerepelt, hogy a nomád líbiai lakosságot letelepítse. Kezdetnek olasz telepes mintára nyolc falut építettek, amelybe nincstelen kirenaikaiak költözhetnek.

Az évtized végére úgy tűnt, hogy az olaszok valóban erőfeszítéseket tettek az őslakosok bizalmának elnyerésére. Ez Tripolitániában könnyebb volt, igaz ott mindig is nyitottabbnak tűntek az olasz jelenlétre. Kirenaikában az elhúzódó harcok, a makacs beduin ellenállás és az elkövetett borzalmak beárnyékkolták az olasz kezdeményezéseket. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a letelepítések és a kisajátítások komoly konfliktusokat generáltak.

Mussolini Líbia megszerzése után 1935-ben Etiópiára vetette szemét, hogy revansot vegyen az 1896-ban Áduánál elszenvedett vereségért, valamint Olasz Észak-Afrikát követően létrehozassa a kelet-afrikai gyarmatbirodalmat. Szomália még 1889-ben, Eritrea 1890-ben került olasz kézre. Az 1934-es etiópiai Val Val incidenst követően a Duce 1935. október 2-án adta ki a parancsot a támadásra. Szomália felől De Bono tábornok, Eritrea felől Graziani tábornok vezette a seregeket. A következő év májusáig tartó konfliktus Róma győzelmével zárult, majd június 1-jén Olasz Etiópiából, Olasz Szomáliából és Olasz Eritreából létrejött

¹⁶⁴ 1937. március 18-án Tripoliban. Ben Ghiat-Ruth: i.m. 125.

¹⁶⁵ Wright John: i.m. 183.

Olasz Kelet-Afrika néven az új gyarmatbirodalom, amely mind Nagy-Britanniát, mind Franciaországot nyugtalanította.¹⁶⁶

Az 1930-as évek második felében kialakuló jó olasz-német viszony, a szerződés a két ország külpolitikájának és gazdaságának összehangolásáról, az antikomintern paktum, az acélpaktum, illetve a háromhatalmi egyezmény Olaszországot a hitleri Németország mellé állította a II. világháborúban.

Albánia elfoglalás után, 1940 júniusában Mussolini hadat üzent Franciaországnak és Nagy-Britanniának. Miután augusztusban az olasz csapatok elfoglalták Brit Szomáliát, szeptemberben megindult Líbiából az Egyiptom elleni támadás. Olaszország afrikai stratégiájának rövid távú célja a Szuezi-csatorna elfoglalása, illetve az északi-afrikai és kelet-afrikai gyarmatainak – Tripoli és Addisz-Abeba – összekapcsolása volt.

A kezdeti olasz sikerek után a britek Bengáziig nyomultak, így Mussolini kénytelen volt elfogadni a német segítséget. Rommel kezdeti sikerei után a Montgomery vezette szövetséges csapatok kiszorították Afrikából a tengelyhatalmakat. A Duce 1942 februárjában harmadik és egyben utolsó alkalommal járt Líbiában. Az utolsó német egységek 1943 májusában adták meg magukat.

1942 decemberére Kirenaika és Tripolitánia brit megszállás alá került, majd az 1907-es Hágai Konvenció értelmében bevezették a brit katonai közigazgatást. Fezzánt Csádból Leclerc tábornok francia csapatai foglalták el¹⁶⁷, ott a francia katonai közigazgatás érvényesült.¹⁶⁸ Olasz Kelet-Afrika még 1941-ben brit kézre került. Ezzel úgy tűnt, 1943-ban végleg kihunyott az olasz gyarmatbirodalom csillaga Afrikában.

¹⁶⁶ Olasz Kelet-Afrika körül Kenya, Uganda, Szudán, Egyiptom brit fennhatóság alatt állt. Brit és Francia Szomália beékelődve feküdt az olasz gyarmat és a Vörös-tenger, illetve az Ádeni-öböl között, amelynek túlsó partját szintúgy britek ellenőrizték.

¹⁶⁷ Kelly Saul: „*Ce Fruit Savoureux du Desert*”: Britain, France and the Fezzan, 1941-1956. In: *The Maghreb Review*. 2001. I. szám 2-3.

¹⁶⁸ Habib Henri Dr.: i.m. 68.

A gyarmatosítás után, a függetlenség előtt. Líbia és a nagyhatalmi játszma

A brit kapcsolat és a líbiai ellenállás

A II. világháború kitörése és Olaszország hadba lépése a száműzetésben élő líbiaiak számára megteremtette a lehetőséget, hogy újra saját kezükbe vegyék sorsuk és a tartományok jövőjének alakítását. A harcok kirobbanását követően 1939. október 20-23. között Alexandriában ültek össze az emigrációban élők, és egyértelművé tették, hogy Kirenaikában Idrisz a tartomány emíre, Tripolitánia pedig, csakúgy, mint 1921-ben, neki ajánlja fel a vezetés lehetőségét. A résztvevők kinyilatkoztatták, hogy a jövőben Idriszre egész Líbia emírként tekintenek. Megalakították a Tripolitániai és Kirenaikai Közös Bizottságot, amely az emír tanácsadó szerve lett. A határozatot eljuttatták az egyiptomi miniszterelnöknek és a kairói brit nagykövetnek is.¹⁶⁹

Mint korábban már említésre került, Idrisz és a britek közötti jó kapcsolat kezdete a századfordulóra datálható, amikor a rend ígéretet kapott a britektől, hogy a szenúsi területeken való túlzott francia előrenyomulás és az erőszakos katolizáció esetén fellépnek Párizssal szemben. 1916-ban Idrisz nagybátyjától, Ahmed Saríftól eltérően nem Londonnal szemben, hanem éppen Londonnal együttműködve harcolt volna az I. világháborúban. Száműzetése alatt, egyiptomi tartózkodása során állandó kapcsolatot ápolt az egyiptomi és brit politikai körökkel, akik garantálták számára, hogy Róma kérése ellenére sem adják át az olasz hatóságoknak.

Olaszország hadba lépését követően a britek együttműködést ajánlottak Idrisz számára, és 1940. augusztus 7-én Kairóban tartott megbeszélésükön a líbiai fél elfogadta azt a határozatot, amelyben az emír által vezetett líbiai arab sereg létrehozásának és a britekkel való szoros szövetség lehetőségét vetették fel.

A Tripolitániát képviselők egy csoportja – Táhir Murajjid és Ramadán Szuvali – ellenezte Idrisz hatalmának egész országra történő kiterjesztését, és elutasította az emír zászlaja alatti harcot is. Vezetésükkel megalakult a Tripolitániai Bizottság, amely saját fegyveres erő szervezésébe kezdett és önállóan tárgyalásokat kezdett a britekkel is.

A „kairói konferenciát” követően Líbiai Arab Erők néven öt zászlóalj állt fel. A gerilla hadviselésben gyakorlott katonák a későbbiekben a Zöld-hegységben, majd a brit 8. hadsereg egységeiben harcoltak. A Tunéziában, Szudánban, Csádban élő líbiaiakat a francia

¹⁶⁹ De Candole E.A.V.: 64-65.

hatóságokkal való kollaborálásra bízatták. 1940 decemberében, mikor először sikerült Graziani seregeit legyőzni, több ezer líbiai került angol fogságba, akik közül sokan az emír csapatához csatlakoztak.

Idrís a britekkel folytatott tárgyalásai során Bromilow ezredesnek augusztus 27-i levelében azt javasolta, hogy „1. Nagy-Britannia biztosítson a líbiai lakosságnak függetlenséget belső ügyeik intézésére. 2. A brit kormány ismerjen el egy muzulmán emír vezette önálló líbiai kormányt. 3. Nagy-Britannia biztosítson védnökséget Líbia felett és irányítsa a pénzügyi, katonai szervezeteit, amíg a tartományok a szociális, kulturális és a polgári lét terén magasabb fejlettségi szintre lépnek.”¹⁷⁰

A britekhez húzó politika, ha nem is azonnal, de eredményesnek tűnt, ugyanis 1942. január 8-án Anthony Eden, brit külügyminiszter az angol alsóházban elmondott beszédében mindenki értésére adta, hogy „Öfelsége Kormánya elhatározta, hogy a világháború befejeztével a szenúszíja Kirenaikában semmilyen körülmények között sem kerülhet újra olasz befolyás alá”.¹⁷¹ Noha a felszólalásban nincs szó függetlenségről és ez Tripolitániában csalódást keltett, Kirenaikában pozitívan fogadták a híreket. Idrisz, hogy elejét vegye a negatív hangoknak, februárban levelet küldött a brit kormánynak, amelyben követelte az előző év augusztusában elfogadott határozat garantálását.

Fezzán főbb városait, Murzukot és Szebhát, 1943. január 8-ig foglalták el a Leclerc tábornok vezette Szabad Francia Erők.¹⁷² Súlyos konfliktust okozott a francia és a brit vezetés között, hogy Tripolitániát ki vonja felügyelete alá és ott milyen közigazgatást vezessenek be.¹⁷³ A vita a brit érdekek érvényesülésével zárult le. Tripoli 1943. január 23-i brit elfoglalása után Leclerc szabad franciái a városba csak három nappal később vonultak be. Az 1907-es Hágai Konvenció értelmében a két tengerparti tartományban angol, míg Fezzánban francia katonai közigazgatást vezettek be.

A tartományok helyzete a katonai adminisztrációk idején

Kirenaika

A helyi lakosság körében a politikai és nemzeti öntudat az olaszok kiűzése után új lendületet kapott, amit a világháború alatt megerősödött arab nacionalizmus is támogatott. A törzsi

¹⁷⁰ Khadduri Majid: *Modern Libya: A Study in Political Development*. Baltimore, 1963. 29-33.

¹⁷¹ Rivlin Benjamin: *The United Nations and the Italian Colonies*. New York, 1950. 5.

¹⁷² Kelly Saul: i.m. 5-6.

¹⁷³ Bills Scott L: *The Libyan Arena. The United States, Britain, and the Council of Foreign Ministers, 1945-1948*. Kent, 1995. 14. és Rodd Lord Rennel: *British Military Administration of Occupied Territories in Africa. During the Years of 1941-1947*. London, 1948. 607.

vezetők az angol katonai kormányzótól már 1943-ban követelték a függetlenséget, de az angolok bár támogatták az emírt, a békeszerződések megkötéséig nem ígérhettek semmi biztosat a gyarmatok lakosságának.¹⁷⁴

1944 júliusában Idrisz huszonkét év száműzetés után rövid időre Kirenaikába érkezett, amit 1945-ben és 1946-ban több látogatás követett. Hazájában nem szándékozott letelepedni mindaddig, amíg az angolok nem ismerték el törvényes és legitim uralkodónak.

A politikai erők összefogására Kirenaikában 1946 augusztusában megalakították a 75 tagú Nemzeti Frontot, amelyben az összes politikai erő támogatta a függetlenséget és az önálló belső kormányzás kiépítését.

Az első ülésen – november 30-án – a tagok egyetértettek abban, hogy az új államnak a Szenúszí családból származó Idrisz vezetésével kell létrejönnie, abban viszont komoly nézeteltérés alakult ki, hogy Kirenaika egyedül alkosson független államot, vagy egyesüljön a szomszédos Tripolitániával és Fezzánnal. Az idősebb politikus generáció az önállóság mellett foglalt állást, míg a fiatalabbak a Tripolitániával való egyesülés hívei voltak.¹⁷⁵

Az angol kormányzat 1946 őszén felismerte a tartomány korlátozott autonómiájának szükségességét, s ennek megvalósítása érdekében a brit Hadügyminisztérium egy öt fős bizottságot alakított. A testület a helyszínen való vizsgálódás után 1947 januárjában hozta nyilvánosságra a tartományban szerzett tapasztalatait és a jövőre vonatkozó javaslatait.

A testület véleménye szerint a függetlenség elérését három lépésben kellett megvalósítani, ezért egy rövidebb, átmeneti időszakra az angol katonai igazgatás fenntartását javasolták, majd korlátozott autonómiát biztosítottak volna a magalakuló arab államnak, Anglia felügyelete alatt. A biztos alapokon nyugvó állam így érhetne volna el a teljes függetlenséget.¹⁷⁶

A Kirenaikában működő különböző politikai erők álláspontjának közelítésében, illetve a brit javaslatok alakításában Idrisz vállalt szerepet, aki 1947 novemberében végleg letelepedett tartományban. Decemberben feloszlatta az összes működő politikai pártot és ígéretet tett a Nemzeti Kongresszus összehívására, ahol az összes törzsi vezető és politikai erő képviseltethette magát. A Kongresszus először 1948 januárjában ült össze, a végrehajtó

¹⁷⁴ Watts G. Tracy: *The British Military Occupation of Cyrenaica, 1942-1949*. In: *Transaction of the Grotius Society*. 1951. 69-81.

¹⁷⁵ A tartományok egyesülését a fiatal nacionalista politikusok támogatták, akik az 1942-ben alapított Omar Mukhtar Sport Klubban csoportosultak.

¹⁷⁶ Khadduri Majid: 67-68.

bizottság vezetőjének az emír testvérét, az 1935-ben a száműzetésből hazatért Mohammed Ridát választották.¹⁷⁷

1948 áprilisában és májusában az Olaszországgal kötött békeszerződés értelmében a Külügyminiszterek Tanácsának négyhatalmi vizsgálóbizottsága (Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Szovjetunió) a líbiai területekre érkezett, ahol az első állomásuk a politikailag legfejlettebbnek tűnő Kirenaika volt. A helyi vezetők nem zárták ki az egységes Líbia megteremtésének lehetőségét, amelyet azonban csak a szenúszíja vezetése alatt tudtak elképzelni. Olaszország visszatérését mereven elutasították.¹⁷⁸ A bizottság véleménye eltért az őslakosokétól, mivel a gazdaság fejletlensége miatt aktuálisan nem látták realitását egy független állam létrejöttének.

A nemzetközi politikai életben történt változások miatt 1949 tavaszára Nagy-Britannia elállt a gyámságra irányuló igényétől és a tartomány azonnali függetlensége mellett szállt síkra.¹⁷⁹ A helyi és brit politikusok között folytatott tárgyalások eredményeként Idrisz 1949. június 1-én a Nemzeti Kongresszus ülésén bejelentette Kirenaika függetlenségét. Az emír az alkotmányt 1949. október 11-én hirdette ki és az első választott parlament 1950. június 12-én ült össze.

A tárgyalások alapján a brit kormány ugyan elismerte Idriszt, mint a tartomány legfőbb vezetőjét és megadta a lehetőséget a terület önálló igazgatására, de London kinyilatkoztatta, hogy a pénzügyi, jogi valamint a külügyi és a hadügyi területen fenntartja a kizárólagos irányítást.

A megállapodás alapján Kirenaika lett a majdani Líbia első olyan területe, amely belső autonómiával rendelkezett. Az eredmények ellenére a nacionalista politikusok elítélték a megegyezést, mivel a tartományok jövőjét a Tripolitániával való egyesülésben látták. Tripolitánia azonnal elismerte a függetlenséget és kérte a kirenaikai politikusok támogatását az egység megteremtése érdekében.

Tripolitánia

Kirenaikához hasonlóan 1943-ban Tripolitániában szintén angol katonai igazgatást vezettek be, de a terület a britek számára csekély stratégiai jelentőséggel bírt. Az érdeklődés hiánya nyugtalanította a helyi arab lakosságot, mert így lehetőséget láttak Olaszország visszatérésére,

¹⁷⁷ Habib Henri Dr.: 69.

¹⁷⁸ Pintácsi Katalin: *Olaszország gyarmatai a békeszerződés és a végleges ENSZ-határozat közötti időszakban*. In: *Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica*. 2003. 68.

¹⁷⁹ Részletesen lásd később.

ugyanis a világháború előtt betelepülő olaszok nagy része a háborút követően is az országban maradt, a farmerek meg tudták tartani földjeiket és negyvenezer fős létszámuk komoly politikai erőként jelent meg.

A terület brit elfoglalása után, 1943-ban Tripolitánia előkelői találkozót tartottak, ahol felszólították a helyi brit katonai kormányzót, hogy engedélyezze a politikai pártok működését. A britek elutasító magatartása a tartományban komolyabb tömegmegmozdulásokhoz vezetett.

A háború befejezése után a politikai pártok működését újra engedélyezték. A pártok nagy száma – eltérően Kirenaikától – és a különböző álláspontok miatt Tripolitánia hamarosan pártharcok középpontjában találta magát. Minden párt utalt programjában a független Líbia megalakítására, amely tagja lesz az Arab Ligának. Nézeteltérésekre az adott okot, hogy a függetlenséget milyen módon, kinek a segítségével valósítsák meg. Voltak pártok, amelyek az önálló Líbiát a Szenúsi család vezetésével képzeltek el, míg mások egy köztársasági berendezkedésű Líbiában szerettek volna élni. Abban sem értettek feltétlenül egyet, hogy az esetlegesen megalakuló független Líbia föderális vagy konföderális berendezkedésű legyen. Felmerült egy Egyiptommal való egyesülés lehetősége, illetve a gyámsági rendszer bevezetése is.¹⁸⁰

Az őslakossággal párhuzamosan az olasz kolónia is aktivizálta magát és Olaszország visszatérését próbálta előkészíteni. A kolónia tagjai a politikai nézetkülönbségek miatt azonban több frakcióra szakadtak, amelyek ellehetetlenítették az eredményes érdekképviseletet.

1946 júniusában a tripolitániai politikai vezetők egy csoportja Kairóban tárgyalást kezdeményezett Idrisszel a jövőben létrehozandó független észak-afrikai országról. A megbeszélések egy ideig jó ütemben haladtak, azonban 1947 elején a kirenaikai vezetők kihátráltak a megegyezés elől, mivel veszélyben érezték a brit kormánytól kapott esélyt az önállóságra és nem akarták Londonnal meglévő jó kapcsolatukat kockáztatni, amely a tárgyalások megszakadását eredményezte.

Az a tény, hogy az olasz békeszerződés aláírásakor és a négyhatalmi vizsgálóbizottság kiküldésének előestéjén kudarcra fulladtak a tárgyalások Tripolitánia és Kirenaika vezetői között, nagy felháborodást váltott ki mind a nyugati tartományban, mind pedig az egyiptomi és az Arab Liga vezetésében.

¹⁸⁰ Bills Scott L.: i.m. 119.

Az 1948 márciusában a tartományba látogató négyhatalmi vizsgálóbizottság megállapította, hogy a terület sem politikailag, sem gazdaságilag nincs olyan fejlettségi állapotban, hogy önállóan talpra tudjon állni. A kirenaikaival szinte teljesen megegyező vélemény szöges ellentétben állt a lakosság vágyaival. A líbiai egység eszméje ugyanis itt volt a legelterjedtebb, legerősebb és a lakosság nagyobb része – elismerve ugyan az olasz fejlesztéseket – elutasította az olasz adminisztráció lehetőségét.¹⁸¹

1949. május elején több tripolitániai politikai párt megalapította a Nemzeti Kongresszust, amelyben minden politikai erő képviseltethette magát. Vezetőjének azt a Basír Szadawit választották, aki 1921-et követően száműzetésből agitált az olaszok ellen, majd a világháború kitörése után Kairóban közvetített a tartományok között. Jó kapcsolatokat ápolt az egyiptomi vezetéssel, illetve az Arab Ligával és Tripolitániában is nagyon népszerű volt.

A gyorsan változó politikai helyzetben London Kirenaikával szemben nem kínálta fel a függetlenné válás lehetőségét, így a tartományban élőknek újra rá kellett döbbsennie, hogy – úgy, mint az első világháborút követően – ismét saját belső harcainak áldozatává vált. A Londonba látogató Idrisz a nyár folyamán kétszer is tárgyalt Tripoliban a tartomány jövőjéről, de előrelépés nem történt. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének szeptemberi ülésére Tripolitániából két küldöttség érkezett, jól jellemezve a tartomány politikai töredezettségét, illetve azt, hogy a tartomány egysége csak nemzetközi segítséggel oldható meg.

Fezzán

Fezzánban a francia gyarmati hadsereg és politika arra törekedett, hogy a tartományt leválassza a másik két tartományról és hozzákapcsolja algériai, tunéziai gyarmataihoz. Segítségükre volt ebben Szaif Naszr, a szenúszíja elismert tagja, aki hosszú száműzetés után a francia csapatokkal tért vissza fezzáni birtokaira.

A háború befejezése után helyi vezetők egy csoportja autonóm közigazgatást követelt, amelyre válaszul a francia kormány tovább erősítette a terület felett az ellenőrzést. A helyi politikai elit – a francia figyelem elkerülése érdekében – 1946 végén létrehozta a titkos Fezzáni Társaságot, amely kapcsolatot épített ki mind a tripolitániai vezetőkkel, mind pedig Idrisszel. Céljuk a francia csapatok kivonulásának elérése volt. A társaság tevékenységét jelentősen gyengítette, hogy a mozgalomba francia kémek is beépültek.

A korábban említett négyhatalmi vizsgálóbizottság 1948 áprilisában érkezett Fezzánba. A bizottság véleményében kiemelte a fezzáni gazdaság gyengeségét, a politikai

¹⁸¹ Pintácsi Katalin: i.m. 67.

intézményrendszer teljes hiányát, utalva arra, hogy a területnek a jövőben csak a másik két tartománnyal együtt van esélye a fejlődésre.¹⁸²

Líbia mint nemzetközi probléma

Nagy-Britannia nagyhatalmi pozíciói a második világháború után jelentősen meggyengültek, amely igaz volt közel-keleti jelenlétére is. Az itt elvesztett befolyási övezeteket elképzelései szerint a Mediterráneum déli területein próbálta pótolni. A 20. század elejétől datálódó jó diplomáciai (gyakran személyes alapokon nyugvó) kapcsolatait latba vetve elsősorban Kirenaikára helyezte a hangsúlyt, a számára érdekeltenebb Tripolitániában – a békeszerződés aláírása után – az olasz kormánnyal való megegyezésre törekedett.

Franciaország észak-afrikai gyarmatai miatt elvetett mindennemű líbiai függetlenedési törekvést és támogatta az olasz jelenlétet Észak-Afrikában, amelyért cserébe a Fezzán feletti gyámsági felügyeletet és a francia gyarmatpolitika támogatását kérte.

Az Egyesült Államok kezdetben támogatta az angol és olasz törekvéseket, mivel személyesen nem akart szerepet vállalni az ellenőrzésben és az angol jelenlétet a szovjet érdekek feltartóztatása miatt tartotta szükségesnek. Álláspontja később a gyámsági rendszer létrehozása felé mozdult el, amelyben önös érdeke a Wheelus légibázis megtartása volt.

A Szovjetunió a második világháború után mindenekelőtt területet szeretett volna szerezni a Földközi-tenger medencéjében, ezért 1946 nyaráig diplomáciai csatornákon próbálta Tripolitánia felügyeletének jogát megszerezni. Miután törekvése nem járt eredménnyel, követelte a gyarmati rendszer felszámolását és a függetlenség eléréséig az olasz gyámság felállítását támogatta.

Olaszország célja 1947 előtt a Mussolini által szerzett területek megtartása volt, amelyekről azonban a párizsi békeszerződésben le kellett mondania, így egyedüli esélye kivételes helyzetének megtartására a gyámsági jogok megszerzése volt az egykori gyarmati területek felett.

Az arab országok közül Egyiptom és az Arab Liga mutatott érdeklődést a líbiai kérdés ügyében. Az egyiptomiak javaslatot tettek népszavazásra, amelyen a líbiai nép dönthetett volna saját sorsáról, de felvetették az egyesülés lehetőségét is, amely azonban nem talált széleskörű támogatásra.

¹⁸² Pintácsi Katalin: i.m. 67.

Az Arab Liga – mint az arab ügyek védelmezője – hasonló javaslattal állt elő, de azon a véleményen volt, hogy mindenekelőtt a líbiai nép kívánságait kell szem előtt tartani és nem szabad a fejük felett, megkérdezésük nélkül dönteni.

Noha az olasz gyarmatok kérdése Jaltában, San Franciscóban, illetve a potsdami konferencián is felmerült és a „négy nagy” egyetértett abban, hogy Olaszországnak le kell mondania gyarmatairól, eredmények hiányában az egykori olasz birtokok jövője a Külügyminiszterek Tanácsának asztalára került.¹⁸³, ahol (sem az 1945-ös londoni első, sem az 1946-os párizsi második ülésen) szintén nem sikerült konszenzusos megoldást találni.

A Tanács tagjai arra az álláspontra jutottak, hogy az olasz gyarmatok problémájának megoldását összekapcsolják az Olaszországgal kötendő békeszerződéssel és a kérdést a párizsi békekonferencia elé utalják. Az 1947 februárjában aláírt megállapodásban Olaszország lemondott mindennemű jogáról és címéről afrikai birtokain. A szerződés tartalmazta, hogy a volt gyarmatok végleges sorsáról a négy nagyhatalom kormányainak képviselői döntenek a ratifikáció után legfeljebb egy éven belül. Ha addig nem születik döntés, akkor a kérdést automatikusan az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése elé utalják, de a végleges megoldásáig a területek irányítását továbbra is a katonai adminisztrációk végezheték.¹⁸⁴

A Külügyminiszterek Tanácsának négytagú vizsgálóbizottsága a korábban részletezetteknek megfelelően kialakította álláspontját a líbiai területek jövőjét illetően¹⁸⁵, de ez sem hozott megoldást, a tanács tagjai továbbra sem tudtak dönteni a területek jövőjét illetően, így a líbiai kérdést 1948. szeptember 14-én az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése elé utalták.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete és a líbiai kérdés

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Líbia jövőjét tárgyaló első ülésére 1949 áprilisában Lake Successben került sor, ahová a líbiai nép képviselőit is meghívták. Az ülésen részt vett a kirenaikai Nemzeti Kongresszus, a Líbiai Felszabadító Bizottság és Olaszország egy-egy képviselője, valamint további egy-egy fő a Menekültszövetségtől és a Zsidó Közösségtől. Az ülésen résztvevők nem tudtak semmilyen kompromisszumos javaslatot felállítani, így a Közgyűlés albizottságot kért fel az ügy megoldására.

¹⁸³ Rivlin Benjamin: i.m. 9.

¹⁸⁴ Az Olaszországgal kötött békeszerződés gyarmatokra vonatkozó részét lásd: Pintácsi Katalin: i.m. 64.

¹⁸⁵ Bizottság 1947 novembere és 1948 májusa között látogatta végig a volt gyarmati területeket, Líbiában március 6. és május 20. között tartózkodtak. Tripolitániában negyven napot töltött a bizottság, majd tíz napra Fezzánba utaztak és végül huszonöt nap maradt Kirenaika tanulmányozására. Hazatérésük után 1948 nyarán a Külügyminiszterek Tanácsának londoni ülésén adták át a jegyzőkönyveket a külügyminiszter-helyetteseknek.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetében történetekkel párhuzamosan 1949. május 10-én az angol és az olasz külügyminiszter – Ernest Bevin és Carlo Sforza – meglepő módon kompromisszumos javaslattal állt elő.¹⁸⁶ A javaslat szerint Kirenaikában Nagy-Britannia, Fezzánban Franciaország gyakorolná nemzetközi ellenőrzés mellett az adminisztrációs jogokat, míg Tripolitániában 1951 végéig Anglia, majd Olaszország venné át a terület irányítását.¹⁸⁷ A javaslat 1949. május 17-én került szavazásra az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlésén, de az ázsiai-arab blokk, valamint a Szovjetunió protestálása miatt a tervezet egy szavazat híján megbukott.

Olaszország felismerve elszigetelődésének veszélyét, addigi politikájának kudarcából levonva a következtetéseket „előre menekült” és az arab államok szimpátiájának elnyerése érdekében a volt gyarmatok függetlenségéért szállt síkra.

Az olaszhoz hasonlóan a brit politika is felmérte, hogy kirenaikai stratégiai pozícióit (katonai bázisok) csak akkor tarthatja meg, ha Idrisz emírt támogatja a tartomány függetlenségének kikiáltásában. Kirenaika ugyan 1949. június 1-én kinyilvánította függetlenségét, amelyet Nagy-Britannia hivatalosan elismert, több állam azonban a döntést nem fogadta el, mivel az nem a világszervezet égisze alatt született.

Tekintettel arra, hogy a volt olasz gyarmati területtel kapcsolatos mindegyik törekvés kudarcot vallott, a nemzetközi szervezet 1949. november 21-én a Közgyűlés 289. A/IV. számú – a volt olasz gyarmatokról szóló – határozatában elismerte Líbia függetlenségét és szuverenitását, amelyet legkésőbb 1952. január 1-ig meg kellett valósítani.

A Közgyűlés december 10-én a holland Adrian Pelt főtitkár-helyettest bízta meg a líbiai alkotmány kidolgozásának és a független kormány megszervezésének feladatával. Pelt munkájának támogatására tíztagú konzultatív tanácsot (Tízek Tanácsa) állítottak fel, amely először 1950. április 25-én ült össze Tripoliban. A Tízek Tanácsának négy líbiai, egy-egy egyiptomi, pakisztáni, francia, olasz, angol és amerikai megfigyelő tagja volt.

1950 júniusában a főbiztos huszonegy tagú (minden tartomány hét-hét tagot delegált) előkészítő bizottságot hozott létre a tripoli mufti elnöklete alatt. Feladatuk az Alkotmányozó Nemzetgyűlés felállítása volt. A tagok hosszas vita után arra a megegyezésre jutottak, hogy a megalakuló Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjai a határidő szűkössége miatt kinevezés útján kerülnek a pozíciójukba. Ebbe a helyi vezetők minden tartományból húsz-húsz főt

¹⁸⁶ A két külügyminiszter 1949. május 5-én és 6-án folytatott tárgyalásokat a volt olasz gyarmatok sorsáról.

¹⁸⁷ Az igazgatás átadását Olaszországnak egy bizottság készítené elő.

delegálhattak.¹⁸⁸ A fenti gyakorlat tekintettel annak antidemokratikus voltára (a helyi vezető személyes döntése) hamarosan a támadások középpontjába került.¹⁸⁹

A tripolitániai vezetők a tartomány lakosságának nagy száma, területük fejlettsége miatt maguknak vindikálták a vezető szerepet, „elsők akartak lenni az egyenlők között”, így egy unitárius (konföderatív) szisztéma mellett foglaltak állást. Ezzel szemben Kirenaika és Fezzán egy föderatív, szövetségi államban gondolkodott és az egyenlőségen alapuló részvétel elvét vallotta. Utóbb a szövetségi állam irányába billent el a mérleg.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése 1950 októberében arra kérte a főbiztost, hogy 1951. január 1-ig üljön össze az Alkotmányozó Nemzetgyűlés és április 1-ig nevezze ki az ideiglenes szövetségi kormányt, amelyre 1952. január 1-ig minden hatalmat át kellett ruházni.¹⁹⁰

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés végül 1950. november 25-én ült össze és hosszas vita után decemberben határozatot hoztak Líbia államformájáról.¹⁹¹ Az új alkotmány kidolgozására 1950 őszén szintén bizottságot állítottak fel, amely 1951 szeptemberében terjesztette elő tervezetét.¹⁹² A Nemzetgyűlés hosszas vita után 1951. október 7-én fogadta el az ország új alkotmányát.¹⁹³

A függetlenség kikiáltására 1951. december 24-én került sor a Manar palotában, Bengáziban, amely az olasz gyarmatosítás idején Graziani szállása volt.

¹⁸⁸ Kirenaikából Idrisz, Fezzánból Szaif Naszr, Tripolitaniából a főmufti.

¹⁸⁹ Khalidi Ismail Raghíb PhD.: *Constitutional Development in Libya*. Beirut, 1956. 16-28.

¹⁹⁰ Khalidi Ismail Raghíb PhD.: i.m. 29-58.

¹⁹¹ Pelt Adrian: i.m. 351-428.

¹⁹² Pelt Adrian: i.m. 509-607.

¹⁹³ Khalidi Ismail Raghíb PhD.: i.m. 59-69.

A Líbiai Egyesült Királyság első évtizede

A megalakult új állam területe 1.759.540 km², amellyel Afrika negyedik legnagyobb országa lett (Tripolitania 353.000 km², Kirenaika 855.370 km², Fezzán 551.170 km²).¹⁹⁴ Határai északon a Földközi-tenger, keleten a mai Egyiptom és Szudán, délen a mai Csád és Niger, nyugaton pedig Tunézia és Algéria.¹⁹⁵ Az ország lakosságának becsült lélekszáma az 1951-es megalakulásakor 1.190.000 fő (Tripolitania 825.000 fő, Kirenaika 320.000 fő, Fezzán 45.000 fő) volt.¹⁹⁶ Az államalkotó nemzetet, a 88%-os arab többségen kívül jelentős számú berber, negro, kologhli és olasz lakos alkotta, de képviseltette magát a tuareg, tebu, duwwud – daouda, zsidó, máltai, görög és örmény nemzetiség is. A II. világháborút követően megnőtt az amerikai, a brit, a francia és német betelepülők száma is.¹⁹⁷

Az ország hivatalos nyelve az arab volt, de második nyelvként sokan beszélték az olaszt, a franciát és az angolt. Az államvallásnak az iszlámot tették meg, a lakosság többsége a szunnita ágat képviselte, de a vallásgyakorlás szabadsága adott volt. Ebben az időszakban még jelentős számú zsidó közösség élt Líbiában, akik az arab-izraeli háborúkat követően vándoroltak ki.¹⁹⁸ Az alkotmány tiltotta a kettős állampolgárság intézményét. Az alaptörvény értelmében mind Tripoli, mind Bengázi az ország fővárosának számított – a székhelyet évente cserélték –, mivel a kérdésben nem sikerült konszenzusos megoldást találni. Míg Tripoli azzal érvelt, hogy Líbia legnagyobb és legfejlettebb városa, addig Bengázi az olaszok elleni küzdelemben folytatott központi szerepét hangsúlyozta, kiemelve, hogy Tripoliban sokan kollaboráltak az olaszokkal.¹⁹⁹

A Nemzetgyűlés az alaptörvény kidolgozásakor inkább a külső modellekre, mint a belső tradíciókra helyezte a hangsúlyt. A munka során számos szövetségi szisztémában működő ország alkotmányát átvizsgálták és tanulmányozták. Az elfogadott alkotmány mintáját Indonézia, India, a Német Szövetségi Köztársaság, Argentína, Ausztrália, Brazília, Kanada, Mexikó, Burma, Svájc és Venezuela adta. Természetesen jelentősen befolyásolta a

¹⁹⁴ Area Handbook for Libya. i.m. 5.

¹⁹⁵ Az ország határainak kialakulásáról lásd: Shaw W. B. K.: *International Boundary of Libya*. In: *The Geographical Journal*. 1935. I. szám 50-53.

¹⁹⁶ Kment Eugen: *Beiträge zur Wirtschaftsgeographie des Senussistaates Libyen*. Wien, 1953. 15., illetve 25.

¹⁹⁷ Az ország etnikai megoszlásáról lásd: Dupree Louis: *The Non-Arabic Ethnic Groups of Libya*. In: *The Middle East Journal*. 1958. I. szám 33-44. és Metz Helen Chapin: i.m 73-79., illetve korábbi adatokat lásd: Pan Chia-Lin: *The Popultaion of Libya*. In: *Population Studies*. 1949. I. szám 100-125.

¹⁹⁸ Erről lásd részletesen: De Felice Renzo: *Jews in Arab Land. Libya, 1835-1970*. Austin, 1985.

¹⁹⁹ Hayford Elizabeth R.: *The Politics of the Kingdom of Libya in Historical Perspective*. PhD Dissertation. Boston, Tufts University, 1970. 191-192.

legmagasabb szintű líbiai jogszabály alakulását a brit minta és az Egyesült Nemzetek Alapokmánya.²⁰⁰

Az intézményrendszer kiépülése

A függetlenség kikiáltásakor megalakult Líbiai Egyesült Királyság berendezkedése az alkotmány szerint szabad, független, szuverén, – föderatív alapokon nyugvó – örökös alkotmányos monarchia lett. A királyság élén az akkor 62 éves Idrisz király állt, aki egyrészt kiemelkedő vallási és politikai ismertségének és elismertségének, másrészt jó – legfőképp brit – kapcsolatainak köszönhető, hogy rá esett a választás.

Az állam megalakulásától kezdődően Idrisz vált az ország legfőbb vezetőjévé és a líbiai hadsereg főparancsnokává. Személye sérthetetlen volt. A parlament által hozott törvényeket és rendeleteket megerősítette és kihirdette. Rendelkezett a választások megtartásáról és a törvényhozás összehívásáról. A parlament üléseit megnyitotta, berekesztette. Dönthetett az ülések meghosszabbítása, elhalasztása vagy rendkívüli ülés összehívása mellett is. Feloszlathatta az alsóházat. A parlament jóváhagyásával hadat üzenhetett, békét és nemzetközi szerződéseket köthetett. Szükséghelyzet esetén dekrétumokat bocsáthatott ki. Jóváhagyta a líbiai diplomaták kinevezését, illetve fogadta a Líbiába akkreditált külföldi diplomatákat.

A három tartományi kormányzót, miniszterelnököt szintén a király nevezte ki, majd annak javaslatára a kormány tagjait, minisztereit is ő bízta meg. Az uralkodó szabadon visszahívhatta a kormányzókat és a miniszterelnököt, akinek javaslatára különböző rangokat, címeket, kitüntetések adományozhatott, illetve közkegyelmet gyakorolhatott és ítéleteket módosíthatott.

Az uralkodó halála esetén a trón Idrisz családjának legidősebb férfi tagjára szállt a rokonsági fokban legközelebb állók sorrendjének megfelelően. Mivel trónra lépésekor nem volt fiúgyermek, az alkotmány értelmében egy éven belül királyi dekrétumot bocsátottak ki, amelyben rendezték az öröklés kérdését.²⁰¹ Az alkotmány értelmében amennyiben erre nem került volna sor, a parlament két házának együttes ülésen jelölték volna ki utódját.²⁰²

Felállították a királyi divánt is, amely tanácsadó testületként funkcionált és javaslatainak következményeiért felelősséggel nem tartozott. Tagjai kezdetben Idrisz közvetlen környezetéből, a kirenaikai törzsi elitből érkeztek és az 1950-es évek végéig túlnyomó

²⁰⁰ Hayford Elizabeth R.: i.m. 185-186.

²⁰¹ Habib Henri Dr.: i.m. 66.

²⁰² Khalidi Ismail Raghieb PhD.: i.m. 83-87.

többségben is voltak a testületben. Sokan úgy tekintettek a divánra, mint egy tartományi törzsi tanácsra. Számos esetben a király sem volt tisztában azzal a ténnyel, hogy a tagok hogyan és milyen módon befolyásolták, sok esetben blokkolták a kormányok és miniszterelnökeinek politikáját.

A kormány a miniszterelnökből és a miniszterekből állt, akiknek líbiai állampolgársággal kellett rendelkezniük. A miniszterek nem lehettek tagjai a királyi családnak. A királyság általános kül- és belpolitikájának tekintetében a képviselőháznak tartoztak politikai felelősséggel. A miniszterek a saját tárcájuk munkájáért feleltek. A kormányüléseket a miniszterelnök hívta össze és vezette, döntéseiket először a királynak nyújtották be, amelyek csak annak jóváhagyása után voltak végrehajthatóak.

Működött a bizalmatlansági indítvány intézménye, amennyiben azt 15 képviselő kezdeményezte. Az indítvány elfogadása esetén az egész kormánynak le kellett mondania hivataláról. Más hivatalt nem viselhettek, állami vállalatok vezetésében nem vehettek részt, ingatlanokat az államtól nem vásárolhattak és nem bérelhettek és semmilyen direkt vagy indirekt kapcsolatban sem állhattak olyan vállalatokkal, amelyek az állammal álltak üzleti kapcsolatban.²⁰³

A törvényhozás két kamarából, a képviselőházból és a szenátusból állt. Üléseit Bengáziban tartotta, de az ülésszakok során egyszer Tripoliba is ellátogattak. Hasonlóan más szövetségi felépítésű államokhoz a szenátus itt is a tartományokat képviselte. Tripolitániából, Kirenaikából és Fezzánból nyolc-nyolc képviselő érkezett, négy-négy főt a király nevezett ki saját jogon, míg a fennmaradó helyekre a tartományi parlamentekből választás útján kerültek be képviselők a Szenátusba. A király által kinevezett szenátorok ismert líbiai családokból származtak, közel álltak a királyi családhoz és ők, vagy családjuk fontos szerepet töltött be Líbia életében. A királyi család tagjait az uralkodó kinevezhette ugyan a Szenátusba, de az országos vagy tartományi parlamentekbe nem jelölthették magukat.

Szenátori tagságot csak a 40. életévüket betöltött²⁰⁴ líbiai férfiak tölthettek be. A kinevezés útján bekerült tagok nyolc, míg a választott tagok négy évre kapták meg mandátumukat, akik egyben újraválaszthatók is voltak. A szenátus elnökét a király nevezte ki, a két alelnököt a tagok maguk közül választották két évre. A Szenátus a Képviselőházzal egy időben ülésezett.

²⁰³ Khalidi Ismail Raghib PhD.: i.m. 77-78.

²⁰⁴ Az alkotmányban minden életkorral összefüggő pontnál rögzítették, hogy a kiszámításánál a Gregoriánus naptárat kell figyelembe venni.

A Képviselőház az egész országot reprezentálta. Minden 20.000 férfi lakosra jutott egy képviselő a líbiai parlamentben. Így Tripolitánia 35, Kirenaika 15, míg Fezzán 5 helyet kapott. A titkos választásokon minden 21. életévét betöltött férfi szavazhatott, aki nem volt tagja fegyveres testületnek, nem volt elmebajos vagy értelmi fogyatékos, jogerősen elítélt, illetve fizetéseképtelen. Képviselőházi jelölt csak az a 30. életévét betöltött líbiai állampolgárságú férfi lehetett, aki nem volt bíróság által büntetve hat hónapnál hosszabb időre, vagy nem volt büntetve választási csalással kapcsolatos bűncselekményekért az elmúlt öt évben, képes volt arab nyelven írni és olvasni, valamint szerepelt a lakhelye szerint illetékes választói névjegyzékben és nem állt rokonságban a királyi családdal.

A Képviselőház tagjait négy évre választották, amelyet az uralkodó feloszlathatott. Az új Képviselőházat azonban ugyanazon indokkal újra felosztatni már nem lehetett. Amennyiben felosztatásra került sor, három hónapon belül meg kellett tartani az új választásokat, és húsz napon belül össze kellett ülnie az új Képviselőháznak. Az alkotmány kizárta a törvényhozás mindkét házában, illetve a tartományi és a szövetségi törvényhozásban való együttes részvételt.

Mind a Szenátusban, mind a Képviselőházban az ott elfogadott eljárási szabályok szerint üléseztek a tagok. Amennyiben a király nem hívta össze a parlament ülését az alkotmánynak megfelelően minden év novemberének első hetére, abban az esetben november hó tizedik napján ülték össze a képviselők és szenátorok. Egy ülőszak öt hónapig tartott. A két ház ülései nyilvánosak voltak, de a lehetőség adott volt zárt ülések tartására is, ha a kormány vagy legalább egy képviselő indítványozta. A törvényhozás elé kerülő anyagok jelentős részét a két házban többségben lévő pártok, illetve érdekcsoportok tematizálták.

Törvénykezdeményezésre mindkét háznak joga volt, kivéve a pénzügyi műveletekkel összefüggő törvényeket, amelyeket csak a kormány vagy a Képviselőház indítványozhatott. A törvényeket a parlament mindkét házában jóvá kellett hagynia, és életbe lépéséhez az uralkodónak is szentesítenie kellett azt. Ha az egyik ház nem fogadta el a javaslatot, abban az ülőszakban már nem kerülhetett újra a képviselők vagy a szenátorok elé. Idrísznek harminc nap állt rendelkezésére, hogy aláírja a törvényeket. Amennyiben nem találta alkotmányosnak a javaslatot, vagy nem értett azzal egyet, újragondolásra visszaküldhette a törvényhozásnak. Ha a visszaküldött törvényjavaslatot a két ház külön-külön kétharmados többséggel fogadta el, abban az esetben a királynak harminc napon belül szentesítenie kellett a javaslatot, majd kihirdetni a királyság hivatalos lapjában. Amennyiben a javaslat nem kapta meg a két házban külön-külön a kétharmadot, abban az esetben a parlament következő ülőszakán került újra napirendre.

A fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy az alkotmány a király személyét olyan jogkörökkel ruházta fel, amellyel lehetősége volt a törvényhozás munkájának befolyásolására.²⁰⁵

Tekintettel az ország szövetségi formájára, a Tripoliban és Bengáziban működő kormányzati és törvényhozási intézményeken kívül, a három tartomány is működtetett saját törvényhozó és végrehajtó szerveket. A tartományok képviselői formálisan 1950. december 2-án a Nemzetgyűlés harmadik ülésén állapodtak meg, hogy Tripolitánia, Kirenaika és Fezzán létrehozza a Líbiai Egyesült Királyságot, fenntartva saját, helyi kormányzatukat, miközben csak a legszükebb, a nemzeti kormányokra jellemző jogokat ruházzák át a központi kormányzatra (külső kapcsolatok, külkereskedelem, bevándorlás, honvédelem, vámok, adók), más, föderatív alapokon szerveződő országokhoz hasonlóan. Mindegyik tartomány az alkotmány életbe lépését követő egy éven belül lefektette saját belső jogszabályait²⁰⁶, miközben örökölték az alkotmány és a szövetségi jogszabályok betartása felett.

A tartományok élén egy-egy kormányzó (váli) állt, akit a király nevezett ki és mentett fel. A kormányzó Idríszot reprezentálta és csak neki tartozott beszámolási kötelezettséggel. A szövetségi törvényhozó és végrehajtó hatalom mintájára a tartományokban törvényhozó gyűlések és végrehajtó tanácsok működtek. A négy évre megválasztott törvényhozó gyűléseket a király nevében a váli nyitotta meg, rekesztette be vagy oszlatta fel. Az ott elfogadott jogszabályokat – képviselve a királyt – szentesítette. Tripolitániában 40 taggal, Kirenaikában 20 taggal, Fezzánban 17 taggal működött. A gyűlések vitáiban a váli bármilyen témában szabadon felszólalhatott, de szavazati joggal nem rendelkezett.

A végrehajtó tanácsok élén a tartományi vezetők álltak, akik kvázi tartományi miniszterelnökként működtek, mellettük pedig a tematikus területekért felelős nazírok, tartományi miniszterek dolgoztak. A tartományi kormányban dolgozó vezetőket a váli javaslatára a király nevezte ki, illetve mentette fel. A végrehajtó tanácsok a törvényhozó gyűléseknek tartoztak felelősséggel és emellett szintén működött a szövetségi törvényhozásban működő bizalmatlansági indítvány intézménye is.²⁰⁷

A tartományok adminisztratív felosztásában az oszmán időkhöz nyúltak vissza, ugyanis mindegyik tartományt mutaszarrifiákra osztották, élükön a mutaszarrifokkal, amelyeket további kisebb egységekre, mudiriákra osztottak, élükön a mudirokkal.

²⁰⁵ Khalidi Ismail Raghib PhD.: i.m. 88-94.

²⁰⁶ Preston Paul, Partridge Michael (general editors), Woodward Peter (editor): *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Part V. From 1951 through 1956. Series G. Africa*. Bethesda, 2005. i.m. 15-21.

²⁰⁷ Khalidi Ismail Raghib PhD.: i.m. 98.

Az igazságszolgáltatás teljesen elkülönült a törvényhozó és a végrehajtó hatalomtól. Az olasz gyarmati korszakban, csakúgy mint az oszmán időkben, együtt érvényesült a polgári jog és a saria, illetve egymás mellett működtek a civil polgári és vallási bíróságok. A függetlenséget követően – más haladó arab országokhoz hasonlóan – a kormány már arra törekedett, hogy beolvassza a sariát az új jogrendszerbe és felszámolja az iszlám törvénykezést. Viszonylag gyorsan egyértelművé vált azonban, hogy a társadalom nomád, félnomád elemei számára elfogadhatatlan az újítás, ezért a kormány rövid időn belül visszatért a korábbi gyakorlathoz.

Az országban polgári bíróságok, vallási bíróságok és a Legfelsőbb Bíróság működött. A polgári bíróságok feladatköre minden polgári, gazdasági és büntetőügyi cselekményre kiterjedt. A vallási bíróságokhoz inkább a vidéki nomád, félnomád életmódot folytató, illetve törzsi területeken élő muzulmánok fordultak, de ide kerültek a muzulmán tulajdonú szent helyekkel kapcsolatos ügyek is.

Az alkotmány értelmében a bírák függetlenek voltak és csak a törvényeknek voltak alárendelve. A bírák kinevezése az igazságügyi miniszter feladatkörébe tartozott, míg a fellebbviteli bíróságok bírait a miniszter javaslatára a király nevezte ki. Utóbbiak 5 év után immunitást kaptak.

A Legfelsőbb Bíróság az ország szövetségi intézménye és a legmagasabb bírói fóruma volt, amelynek elnökét és bírait a király nevezte ki. Amennyiben megürült egy hely, vagy a bíróság egy tagja nem tudta feladatát ellátni, a királynak jogában állt – konzultálva az elnökkel – átmeneti időszakra vagy végérvényesen új tagot kinevezni. Mivel a királyság megalakulásakor és a bíróság létrejöttékor még nem állt rendelkezésre szükséges számú gyakorlott bíró, lehetőség volt külföldiek kinevezésére (10 éves periódusra). Ennek megfelelően a testület megalakulásakor angol, amerikai és egyiptomi tag is kinevezésre került.²⁰⁸

A Legfelsőbb Bíróság bírái teljes immunitást élveztek kinevezésüktől fogva. Állásukból eltávolítani nem lehetett őket, fizetésüket, illetve járadékukat nem csökkenthették. Az alkotmány értelmében, amennyiben egészségügyi okokból vagy a hivatal által megkövetelt bizalom vagy tisztelet elvesztése okán hivatásukat nem tudták tovább gyakorolni, a király, az érintett bíró és a bíróság többségének támogatása esetén felmenthette hivatala gyakorlása alól.

A testület fontos feladatot töltött be a szövetségi kormány és a tartományok közötti, vitás kérdések megoldásában. Mindezek mellett örködött az ország alkotmányos rendje felett,

²⁰⁸ Villard Henry Serrano: *Libya. The New Arab Kingdom of North Africa*. New York, 1956. 57.

figyelemmel kísérve a tartományokban és a szövetségi törvényhozásban meghozott jogszabályokat. Végül a testület az ország legmagasabb fokú fellebbviteli bíróságaként is működött.²⁰⁹

Az első szabad választások

A Líbiai Egyesült Királyság 1951. december 24-ei kikiáltása után az átmeneti kormány beadta lemondását és megkezdődtek az új törvényhozási választások előkészületei.

A fent részletezésre került alaptörvény értelmében az első választásokat az átmeneti kormány 1952. február 19-re írta ki. Az eredmények publikálására február 20-án került sor, a parlamentet azonban csak március 25-re hívták össze, noha az alkotmány szerint arra már március 11-e előtt sort kellett volna keríteni.²¹⁰

Tekintettel arra, hogy az ország intézményrendszere gyakorlatilag még nem működött, az első választások megszervezése – a választásra jogosultak regisztrálása, a hivatalos okiratok kiadása, a jelöltek összegyűjtése, a lebonyolítás, illetve az eredmények kihirdetése – fájdalmasan nehézkesnek bizonyult, amelyet beárnyékolnak a kampányt kísérő erőszakos cselekmények.

A választásokat megelőzően 1951 novemberében a három tartományt először felosztották városi és vidéki választókerületekre, amelyeket további kisebb választókörzetekre és törzsi körzetekre tagoltak, amelyekben aztán szavazóköröket alakítottak ki, egy-egy szavazóhelyiséggel. Az így kialakításra került 10 választókerület közül 3 városi körzetnek, 7 pedig vidéki körzetnek minősült. A választókerületeket összesen 59 választókörzetre osztották, amelyben 229 szavazókör működött.

A hónap végén közzétették a választási felhívást, majd decemberben a miniszter kinevezte a lebonyolításáért felelős vezetőt és tisztviselőket. A választópolgárok regisztrációjára 3 hetet biztosítottak, ennyi idő alatt kellett a voksolni vágyóknak a választói névjegyzékben rögzíttetniük magukat. A folyamat lassan haladt ezért a feliratkozás időtartamát meghosszabbították.

1952 januárjában a miniszter a választásokért felelős vezető segítségével kihirdette a választói névjegyzéket, az időpontot, a helyszíneket és a jelöltekre való szavazás módját. A jelölt-listák január végére alakultak ki, mikorra az indulók nyilatkozatban vállalták, hogy az induláshoz szükséges mindennemű előírásnak megfelelnek. Míg a február 19-i választásokon

²⁰⁹ Khalidi Ismail Raghieb PhD.: i.m. 94-96.

²¹⁰ Az alkotmány 211. cikke, amely kimondta, hogy a parlament ülését a választások eredményének publikálása után 20 napon belül össze kell hívni. Khalidi Ismail Raghieb PhD.: i.m. 101.

a magasabban kvalifikált írni és olvasni tudó városi körzetekben a szavazás titkosan folyt, addig a vidéki aluliskolázott, nomád-félnomád lakosságot összefogó kerületekben a választásokat lebonyolító szervezet hivatalnokai jegyezték fel a voksokat. A szavazókörök egész nap nyitva álltak a szavazásra jogosultak előtt.²¹¹

A választási előkészületek pezsgő politikai környezetben folytak, rövid időn belül Tripolitániában hat, míg Kirenaikában három új párt alakult. Jelentős különbség volt a tartományok különböző politikai formációi között. Még Tripolitániában a pártok – más-más eszközzel és módszerrel ugyan – a teljes függetlenség, a három tartomány egyesítése, illetve az Arab Ligához való csatlakozás mellett szálltak síkra, addig Kirenaikában az önálló kormányzást és a lehető legnagyobb egységet (Idrész vezetésével) tekintették célravezetőnek.

Noha a pártok nagyobb részben a demokratikus vívmányokat tartották elsődlegesnek, de alapjaikban, struktúrájukban tradicionális alapokon nyugodtak. A vezetők általában a jelentősebb törzsek, családok előljárói, illetve jómódú városi családok tagjai közül kerültek ki. Idrész nem támogatta feltétlenül működésüket, hazatérése után, a függetlenség elérése érdekében az egységet tartva szem előtt, be is tiltotta azokat.

A problémák ellenére 1952. február 19-én 141 jelölt indult a Képviselőház 55 helyéért, akik két gyengén felépített politikai csoport köré szerveződtek. Az egyik, a világháborút követően Tripolitániában Basír Szadawi által alapított Nemzeti Kongresszus Párt volt, míg a másik az átmeneti kormányt vezető Mahmud Muntaszir miniszterelnök politikai tömörülése. A Szadawi vezette párt a szociális és gazdasági fejlődést az ország valós függetlenségének megteremtésével és a szabadság, illetve a szuverenitás megtartásának figyelembevételével kívánta elérni. Noha korábban támogatta az Idrész vezetésével megalakuló királyságot, azt egy szükséges rossznak tartotta és a „cél szentesíti az eszközt” analógia alapján úgy vélekedett, hogy ez csak egy lépés lesz a valós cél eléréséhez. A nyugati tartományból indult párt támadta a nyugati országokkal való szoros kapcsolatok kialakítását és inkább az ébredő arab nacionalizmushoz, a pánarabizmushoz, Egyiptomhoz és az Arab Ligához, a modern iszlamizmushoz húzott. Szadawi remek kapcsolatot ápolt mind az egyiptomi, mind az Arab Liga vezetésével. Ellenezte az állam szövetségi felépítését is.²¹²

A volt ideiglenes miniszterelnök és köre az addigi sikereket kívánta továbbvinni, segítségül hívva azokat a nyugati országokat, akik már a függetlenség előtt (az ország területén található katonai bázisok használatáért) is pénzügyi, technikai támogatást nyújtottak.

²¹¹ Khadduri Majid: i.m. 215-216.

²¹² Hayford Elisabeth R.: i.m. 275-276.

A keleti tartomány és Muntassir inkább az állandóságot, a konzervativizmust, a törzsi és vérségi köteléket és a szenúszíját képviselte.²¹³

A választásokon a regisztrált lakosság 70%-a vett részt. Noha Szadawi és pártja győzelmi reményekkel és Tripoli tartomány 35 székének megszerzésével indult neki a megmérettetésnek, gyorsan csalódniuk kellett, mivel összességében csak kilenc helyet szereztek meg. A de facto kormánypárti jelöltek nagyarányú győzelme – 55-ből 44 hely –, akik de jure függetlenként indultak a választásokon, sikerüket annak köszönheték, hogy saját körzetükben ismertek és népszerűen voltak. Látni kell azt is, hogy a törzsi-nemzetségi társadalom sok esetben kimondatlanul is összekötötte tagjait és egyértelmű irányt mutatott a szavazatok leadásakor is. Noha a képviselőházban és a későbbiekben megalakult tartományi gyűlésekben már nem törzsenként foglaltak helyet a képviselők, de a választókörzetek és szavazókörök sok esetben leképezték a törzsi, nemzetségi csoportokat.

Az eredmények publikálását követően a Nemzeti Kongresszus Pártja és Szadawi választási csalást kiáltott és az ellenállás fegyveréhez nyúlt. Tripoliban és környékén a párt támogatói szervezett demonstrációkat tartottak, közintézményeket támadtak meg, kormányzati épületekbe hatoltak be, telefonvezetékeket vágtak el és akadályozták a közúti szállítmányozást.

A fegyveres zavargásokat, amelyekben többen életüket veszítették a rendőrség gyorsan elfojtotta. Felelősként a 71 éves Szadawit nevezték meg, akit először letartóztattak, majd több más ellenzéki politikussal együtt Egyiptomba száműzték. Pártszékházukat bezárták, központi lapjukat betiltották. Érdekes módon a fiatal líbiai királyság második politikai száműzetését hajtotta végre ilyen rövid idő alatt, ugyanis az olasz származású, korábban fasiszta Enrico Cibelli 1950-től Líbiában próbálkozott a kommunista párt szervezésével, azonban 1951 novemberében letartóztatták, majd deportálták, végül a szervezet összeomlott.

A megválasztott képviselőkkel és kinevezett szenátorokkal a parlament 1952. március 25-én tartotta alakuló ülését Bengáziban.²¹⁴ A király Omar Manszúr Kikhiát nevezte ki az Szenátus elnökének. A két ház együttes ülése a király esküjével és a régi-új miniszterelnök nyitóbeszédével kezdődött, majd a két ház külön folytatta az ülésezést. Másnap a Képviselőház megválasztotta első elnökét, Abdel Majid Kubar személyében. Létrejöttek az állandó bizottságok, illetve elhangzott a trónbeszéd, amely a kormányprogramot is tartalmazta.

²¹³ Az a fajta ellentét, amely a két tartomány között már a 20. század első felében is tapasztalható és érzékelhető volt, az úgynevezett arab tavasz kapcsán is egyértelműen kimutatható.

²¹⁴ Wright John: i.m. 229.

A király örömet fejezte ki, hogy idős kora ellenére megérhette, hogy lássa a hosszú harcok árán felszabadított ország eredményeinek gyümölcsét, az alkotmányos vívmányokat. Kérte a lakosságot, hogy mindenki gyakorolja szerzett jogait, felhívva az ország előljáróinak figyelmét felelősségükre. Várakozva tekintett a jövőbe, hogy a kialakított adminisztrációs és pénzügyi rendszer erősíteni fogja az ország stabilitását és függetlenségét.

A külügyi kérdések során támogatta a más nemzetekkel való együttműködést, gazdasági és baráti kapcsolatok kialakítását. Mind az Egyesült Nemzetek Szervezete, mind más országok képviselői részére tiszteletét fejezte ki mindazért a segítségért, amelyet országa kapott. Éppen ezért szükségesnek tartotta a külföldi állampolgárok jogainak líbiai biztosítását. Az uralkodó a belpolitikai kérdések sorát a szociális problémák köré építette és az oktatás, az egészségügy, illetve a pénzügyi fejezetek problémáiról, majd ezek megoldásáról beszélt. Kérte a törvényhozást a tervezett célok elérésének segítségével. A trónbeszédet mindkét ház elfogadta, kiegészítve azokkal a célokkal, amelyek fontosak voltak az ország számára.²¹⁵

Az első parlamenti ülésszak augusztus 18-ig tartott. Az ülések március 25-től április 8-ig Bengáziban, majd április 27-től augusztus 18-ig Tripoliban kerültek megtartásra.

A második ülésszak 1952. november 10-én kezdődött és 1953. november 17-én fejeződött be. A törvények és az ideiglenes, illetve az éves költségvetés elfogadása mellett a törvényhozás ígéretet tett a Legfelsőbb Bíróság, és a nemzeti hadsereg létrehozására, illetve az Arab Ligához és az Egyetemes Postaegyesülethez való csatlakozásra. A költségvetés megvitatása során először alakult ki ellenzéki blokk a líbiai törvényhozásban, amely nem csak a volt Nemzeti Kongresszus Párt volt képviselőit foglalta magába, hanem néhány kirenaikai képviselő is csatlakozott ahhoz.²¹⁶ A Kutla nevű csoportosulás a költségvetésen kívül a kormány bel- és külpolitikai lépéseit is kritika tárgyává tette, amellyel, ha jóval megengedőbb stílusban is, a Képviselőház és a Szenátus is megfogalmazta fenntartásait.

A probléma eredőjét a források szűkössége, illetve hiánya okozta, amely már az ország közvetlen magalakulása előtt is fenyegető volt, de a függetlenség kikiáltása után vált akut, szinte megoldhatatlan problémává.

Gazdasági kényszerpálya és a külkapcsolatok alakulása

Amikor az Egyesült Nemzetek Szervezetében meghozták azt a döntést – nagyhatalmi tárgyalások eredménye hiányában –, hogy a volt észak-afrikai olasz gyarmatot, egy független,

²¹⁵ Wright John: i.m. 229.

²¹⁶ Szervezett ellenzékről nem beszélhetünk, ugyanis a Szadawi-féle párt feloszlott és képviselői nem folytattak egyeztetett politikát.

önálló államba „gyúrják össze”, tisztában voltak azzal, hogy döntésükkel nehéz feladatot vállalnak magukra.

A királyság egyezmények, alkuk, kompromisszumok törékeny eredménye volt.²¹⁷, ahol a gazdasági források jelentős része hiányzott. Az ipari és a mezőgazdasági termelés nem érte el a világháború előtti szintet, ráadásul az olasz gyarmatosítók távozásával, a termelés fellendítéséhez szükséges eszközök is hiányoztak. Modern értelemben vett gazdaságról pedig nem is beszélhetünk, mivel ezeken a területeken a gyakorlatban soha nem működött európai értelemben vett fejlett gazdasági struktúra.

Utóbbi állítást a líbiai társadalom vizsgálata is alátámasztja. A lakosság jelentős része még nomád, vagy félnomád életmódot folytatott, sokan állattartásból, mezőgazdaságból, illetve a kézművesipar adta lehetőségekből élt. A harcok után a tengerparti területek nagy része romokban hevert. A függetlenség első évében az egy főre jutó éves jövedelem 39 amerikai dollár körül mozgott.²¹⁸

A népesség túlnyomó része írástudatlan volt, arányuk az ország lakosságához viszonyítva 90%.²¹⁹ Az egyetemet végzettek száma csupán 10 főre rúgott.²²⁰ A közegészségügyi viszonyok hasonlóan kiábrándító képet mutattak. Sokan fertőzöttek maláriával, tuberkolózissal, bilharziával, trachomával. Utóbbi, nem hivatalos adatok szerint a teljes lakosság 1%-át érintette. Az 1000 fős fertilitáshoz viszonyítva kiugróan magas, 300 fős volt a gyermekhalandósági ráta. Az átlagéletkor alig érte el a 37 évet. Nehezítette a helyzetet, hogy sok líbiai a vallással kapcsolta össze a betegségeket és Allah büntetéseként fogták fel azokat, amelynek következményeit éppen ezért „méltósággal” viselték.

Az, hogy Líbia a második világháborút követően a nemzetközi közvélemény érdeklődésének középpontjában találta magát, egyetlen dolognak volt köszönhető, kitűnő földrajzi, stratégiai helyzetének. A kibontakozó, majd fokozódó hidegháború, valamint a gyarmattartó országok afrikai, ázsiai térvessztése felerősítette az amerikai és az európai politikai elit érdeklődését a gazdátlanná vált észak-afrikai területek felé, ahol biztos pozíciókat akartak kiépíteni.

A volt gyarmattartó Olaszországnak vesztesként nem volt reális esélye Líbiában, míg a megjelenő Szovjetunió a kialakuló hidegháborús ellentétek mellett, ideológiai okok miatt sem

²¹⁷ St John Ronald Bruce: i.m. 109.

²¹⁸ Norman John: Labour and Politics in Libya and Arab Africa. New York, 1965. 15.

²¹⁹ Vandewalle Dirk: i.m. 51.

²²⁰ Ben-Halim Mustafa Ahmed: The Years of Hope. The Memoires of Mustafa Ahmed Ben-Halim. Former Prime Minister of Libya. London, 1998. 103.

számíthatott arra, hogy a Mediterráneum déli partjainál kedvező fogadtatásra talál. A majdani líbiai uralkodó pedig messzemenőig elutasította a kommunizmus eszméjét.

A fenti két országgal szemben, az Idrisszel már korábban is jó kapcsolatokat ápoló Nagy-Britannia kedvezőbb pozíciót tudhatott magáénak. Az ázsiai és közel-keleti térvessztéssel párhuzamosan Londonban úgy tekintettek Líbiára, mint lehetséges hídfőállásra a Földközi-tenger keleti medencéjében.

Az Amerikai Egyesült Államok 1943 januárja óta használta a Tripoli közelében fekvő Mellaha légibázist, amelyet 1945. május 17-én Wheelus légibázisra neveztek át, így adózva az év elején Iránban lelőtt vadászpilóta, Richard Wheelus emlékének.²²¹ Az Amerikai Egyesült Államok hadserege a világháború befejezése után a bázis leépítését tervezte, de a nemzetközi politikai szintén történt események hatására nagyarányú fejlesztésbe kezdett.

A terület feletti ellenőrzés megszerzéséért végül, de nem utolsósorban – afrikai gyarmati érdekeinek védelmében – Franciaország szállt síkra.

A fenti országok tisztában voltak azzal, hogy a függetlenség megadása után az Egyesült Nemzetek Szervezetének komoly pénzügyi és technikai segítséget kell nyújtania, amelyre alapozva megkezdheték az ország feletti befolyásuk kiterjesztését. A ténnyel már a líbiai átmeneti kormány is tisztában volt, de a külpolitika fő csapásirányát a választásokat követően is az ország gazdasági túlélése – gyakorlatilag a segélyekhez történő hozzájárulás – befolyásolta. Az első választások során a különböző politikai csoportosulások között az ország nyugati elkötelezettségének támogatása vagy elutasítása képezte a választóvonalat.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése a gazdaság talpraállítása érdekében 1952 februárjában a Gazdasági és Szociális Tanácsot kérte fel egy tanulmány elkészítésére, amely alkalmas a gazdasági és szociális fejlesztésekhez szükséges programok finanszírozására, illetve beindítására. A támogatási összegek oroszlánrészét Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok biztosította, de mellette olyan államok is támogatóként léptek fel, mint Franciaország, Olaszország, Egyiptom, Pakisztán és Törökország.

A segélyek fogadására a líbiai állam két speciális ügynökséget hozott létre. Az egyik a Líbiai Állami Fejlesztési és Stabilizációs Ügynökség (LPDSA), amelyet kiegészített a Líbiai Pénzügyi Testület. Ez az ügynökség főleg brit segélyeket kezelt. Programjaik között az oktatás modernizálása, a mezőgazdaság, az ipar fejlesztése, mezőgazdasági intézet és mezőgazdasági fejlesztési intézet alapítása, közüzemi és közmunka programok beindítása, vízellátás és öntözés fejlesztése, erdőtelepítés és szociális kiadások szerepeltek. A Pénzügyi

²²¹ Boyne Walter J.: *The Years of Wheelus*. In: AIR FORCE Magazine 2008. 1. szám 62.

Testület hitelezéssel foglalkozott, amely mezőgazdasági, lakásépítési, halászati és kézművesipar fejlesztésekre adott jelentősebb összegeket.

Az 1955-ben megalakult Líbiai-Amerikai Újjáépítési Bizottság (LARC) részét képezte a Fejlesztési Tanács, amely közösen dolgozott a washingtoni nagykövetségével és az amerikai gazdasági segélyek adminisztrációjáért felelt. A főbb projektek a mezőgazdaság, a természeti erőforrások, az egészségügy és az oktatás területén indultak meg. Ugyanebben az évben alakult meg a Líbiai-Amerikai Közös Vállalat (LAJS), amely az Amerikai Egyesült Államok által finanszírozott technikai programok gyakorlati megvalósításáért felelt. A fentiek mellett az Amerikai Egyesült Államok – hasonlóan az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez –, az Egyesült Államok Műveleti Missziója Líbiában (USOM) elnevezésű programja keretében amerikai hivatalnokok és szakértők részvételével is segítette az ország modernizációját.²²²

A támogatások harmadik forrása az Egyesült Nemzetek Szervezetének Technikai Segélyprogramja volt, amelyet az ILO, a FAO, az UNESCO és a WHO irányított.²²³

A segélyek, illetve az ügynökségek és szervezetek munkájának eredményeként Líbia a függetlenség első évtizedében fontos lépéseket tett a társadalmi és gazdasági fejlődés terén. Az elindított programok azonban nem minden esetben jártak kézzelfogható eredménnyel. Ennek elsődleges oka a rossz szervezés, a helyi szakértelem hiánya, illetve a pénzeszközök elégtelen voltában, vagy rossz csoportosításában volt keresendő. A hibás döntések felismerése után a líbiai kormány a támogatások be- és kiáramlásának, valamint a programok összehangolásának érdekében 1956-ban létrehozta a Fejlesztési Tanácsot, majd később a Fejlesztési Testületet.

Líbia és az Arab Liga

Az Arab Liga a második világháborút követően a Közel-Kelet meghatározó szervezetévé vált, a résztvevő országok aktív politikát folytattak megalakulásától kezdve. Igaz volt ez Líbia esetében is, amelynek tervei között is szerepelt a csatlakozás. A két fél viszonyát ugyanakkor beárnyékolta az a tény, hogy a líbiai választások során Abdel Rahman Azzam, az Arab Liga főtitkár, támogatásáról biztosította Szadawit. Az ország belügyeibe történt beavatkozás a helyi

²²² Az Amerikai Egyesült Államok nyújtotta segélyek összefoglalását lásd: Lockwood Agnese Nelms: *Libya-Building a Desert Economy*. In: Winslow Anne: *International Conciliation*, 517. szám 326. oldal

²²³ A segélyezők működéséről lásd részletesen: Higgins Benjamin: *The Economic and Social Development of Libya*. New York, 1953. 7-10., 159-170. és *The Economic Development of Libya. Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of Government of Libya*. Baltimore, 1960. 48.

mérsékelt politikai elitben kétségeket ébresztett a pánarab szervezettel szemben, noha a Liga álláspontja nem egyezett meg a főtitkár véleményével.

Ennek a feszültségnek tulajdonítható, hogy a függetlenség deklarálásának napján Muntaszir miniszterelnök, – ellentétben az Egyesült Nemzetek Szervezetével, a FAO-val, a WHO-val, és az UNESCO-val –, az Arab Ligánál nem kérte országa felvételét. A kormányzat ugyanis feltételezte, hogy csatlakozásuk esetén az egyiptomi származású főtitkár segítségével Egyiptom jelentős befolyásra tenne szert a fiatal királyság életében, csakúgy, mint az 1945 és 1949 közötti időszakban. A miniszterelnök – egyetértve a királlyal – elsősorban a nyugati országokkal akart rendezett, szerződéses viszonyt kialakítani, amelyet az amerikai nagykövetség munkatársai 1953 szeptemberében így kommentáltak: „Muntaszir minden esetben azon a véleményen volt, hogy három szerződést kell tető alá hozni a nyugati hatalmakkal, mielőtt Líbia csatlakozna az Arab Ligához. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország volt az a három barát, akikre Líbia számíthatott és csak abban az esetben válhatott az ország az Arab Liga politikájának részesévé, miután a három országgal megalapozták a jó kapcsolatot [...]”.²²⁴

Az 1952-es főtitkárválasztás után, amikor Azzam helyére Abdul Khalek Haszouna került, Líbia megkezdte a szervezethez való csatlakozás előkészületeit. 1953 februárjában a líbiai kormány a király jóváhagyása után, úgy döntött, hogy benyújtja felvételi kérelmét a szervezethez.²²⁵ 1953. március 28-án a Líbiai Egyesült Királyság ellenszavazat és vita nélkül az Arab Liga – a megalakulása óta elsőként csatlakozó – nyolcadik tagja lett.²²⁶

Szerződés Líbia és Nagy-Britannia között

A korábbi fejezetekben részletezetteknek megfelelően megállapítható, hogy Nagy-Britannia, ha tettekben nem is, de erkölcsileg támogatta a különböző líbiai – elsősorban a szenúsi – mozgalmakat mind a francia, mind pedig az olasz hatalmi törekvésekkel szemben.

Az angol politika a második világháborús észak-afrikai hadműveletek során ismerte fel Líbia katonai-stratégiai fontosságát, a háborút követően pedig a brit tervezők egyértelművé tették, hogy azok az alakulatok, amelyeket békeidőben ki kell vonni Egyiptomból, illetőleg Palesztinából, Líbia keleti tartományának brit bázisain találhatnának otthonra. A tervnek kedvezett, hogy 1944 novembere után – hála a britek kedvező líbiai megítélésnek –

²²⁴ Deeb Mary-Jane: *Libya's Foreign Policy in North Africa*. Boulder, 1991. 30.

²²⁵ Néhány kutató szerint, maga a király volt az, aki 1953-ig blokkolta Líbia jelentkezését az Arab Ligába. Lásd: St John Ronald Bruce: i.m. 127.

²²⁶ Sunday Ghibli 1953. április 5.

mindennemű neheztelés és következmény nélkül jelentős számú egységeket állomásoztathattak Kirenaikában. Még vonzóbbá tette az országot a földrajzi fekvése, mivel a brit csapatok egy újabb háborús konfliktus esetén jó pozíciót foglalhattak el Egyiptom és a Szuezi-csatorna védelmének érdekében. Mindezek mellett az ország a londoni kormány közel-keleti és ázsiai pozícióinak gyengülésével új bázisként is szolgálhatott.

Glubb pasa, az arab légió főparancsnoka 1951-ben figyelmeztette a brit kormányt, hogy a helyi lakosság részéről egyre nagyobb ellenszenv érezhető a közel-keleti katonai bázisaikkal szemben, mivel a helyi kormányok a katonai táboroknak helyt adó területek után semmifajta anyagi juttatásban nem részesülnek. Tovább rontotta a helyzetet, hogy a városközpontokban vagy a frekventált helyeken lévő katonai egységek, támaszpontok, irritálták a helyi lakosságot, akikkel kisebb összetűzések is előfordultak.

A kirenaikai emír 1947-ben arra kérte a brit katonai adminisztráció vezetőjét, hogy a városokban található bázisokat, telepeket ürítsék ki, mivel az a lakosságot az olasz gyarmati hadsereg jelenlétére emlékezteti. A brit rezidens, Eric Armar Vully de Candole – aki később kitűnő könyvet írt Idrisz életéről – 1948-ban jelezte Londonnak, hogy minimalizálni kell a brit katonai bázisokból fakadó társadalmi hatásokat úgy, hogy a „bimbózó” brit-kirenaikai kapcsolat ne váljon az előítéletek áldozatává. Vizsgálódása után úgy látta, hogy a tartományi, városi tulajdonban lévő épületek, illetve a köztulajdon visszatartása Bengáziban, Dernában, Tobrukban felfelingerelheti a lakosságot, amelyet a britellenes elemek gyorsan kihasználhatnak.

A brit külügyminiszter, Herbert Morrison 1951 nyarán memorandumot terjesztett Öfelsége kormánya elé, amelyben a helyzet azonnali, szerződéseken alapuló rendezését sürgette Tripolitániával és Kirenaikával, mivel a hadsereg egységeinek elhelyezése a Közel-Keleten más módon nem oldható meg.

A függetlenség kikiáltását megelőző napon érkezett Bengáziba Sir Alec Kirkbride, Nagy-Britannia korábban Ammanba akkreditált nagykövete, azzal a feladattal, hogy új állomáshelyén készítse elő a líbiai-brit szövetségi szerződést. A megbeszéléseket a király sok esetben személyesen is figyelemmel kísérte és az arab nyelven zajló tárgyalások során a nagykövet közvetlenül a királlyal is tárgyalt. A miniszterelnök Tripolitániából származott és nem kívánt az ügyben teljes felelősséget vállalni.²²⁷

Noha az alapvető kérdésekben egyetértés mutatkozott, de néhány javaslatot illetően eltértek az álláspontok. A britek alkalmanként át akarták engedni szövetséges, baráti

²²⁷ Khadduri Majid: i.m. 226.

országoknak is a szóban forgó líbiai bázisokat. A líbiai kormány ugyan maga is támogatta a bázisok brit használatát, de harmadik fél jelenlétét elutasította.

Vita alakult ki a katonai támaszpontokként hasznosított területek bérleti díját illetően is, mivel a líbiai fél maximalizálni, míg a brit minimalizálni akarta azokat.

Nem egyeztek a nézetek a brit katonák és a kíséret személyzet jogállásáról sem. London ki akarta vonni állampolgárait a helyi jog alól, amely így sem a bázison belül, sem azon kívül nem lett volna érvényes. Tripoli és Bengázi támogatta a javaslat bázison belüli alkalmazását, azonban elfogadhatatlannak tartotta azt a katonai objektumokon kívül.

Eltértek az álláspontok a bérlet időtartamában is. A brit kormány mindenáron hosszú távú szerződés megkötésére törekedett, de figyelembe véve a nemzetközi gyakorlatot és Ófelsége kormányának a Közel-Keleten kötött korábbi szerződéseit, a tervezett 25-30 éves megállapodás végül 20 évre redukálódott.²²⁸

A tárgyalások során az idő Londont sürgette. A Jordániában történt politikai változások és az arab-izraeli konfliktus még jobban felértékelte Líbia stratégiai szerepét és a brit jelenlét fontosságát, amelyet Kirkbride nagykövet úgy értékelt, hogy vagy most (1952 nyarán) megkötik a szerződést, vagy arra soha nem kerül sor. A tárgyalások végül 1953. július 29-én fejeződtek be, amikor a két fél – Muntaszir miniszterelnök és Kirkbride nagykövet – Bengáziban aláírta a három egyezményt, amelyek közül az első egy barátsági és szövetségi, a második egy katonai, míg a harmadik egy pénzügyi megállapodás volt.²²⁹

A barátsági és szövetségi szerződés szerint a két ország között szoros, békés, baráti kapcsolatot alakít ki egymással, és harmadik országgal nem tartanak fenn olyan kapcsolatot, amely káros lehet a szerződő felek egyikére. Támadás, háború esetén a két ország vállalta a kölcsönös katonai segítségnyújtást.

A katonai szerződésben a britek fegyvereket, lőszeret, katonai felszereléseket ígértek a líbiai hadseregnek, amelyért cserébe Tripoli lehetőséget biztosított Londonnak, hogy az ország területén katonai érdekeinek megfelelően járjon el, úgy, hogy az nem veszélyeztetheti Líbia szuverenitását. Mindezek mellett a kormány felhatalmazást adott arra, hogy az országban földterületeket, ingatlanokat és más technikai segítséget is felhasználhassanak. Engedélyezte továbbá a brit csapatok számára az ország területére történő szárazföldi, vízi és légi belépést, valamint átkelést és az országon belüli mozgást, csakúgy mint a polgári repülőterek használatát. London megadta a jogot arra, hogy Tripoli felügyelje és ellenőrizze a légi járműveit, a közlekedési eszközeit, a katonai szállításokat és a kommunikációt.

²²⁸ Khadduri Majid: i.m. 227.

²²⁹ Az angol nyelvű szerződés szövegét lásd: Khadduri Majid: i.m. 363-382.

Líbia számára a pénzügyekről szóló szerződés volt igazán fontos, amelynek alapján 1953-tól kezdődően pénzügyi és technikai támogatáshoz jutott az ország költségvetésének egyensúlyba hozása és a gazdaság fejlesztése érdekében. A költségvetés kiegészítésére évente 2.750.000 angol font, míg a gazdaság fejlesztésére évente 1.000.000 angol font jutott. A keretösszegek öt éves periódusra szóltak, amelyeket később felülvizsgáltak, majd újratárgyalták azokat.

A szerződés értelmében a britek Líbia területén két bázis használatára kaptak engedélyt. Az egyik a tripoli közelében található Castel Benito-i légibázis, amelyet a líbiai kormány kérésére 1952-ben Idríszről neveztek el, míg a másik a Tobruk mellett található El-Adem légibázis volt.²³⁰

A szerződés nagy felháborodást váltott ki az arab országokban. Ellene leghatározottabban Egyiptom tiltakozott és arra próbálta kényszeríteni a kormányt, hogy elfogadását halassza el, amíg tető alá nem hozzák saját szerződésüket a britekkel. Cserébe Kairó az Arab Ligával karöltve hosszú távú pénzügyi segítséget is ígért, amelyre azonban Tripoli nem kapott valós garanciát. Az elutasítás után lejárató kampány indult Kairóból, amelyben Muntaszirt az imperializmus eszközének, a szerződéseket pedig árulásnak kiáltották ki.

A hazai közvélemény eltérő módon ítélte meg a megállapodásokat. Az arab nacionalista elemeket tömörítő Tripolitánia lakosságának jelentős része elutasította azokat. Egyes körök támogatták ugyan az Angliával létrejött szerződéses viszonyt, de kevesellték a pénzügyi támogatást, illetőleg sokallták az átadott területeket. A szerződés aláírása után a lakosság lenyugtatása érdekében rendőri egységeknek kellett beavatkozniuk.

Mivel a kormánynak érdeke volt a szerződések elfogadása, ezért augusztusban a Képviselőház Külügyi Bizottsága meg is kezdte az arról szóló vitát. Noha találtak benne problémás részeket, azt elfogadásra javasolták, ahogyan később a Szenátus bizottsága is. A törvényhozás 1953. december 7-én szavazott a javaslatokról, majd a király is szentesítette a megállapodásokat, amely a kormány hivatalos lapjában került végül kihirdetésre.²³¹ 1954 júliusában a két kormány képviselője közösen jelentette be, hogy a diplomáciai misszióikat nagyköveti rangra emelik.²³²

²³⁰ Sunday Ghibli 1953. augusztus 2., 1953. augusztus 9., 1953. augusztus 16.

²³¹ 1958. május 3-án úgy módosították a szerződéseket, hogy Líbia egy összegben 3.250.00 angol fontot kapott évente az elkövetkező 5 évre. Mindezek mellett London katonai felszereléseket biztosított és ingyenes katonai képzést nyújtott Líbiában és Nagy-Britanniában. In: Khadduri Majid: i.m. 294.

²³² Middle East Journal 1954. 2. szám 446.

A szerződés életbe lépésével Nagy-Britannia elérte a Globális Stratégiai Okmányban 1952-ben megfogalmazott céljait, amely Irak és Jordánia védelmén nyugodott. A brit katonákat az egyiptomi bázisaikról Jordánia és Irak mellett, Ciprusra, Ádenbe és Líbiába csoportosították át, körbezárva a közel-keleti arab nacionalista államokat.²³³

Szerződés Líbia és az Amerikai Egyesült Államok között

A két ország közötti kapcsolatok alakulását ugyanaz a magatartás jellemezte, mint amelyet a Tripoli – Bengázi – London viszony mutatott. Noha a kötődés és egymásrataltság nem volt olyan mély, mint a líbiai-brit együttműködésben, azonban a különböző jövőbeni érdekek és célok egymás felé fordították a két ország vezetését.

Washington líbiai jelenléte a brit 8. hadseregnek, illetve a későbbi katonai adminisztrációnak volt köszönhető, akik 1943-ban engedélyezték a Tripoli melletti Mellaha légibázis használatát az amerikai légierőnek. A kezdeti beruházások után felmerült a bázis kiürítésének lehetősége – 1947-ben –, azonban a korábban írt, a Mediterráneumban is érzékelhető fokozódó hidegháború és a kommunizmus terjedése átírta az elképzeléseket. A nagy területen elhelyezkedő, hosszú kifutópályával rendelkező, kitűnő felszereltségű Wheelus légibázis később – 1948-tól –, az Amerikai Egyesült Államok legnagyobb, az országon kívül található katonai bázisává nőtte ki magát, amely a Mediterráneumban található amerikai bázisok láncolatát erősítette. Az amerikai haderő innen egyrészt figyelemmel kísérhette a Szovjetunió Földközi-tengeri törekvéseit, másrészt tranzitmegállóként funkcionált az amerikai csapatok mozgatása során, harmadrészt kitűnő kiképzőbázisként szolgált a körülötte elterülő, lakatlan sivatagos területeivel.

A brit szerződés megkötése után az Amerikai Egyesült Államokkal való megállapodást a Ben-Halim kormány vállalta fel. Muntassir miniszterelnöktől eltérően az új kormányfő már nem csak a jó brit kapcsolatokra akart építeni, hanem be kívánta vonni ebbe a körbe Washington is, aki meglátása szerint segítséget tudott nyújtani a későbbiekben a Franciaországgal, Olaszországgal és a környező országokkal fennálló vitás kérdések rendezésében.²³⁴

Külpolitikája abban is eltért elődjétől, hogy az arab szolidaritás fényében nyitott az arab országok irányába és miniszterelnöksége során vette fel Líbia a diplomáciai kapcsolatokat a

²³³ Pargeter Alison: *Anglo-Libyan Relations and the Suez Crisis*. In: *The Journal of North African Studies*. 2000 II. szám 42.

²³⁴ Khadduri Majid: i.m. 252-253.

Szovjetunióval, amely a nyugati szövetségeseknél ugyan „kiütötte a biztosítékot”, azonban egyértelműen deklarálta országa multilaterális külpolitikáját.

A kezdeti tárgyalások nem kecsegtettek sikerrel, ugyanis az amerikai vezetés a bázis évenkénti bérleti díjáért nem volt hajlandó 1.000.000 amerikai dollárnál nagyobb összeget fizetni és a britek példáját követve ki akarta vonni állampolgárait a líbiai joghatóság alól, hasonlóan spanyolországi, a német szövetségi köztársasági és a fülöp-szigeteki gyakorlatához.

A líbiai fél az amerikai állampolgárok feletti joghatóság kérdésében a britekkel kötött szerződést ajánlotta Washington figyelmébe, míg a bérleti díj tekintetében 15.000.000 amerikai dollárnyi összeget tekintett elfogadhatónak. Úgy tűnt, hogy a tárgyalások zsákutcába jutottak, ugyanis Washington a Líbiában tartózkodó állampolgárai számára a briteknél is szélesebb jogokat akart elérni, a bérleti díj kérdésében pedig nem volt hajlandó engedni. Érvelésének alapja, hogy az Amerikai Egyesült Államok líbiai jelenlétére a szabad világ megvédelme érdekében volt szükség.²³⁵

Noha a független Líbiának minden joga meg lett volna ahhoz, hogy kitessékelje az Amerikai Egyesült Államokat, a miniszterelnök egyeztetve a királlyal, jól felfogott érdekükből kifolyólag inkább a diplomáciai közvetítés eszközéhez nyúlt. Felkereste a török köztársasági elnököt és a miniszterelnököt, mivel az ország a világháborút követően jó kapcsolatokat épített ki Washingtonnal.

Mind Celal Bayer, mind Adnan Menderes szívélyesen fogadta Ben-Halim miniszterelnököt és kíséretét. A törökökben még élt az a szenúszjáról és a tartományokról kialakított pozitív kép, amelyben Idrisz elődje, Saríf, az utolsó lélegzetéig támogatta a Török Portát és Líbia volt az egyetlen arab ország, amely nem támadta hátba a törököket az I. világháború során.²³⁶

A líbiai vezetés a török államfőtől és miniszterelnöktől kapott tanácsokra alapozva a pénzügyi támogatás igénylését a gazdaság beindításával, az egészségügy és az oktatás fejlesztésével, az életkörülmények javításával indokolták. Menderes azzal is kecsegtette Ben-Halimot, hogy az amerikai vezetés nem olyan gyakorlott világpolitikai kérdésekben, mint a franciák, illetve a britek és egy jól felépített, taktikus, ügyes tárgyalás biztosan eredményre fog vezetni. A török miniszterelnök Eisenhower elnöknél és Dulles külügyminiszternél való személyes közbenjárását is megígérte a delegációnak.

²³⁵ St John Ronald Bruce: i.m. 66-70.

²³⁶ A képet árnyalja, hogy Idrisz nem támogatta a britekkel szembeni háborút az I. világháború során Egyiptomban, amelyből az is következik, hogy nem volt egyértelmű támogatója Ahmed Saríf törökbarát politikájának sem. Idrisz inkább az olaszokkal szembeni összefogásban képzelte el az oszmán szövetséget.

A törökországi látogatást követően felgyorsultak az események és a líbiai miniszterelnököt 1954 júliusában már a Fehér Házban fogadták. A török javaslatokon alapuló líbiai érvek is hatásosnak bizonyultak. A Kongresszus és az elnök is elfogadta azokat.

Az 1954. szeptember 9-én Bengáziban aláírt megállapodás értelmében Líbia az első évre 7.000.000, majd a második évtől a nyolcadik évig 4.000.000, majd a kilencedik évtől évente 1970-ig 1.000.000 amerikai dollárt kapott a bázisok bérletéért cserébe. Az első évben Washington – tekintettel a rendkívül száraz időszakra – 24.000 tonna búzát juttatott Líbiának.²³⁷ Ezen túlmenően a kormány ígéretet kapott arra, hogy segítséghez jut az oktatás, az egészségügy, a mezőgazdaság fejlesztésének területén is.²³⁸

A megállapodást amerikai oldalról is sikerként könyvelték el. Engedélyt kaptak ugyanis arra, hogy a szerződés teljes időtartama alatt használják a Wheelus légibázist, amelynek területén teljes felügyeleti és ellenőrzési jogot kaptak. Ők dönthették el, hogy ki léphet be a területre, és milyen katonai eszközök használhatják azt. A bázison tartózkodó amerikai állampolgárok immunitást élveztek a líbiai joghatóság alól. Annak köszönhetően, hogy a támaszpont állományát 1954-ig 6000 főre duzzasztották,²³⁹ a légibázis vált a legtöbb embert foglalkoztató és legnagyobb bevételi forrást biztosító intézménnyé az olaj felbukkanásáig Líbiában.²⁴⁰

Mivel a szerződés a két kormány közötti megegyezés gyümölcse volt, nem kellett hozzá kongresszusi jóváhagyás, azonban a líbiai törvényhozásnak foglalkoznia kellett vele. Noha a szövetségi kormány négy minisztere vonakodott támogatni, és a Képviselőházban ellenzéki blokk is alakult elutasítására, valamint a külügyekkel foglalkozó parlamenti bizottság többsége is elutasította, 1953. október 30-án a két ház gond nélkül fogadta el a javaslatot. A király még aznap szentesítette a szerződést, megjelent a hivatalos lapban, majd november 1-jén érvénybe is lépett.

Azt követően, hogy az Amerikai Egyesült Államok 1951. december 24-én diplomáciai kapcsolatokat alakított ki a Líbiai Egyesült Királysággal, 1953 novembere után az addigi főkonzulátust követségi rangra emelték. A követség élén először Andrew Lynch ideiglenes ügyvivő, majd 1952. március 6-án Henry Serrano Villard teljesített szolgálatot követi rangban, 1954. november 16-án pedig megkezdte munkáját az első nagykövet John Lindsley Tappin személyében.

²³⁷ Az angol nyelvű szerződés szövegét lásd: Khadduri Majid: i.m. 383-3987.

²³⁸ Sunday Ghibli 1954. szeptember 12., 1954. szeptember 19.

²³⁹ Hayford Elisabeth R.: i.m. 470.

²⁴⁰ Wright John: Libya. London, 1981. 84.

Szerződés Líbia és Franciaország között

A két ország közötti viszony a függetlenség kikiáltásakor kiegyensúlyozottnak volt tekinthető, de messze nem beszélhetünk olyan kedvező helyzetről, mint Nagy-Britannia vagy az Amerikai Egyesült Államok esetében. A líbiai kormány is sokkal pragmatikusabban állt az esetleges együttműködéshez. Az ok a múltban (is) keresendő.

Franciaország az 1830-as algériai partraszállásával és folyamatos nyugat-keleti irányú terjeszkedésével állandó veszélyt jelentett a szenúszíjára, majd a II. világháború során és azt követően minél nagyobb szeletet próbált kihalászni a líbiai tartományokból, hivatkozva speciális, a gyarmataihoz köthető igényeire.

A francia katonai közigazgatás 1943-as fezzáni bevezetését követően Párizs Gát, Gadámesz és Szebha katonai bázisait vonta felügyelete alá, majd belpolitikai, külpolitikai szintén is arra törekedett, hogy Gátot és környékét Algériához, Gadámeszt és környékét Tunéziához csatolják. A fezzáni adminisztrációt is ezért kötötte össze Algériával és Tunéziával. Rontott a két ország között diplomáciai kapcsolatokat, hogy Franciaország az Egyesült Nemzetek Szervezetében nem szavazta meg a Líbia önállóságát biztosító határozatot.²⁴¹

A függetlenség kikiáltásának napján két, átmeneti időszakra szóló szerződést írtak alá. A katonai megállapodás engedélyezte Franciaországnak, hogy katonáit hat hónapig Fezzán területén állomásoztassa. Kikötötték, hogy az egyezmény kizárólag a két ország közötti szövetségi szerződés megkötéséig hosszabbítható meg. A másik szerződés pénzügyi kérdéseket érintett. A francia fél vállalta, hogy a fezzáni költségvetés hiányát a jövőben teljes mértékben finanszírozni fogja.

A hosszú távú szerződés kidolgozására irányuló első hivatalos felkérés 1952 novemberében érkezett meg Párizsból, de a Muntaszir kormány a britekkel folyó tárgyalások miatt halogatta ezek megindítását. A miniszterelnöknek nem volt ellenére a másik két országhoz hasonló jogokat biztosító megállapodás, de megszegve a francia követnek tett előzetes ígéretét, a kabinet és a közvélemény ellenállása miatt visszakoznia kellett.

A tárgyalások elhalasztása jól jött azoknak a fezzáni politikusoknak, akik már 1951 decembere előtt is az északi, Szirte környéki – Kirenaikához és Tripolitániához tartozó – területek Fezzánhoz csatolásáért lobbiztak a központi kormányzatnál. Meglátásuk szerint az erős francia jelenlét akadályozta volna céljaik elérését.

²⁴¹ De Candole E.A.V.: i.m. 124.

A Muntaszir kormányt követő Mohamed Saquizli sem támogatta a nagyszámú állandó francia katonai jelenlétet, elfogadhatónak tartott azonban egy olyan szerződést, amelyben a francia hadsereg bizonyos kommunikációs lehetőségekhez jutott volna. Végül az észak-afrikai iszlámellenes francia politika és az Algériában kialakult helyzet miatt ő is meghátrálásra kényszerült. A tárgyalások zsákutcába jutottak és lemondásáig már nem is került sor újabb egyeztetésekre.

A Ben-Halim kormány 1954. áprilisi munkába lépése után egyértelművé vált, hogy a jövőben ők sem támogatják a francia katonai jelenlétet. A líbiai kormányokhoz már 1951-et követően olyan információk jutottak el, amelyek bizonyították, hogy Franciaország az egész tartományra szemet vetett. Az új kabinet válaszul, Párizs „expansionista imperializmusára” a bázisok és a katonák hazaküldését akarta elérni.²⁴² Ben-Halim az 1954. júliusi washingtoni látogatása során Eisenhower elnöknek is kifejtette ezzel kapcsolatos véleményét, akitől támogatást kért tervei megvalósításához.

A miniszterelnök közvetlenül Washingtonból Párizsba utazott, hogy az előzetes ígéreteknek megfelelően tárgyalásokat folytasson a kérdésben Pierre Mendes-France miniszterelnökkel. A „köztársaság rosszallásának” kifejezésekként a kormányfő lemondta a találkozót, majd az alacsonyabb szintű megbeszéléseket rendkívül udvariatlan módon a miniszterelnök szállodájába helyezték át. Itt a líbiai vezető egyértelművé tette, hogy ugyan a katonai szerződés elképzelhetetlen a két ország között, azonban barátsági, jó szomszédsági, illetve a polgári repülésre, kultúrára vonatkozó szerződések megkötésére készen állnak. Kifejtette, hogy kormánya meglátása szerint „a 400 fős francia katonai kontingens Fezzánban nem fogja megvédeni a szabad világot”, sokkal inkább Párizs gyarmati érdekeit szolgálja. Válaszul a francia fél Líbiát az Egyiptomból Algériába és Tunéziába irányuló fegyvercsempészet hallgatólagos támogatásával vádolta meg.²⁴³

A miniszterelnök hazaérkezése után megkezdődtek a Franciaországból és Fezzánból kiinduló politikai intrikák és támadások, amelyekre válaszul a Külügyminisztérium közölte a francia féllel, hogy elkerülhetetlennek látják az azonnali csapatkivonások megkezdését, valamint azt, hogy a korábban kötött átmeneti időre szóló megállapodások 1954. december 31-ét követően nem kerülnek meghosszabbításra.

A kormány mind otthon, mind pedig az arab sajtóban a maga oldalára próbálta állítani a közvéleményt. Az Al-Ahramban nyilvánosságra hozták a franciáknak adott ultimátumot és ész érvekkel támadták a francia álláspontot. Segítségükre volt ebben Nasszer egyiptomi elnök

²⁴² Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 149.

²⁴³ Khadduri Majid: i.m. 259.

és Fejszál, Szaúd-Arábia uralkodója, akik szintén ellenezték a francia jelenlétet és mélyen elítélték az 1954-ben kirobbant algériai háború során tanúsított francia magatartást. A líbiai fél ekkor még nem tudott gyakorlati segítséget nyújtani észak-afrikai szomszédjának, a későbbiekben azonban a fentebb említett vezetőkkel összefogva – kiegészülve Adnan Menderes török miniszterelnökkel –, Líbia számos esetben menedéket, fegyvert, technikai támogatást biztosított az algériai ellenállóknak.

A francia kormány 1954 decemberének közepén Párizsba invitálta a líbiai miniszterelnököt, aki a hónap végén érkezett a francia fővárosba. Vele tartott két kairói tanácsadó is, akik az egyiptomi elnök javaslatára csatlakoztak hozzá. A miniszterelnök érkezésekor és a tárgyalások megkezdése előtt a franciák újfent rendkívüli udvariatlanságukról tettek tanúbizonyságot. A delegációt alacsony rangú külügyi beosztottak várták, illetve taxival utaztatták őket minden egyes tárgyalásra. Az első forduló után Mendes-France miniszterelnök váratlanul lemondta az aznap reggeli, január 3-i tárgyalást, tekintettel a francia kérések egyértelmű visszautasítására, amelyre válaszul a líbiaiak hazautazásukat helyezték kilátásba.

Végül a délutáni órákban sikerült tárgyalóasztalhoz ültetni a feleket, ahol elvi megállapodás született néhány kérdésben. A francia fél kérésének megfelelően a líbiai kormány hajlandóságot mutatott arra, hogy: „1. A francia civil szállítmányok eljuttatása érdekében tanulmányozni fogja a Tunézia és Csád közötti, a Fezzánon áthaladó 5. számú főút franciák általi használatának lehetőségét, azzal a kitételrel, hogy Líbiának jogában áll a kérést bármikor engedélyezni vagy felfüggeszteni. 2. A kormány az Algériában haladó végleges műút elkészültéig engedélyezi a Dél-Algériából induló és Foursainbe, valamint De Gentbe tartó francia járművek Líbián keresztül történő áthaladását. 3. A fezzáni repülőtereken két évre összesen tizenöt francia szakember kerül alkalmazásra. 4. A francia katonaság evakuációját követően Párizs Tripolinak adja át a bázisokat.”²⁴⁴

Mendes-France azt is felvetette, hogy háború esetén Franciaország újra birtokba vehesse a kiürítendő bázisokat, a líbiai fél azonban ezt egyértelműen elutasította. A határok pontos kijelölését a szerződés megkötése utáni időpontra halasztották.

Párizsban 1955. február 23-án a radikális szocialista Edgar Faure került kormányra. A külügyminisztériumi szék a konzervatív Antoine Pinay-hoz került, aki 1955. április elején elutasította az előzetes megállapodást.²⁴⁵ Április 9-én a francia Külügyminisztérium arról

²⁴⁴ Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 160-161.

²⁴⁵ Pierre Mendes-France 1954. június 19-től 1955. február 17-ig volt miniszterelnök, majd ugyanazon a napon Christian Pineau került kormányra 1955. február 23-ig, majd onnantól Edgar Faure 1956. február 1-jéig.

értesítette a líbiai kormányt, hogy nem hajlandóak kivonni csapataikat Fezzánból. Erre válaszul Ben-Halim táviratot küldött Edennek, Eisenhowernek és Dullesnek, amelyben arról tájékoztatta őket, hogy tervei szerint az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fog fordulni. A miniszterelnök elképzelhetőnek tartotta, hogy a két ország hadserege között összecsapások alakulnak ki és a líbiai szuverenitás megvédése érdekében, a líbiai-brit szerződésnek megfelelően brit csapatoknak kell beavatkozniuk Franciaország ellenében.

A levelek hatására mind Londonból, mind Washingtonból olyan jelzések érkeztek Párizsba, amelyek mindegyike arra figyelmeztetett, hogy engedjen a líbiai követelésnek és ne kockáztassa meg a konfliktust vagy az Egyesült Nemzetek Szervezetének beavatkozását.

A feszült helyzetet a franciák újabb tárgyalási javaslata oldotta fel. Az 1955. július 15-én kezdődött megbeszéléseket líbiai részről Ben-Halim miniszterelnök, míg francia részről Maurice Dejean nagykövet vezette. A találkozón egyértelművé vált, hogy a francia delegáció nem tud eredményt elérni a bázisok tekintetében, mivel a líbiai fél merev elutasító álláspontján nem volt hajlandó változtatni. Párizsban el kellett tehát fogadnia, hogy a jövőben ki kell vonulnia Fezzánból. A határokat érintő kérdésben a líbiai fél elismerte, hogy az Aouzou-övezet nem része a Líbiai Egyesült Királyságnak, noha az ország határainak kialakításakor a területet a Mussolini-Laval Szerződés alapján Líbiához csatolták, annak ellenére, hogy a megállapodás soha nem került elfogadásra az olasz törvényhozásban, így nem vált a nemzetközi jog részévé.

Az 1955. augusztus 10-én Tripoliban aláírt 11 pontból álló szerződéshez pénzügyi, kulturális, jószomszédi viszonyról szóló klauzulát is csatoltak. A csapatok teljes kivonásának a szerződés végrehajtásától számított 12 hónapon belül meg kellett történnie, amelynek legkésőbbi időpontját 1956. november 30-ban jelölték meg. Két francia katonai bázist 1955 novemberéig kellett kiürítenie, demonstrálva ezzel, hogy a francia jelenlétet Fezzánban csökkenteni fogják. A pénzügyi megállapodás részeként Párizs kötelezettséget vállalt arra, hogy a líbiai kormánynak 1955-ben 130.000.000, 1956-ban 350.000.000 francia frankot biztosít gazdasága fejlesztésére.²⁴⁶

A szerződés ratifikálása 1956. április 10-én történt meg a líbiai törvényhozásban. Noha a francia kormány a szerződés és a kivonulás elodázására kifogások sokaságát állította csatasorba, végül a francia törvényhozás 1956 novemberében ratifikálta a megállapodást, és december 1-jén a sebhai bázison végleg lehúzták a francia lobogót, véget vetve ezzel a fezzáni francia jelenlétnek.

²⁴⁶ Sunday Ghibli 1955. augusztus 14.

Tagság az Egyesült Nemzetek Szervezetében és a szovjet kapcsolat

1951. december 24-ei függetlenné válása után Líbia azonnal benyújtotta jelentkezését a világszervezethez és annak szakosított szerveihez. Azzal azonban senki sem számolt, hogy az ország arra a listára kerül, amelyen már 13-an várakoztak a felvételre, köztük olyanok is, akinek ügyében a két blokk országai között nem alakult ki konszenzus.

Noha történt arra irányuló próbálkozás, hogy a líbiai felvételi kérelmet külön kezeljék, de az indítvány a Szovjetunió ellenállása miatt 1952. szeptember 6-án megbukott. Visinszkij szovjet külügyminiszter egyértelművé tette Muntaszir miniszterelnöknek, hogy „ellenzik Líbia felvételét, tekintettel arra, hogy a nyugati hatalmak sem fogadták el Moszkva jelöltjeit”.²⁴⁷

A szovjet vétó mintegy három évvel, 1955. december 14-ig tolt ki a királyság felvételét, amikor a nagyhatalmak megegyezése alapján további 15 országgal együtt az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése soraiba fogadta a fiatal államot.²⁴⁸

A líbiai tagságnak számos pozitív eredménye volt. Az ország a nemzetközi közösség elismert tagjává vált és nagyobb mozgástere lett diplomáciai fronton. A tagság az Arab Liga országait is segítette, ugyanis az Egyesült Nemzetek Szervezetének újabb tagjával erősíteni tudták a Közgyűlésben létrejött afro-ázsiai blokkot. Nem utolsó sorban a királyság diplomáciai kapcsolatra lépett a Szovjetunióval, amely jelentősebb támogatások kikényszerítésére adott lehetőséget az Amerikai Egyesült Államokkal, illetve Nagy-Britanniával szemben. A líbiai kormányzat és személy szerint Ben-Halim miniszterelnök ugyan egyértelműen tudtára adta a szovjet diplomácia képviselőinek, hogy nem tűrnek meg semmiféle kommunista-marxista eszmét Líbiában, de egy eseteges együttműködésben jó lehetőséget láttak arra, hogy a hidegháború zenitjén, észak-afrikai arab országként – amely egyre inkább szimpatizált a Nasszer féle arab nacionalizmussal –, rájátszva egy szovjet támogatás lehetőségére, jobb eredményeket érjenek el a korábbi szerződések újratárgyalása során.

Líbia 1955 elején a kairói nagykövetségén keresztül tárgyalásokat kezdeményezett Moszkvával a diplomáciai kapcsolatok esetleges felvételéről, amelyet sem az Amerikai Egyesült Államok, sem Nagy Britannia nem nézett jó szemmel. A brit külügyi iratokból

²⁴⁷ Khadduri Majid: i.m. 261.

²⁴⁸ Líbia olyan országokkal együtt kapott állandó tagságot a világszervezetben, mint Albánia, Ausztria, Bulgária, Finnország, Írország, Jordánia, Kambodzsa, Laosz, Líbia, Magyarország, Nepál, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, a mai Srí Lanka – korábban Ceylon.

kiderül, hogy már márciusban felmerült annak lehetősége, hogy Nagy-Britannia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok információt cserélnek a kommunista eszmék támogatottságáról és lehetséges terjedéséről Líbiában.²⁴⁹

A szeptemberig tartó tárgyalások után folyó hó 28-án Ben-Halim miniszterelnök tájékoztatta a brit nagykövetet, hogy Moszkva nem fog vétóval élni Líbia tagságát illetően az Egyesült Nemzetek Szervezetének következő ülésén. Kiderült az is, hogy Líbia ugyan nem akart nagykövetséget nyitni a Szovjetunióban, a kommunista ország azonban tervezte annak megnyitását Tripoliban.²⁵⁰

A tapogatózó tárgyalásokat és annak módját – Líbia nem adott előzetes tájékoztatást szövetségeseinek – mind Nagy-Britannia, mind az Amerikai Egyesült Államok barátságtalan lépésnek tekintette. Az ország függetlenségét és szuverenitását nem vitatták, azonban a két országgal kötött szerződésből, illetve a szoros kapcsolatokból kifolyólag elvárták volna, hogy első kézből jussanak információhoz.

A király azzal nyugtatta a kedélyeket, hogy a lépés nem a szövetségesek ellen irányult, hanem ezzel szeretnék volna tudtára adni a nagyvilágnak, hogy önálló külpolitikát folytatnak.²⁵¹

A Líbiába akkreditált első szovjet nagykövet, Nyikolaj Generalov Ausztráliából érkezett Tripoliba 1956. január elején, majd Bengáziba utazott, hogy személyesen adja át megbízólevelét a királynak.²⁵²

1956 tavaszán a brit Külügyminisztérium azt tanácsolta nagykövetének Tripoliban, hogy beszélje le és vegye el a miniszterelnök kedvét a korábbi moszkvai meghívás elfogadásától, mert a delegációban résztvevők fejét kommunista propagandával fogják „teletömni”.²⁵³ A nyugati szövetségesek gyanakvó magatartása nem csak a diplomáciai kapcsolatfelvételnek volt köszönhető, hanem annak is, hogy Ben-Halim a korábban megkötött szerződések pénzügyi kiegészítésén fáradozott Eisenhower elnök 1954. júliusi ígérete alapján. Azért, hogy nyomatékot adjon az ígéretnek, elhitette szövetségeseivel, hogy Moszkva az országnak 12.000.000 amerikai dolláros támogatást ajánlott fel.²⁵⁴

²⁴⁹ FO371/113887.

²⁵⁰ Sunday Ghibli 1955. szeptember 25.

²⁵¹ FO 371/119707/JT1011/1.

²⁵² Generalov a Szovjetunió Ausztráliába akkreditált nagykövete volt, azonban a szovjet kémfőnök, Vlagyimir Petrov menedékkérelmét követően visszatért Moszkvába. Ausztrália előtt Washingtonban, Japánban és Moszkvában dolgozott különböző diplomáciai területeken. FO371/113947/JT1906/13., The Age. 1956. január 12. 6.

²⁵³ FO 371/119719.

²⁵⁴ Sunday Ghibli 1956. február 26.

A líbiai miniszterelnök kétkulcsos politikája miatt, Londonban és Washingtonban is szóba került az azonnali vagy a következő választások alkalmával történő elmozdításának lehetősége. Mindeközben a nyugati diplomáciai kar mind a királyt, mind pedig a miniszterelnököt arra akarta rávenni, hogy semmiféle körülmények között ne fogadják el a – az igazából csak kitalált – szovjet segílyt. Sőt a brit Külügyminisztérium utasításba adta közel-keleti diplomatáinak, hogy a fogadó országaik kormányainál érjék el, hogy azok felhívják a figyelmet a Szovjetunióval való együttműködés negatív következményeire.

Az ügyben az Amerikai Egyesült Államok Henry Cabot Lodget küldte Líbiába, aki a Biztonsági Tanács amerikai küldöttsége mellett dolgozott és Eisenhower és Nixon után a harmadik legfontosabb republikánus politikusnak tartották. Miután tárgyalt a miniszterelnökkel, a királlyal és az ellenzékkel, úgy tűnt az amerikai kormány hajlandó további összegekkel támogatni az országot.

Ben-Halim, „sikerein felbuzdulva”, úgy döntött, hogy egyeztetve az egyiptomi nagykövettel, újabb felajánlásokat „dob be” a köztudatba. A kitalált támogatás, amelyet Egyiptom, Szíria és Szaúd-Arábia biztosított, kiváltotta volna a nyugati szövetségesek jövőbeni pénzügyi juttatásait. 1956. március végére Washington és London is engedett, ugyanis tartottak attól, hogy Líbia „saját lábra állásával” tovább romlanak közel-keleti pozíciói, amely a szovjet behatolás és az arab nacionalizmus egyre szélesebb térnyerésével egyébként is gyengült.

Eisenhower elnök március végén, nagykövetén keresztül tudatta, hogy az 1956/57-es pénzügyi évre a korábbi szerződésben foglaltakon felül 12.000.000 amerikai dollár segílyt, fegyvereket és katonai felszereléseket, valamint 25.000 tonna gabonát biztosít Líbiának.²⁵⁵ Az Eisenhower-doktrína kongresszusi elfogadása után pedig további 6.000.000 amerikai dollárhoz jutott az ország.²⁵⁶

A Londonnal folytatott alkudozások tovább tartottak, de azok is eredménnyel jártak. Az 1956. június 18-22. között Londonban folytatott tárgyalások alapján az 1956/57-es költségvetési évre a korábbi szerződésben foglaltakon felül 250.000 angol fontot, az 1957/58-as költségvetési évre 750.000 angol fontot irányzott elő az angol kormány. Ígéretet tettek arra is, hogy minden erejüket latba vetik Washingtonnál, hogy jelentősen növeljék gazdasági támogatások összegét. Mindezek mellett gondoskodtak a líbiai haditengerészet kialakításához szükséges hajókról és fegyverekről.

²⁵⁵ A megegyezésben közrejátszhatott az a tény is, hogy Marokkó függetlenségének 1956-os kikiáltása után a korábban ott állomásozó légierő központját a Wheelus légibázisra helyezték át. In: Wright John: i.m. 84.

²⁵⁶ Az Amerikai Egyesült Államok 1959 végén 100.000.000 amerikai dollárra emelte a Líbiának nyújtott támogatást, amely ekkor a legnagyobb 1 főre jutó USA segíly volt a világon. In: St John Ronald Bruce: i.m. 116.

Összességében úgy értékelhetjük az eredményeket, hogy Ben-Halim miniszterelnök meglovagolva a szovjetek megjelenését Líbiában, felhasználta őket arra, hogy két szövetségesével szemben elérje mindazokat az eredményeket, amelyeket egyéb módon nem sikerült volna véghezvinni. Ellentétben a korábbi két líbiai miniszterelnökkel, Ben-Halim a hidegháborús rivalizálás során pragmatikus politikusként – reálisan felmérve a lehetőségeit és határait – az adott helyzetben országa számára a legjobb pozíciót tudta elérni.

Líbia külpolitikai nyitása az 1950-es évek második felében

Azzal, hogy 1954-ben Ben-Halim került a kormány élére, az ország a korábbinál jóval sokoldalúbb és kezdeményezőbb külpolitikába kezdett. Ez megmutatkozott egyrészt abban, hogy a miniszterelnök elkötelezett volt Líbia biztonsága mellett, és a fezzáni területeken található francia bázisok felszámolásának kérdésében is hajthatatlan volt. Igaz ez annak ellenére is, hogy a kormányfő Franciaországban tanult – kiválóan beszélt franciául –, rajongott a francia kultúráért és nagyra értékelte az ország teljesítményét.

Egyes, az ország történetével foglalkozó kutatók arra az álláspontra helyezkednek, hogy ellenére annak, hogy a királyság egyértelműen Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok felé mozdult el a II. világháborút, illetve 1951. december 24-ét követően – és ezzel egyértelműen kinyilatkoztatta nyugat párti politikáját az arab szolidaritás ellenében –, az csupán az ország és az uralkodó jól felfogott politikai érdeke volt. A király célja a nyugati szövetséggel belpolitikailag a fiatal állam helyzetének stabilizálása, gazdasági megerősítése, míg külpolitikailag a külső – akár egyiptomi – területszerzési kísérlet és kommunista befolyás elleni védelme volt.

Azzal, hogy az ország mögött két biztos szövetséges állt, illetve két világszervezetnek a tagjává vált, Líbia nagyobb magabiztossággal fordulhatott a nemzetközi diplomácia irányába.

Meglátásunk szerint ennek volt köszönhető, hogy Ben-Halim 1955-ben olyan biztosan tudott tárgyalóasztalhoz ülni Franciaországgal, illetve 1955-öt követően olyan ügyesen használta ki a szovjet kártyát. A líbiai kormány, tekintettel a Líbiában élő olasz telepesek nagy számára, törekedett arra, hogy rendezze kapcsolatát Olaszországgal. A fő probléma abból adódott, hogy míg az olasz köztulajdon visszaszállt a líbiai államra, az olasz telepesek és jogi személyek tulajdonait a jogszabályok szerint tiszteletben kellett volna tartani, amelyre azonban több esetben nem került sor.

Az 1953-ban kezdődött tárgyalások középpontjába, a líbiai fél a háborús károkért fizetett jóvátételt, illetve a köz- és magántulajdon körüli vita újranyitására kért összeget

helyezte. Az olaszok mindkét pontot elutasították, tekintettel arra, hogy Líbia az Olasz Királyság világháborúba való belépésekor az olasz állam szerves része volt, valamint a köz- és magántulajdon közötti különbségeket már Nagy-Britanniával rendezték. A kérdésre 1955 nyarán tértek vissza, de akkor már politikai ügyek is megjelentek a tárgyalásokon. A megbeszélések a háborús jóvátétel körüli vita miatt elhúzódtak ugyan, de végül 1955. októberében Róma 2.750.000 líbiai fontot²⁵⁷ ajánlott fel Tripolinak²⁵⁸, miközben a korábban felállított nemzetközi vizsgálóbizottság Líbia javára döntött a magán- vagy köztulajdon meghatározása kérdéskörébe tartozó függőben lévő ügyekben.

Az 1955. október 2-án aláírt szerződés a fentebbi jóvátételen és a függőben lévő ügyeken kívül kereskedelmi, hajózási és kulturális együttműködési klauzulát is tartalmazott. Az olasz kormány nyugdíjat és kompenzációt fizetett azoknak a líbiaiaknak, akik a gyarmati korban a polgári és katonai adminisztrációban dolgoztak. A szerződést 1957. március 30-án zárt ülésen fogadta el a líbiai törvényhozás, majd ratifikálta a király.

A nyugati államok közül kiemelkedik még az 1960 júliusában a Német Szövetségi Köztársasággal kötött technikai és gazdasági megállapodás, amelyet egy hosszú távú, mezőgazdasági és ipari fejlesztésekre fordítható kölcsönszerződés követett 5.000.000 líbiai font összegben.²⁵⁹

A fenti barátsági és együttműködési szerződések egyértelműen arra utalnak, hogy Líbia nyugati elkötelezettsége a tárgyalt korszakra egyértelművé vált. A megállapítás a legfontosabb politikai folyamatokat tekintve igaz is, azonban a helyzetet érdemes más aspektusokból is vizsgálat alá vonni. Különösen érdekes ez akkor, ha a magyar Külügyminisztérium 1960-as évekbeli anyagait vesszük alapul, amelyek azt bizonyítják, hogy Líbia a nyugati orientáció mellett kelet felé is támogatókat keresett.

Az angol és amerikai szerződések ellenére a líbiai vezetők többször is nyilvánosan kijelentették, hogy országuk a semleges külpolitika híve. Álláspontjukat megerősítette, hogy Líbia delegációval képviseltette magát a 29 afroázsiai ország részvételével megrendezésre került bandungi értekezleten és elfogadták az ott meghirdetett öt alapelvet is²⁶⁰. Később csatlakoztak a Belgrádban alapított el nem kötelezettek mozgalmához.²⁶¹ 1956-ban a szuezi támadást követően az ország megszakította kapcsolatait Franciaországgal, majd újabb egy év

²⁵⁷ A líbiai font és angol font közötti átváltási arány 1:1 volt. 1 líbiai font 2,80 amerikai dollárt ért.

²⁵⁸ 1.000.000 líbiai fontot készpénzben fizetett ki az olasz állam, a fennmaradó 1.750.000 líbiai fontot pedig hitel formájában, amin 3 éven belül olasz termékeket kellett vásárolnia Líbiának.

²⁵⁹ Wright John: i.m. 239.

²⁶⁰ A találkozó emlékére még utcát is neveztek el Tripoliban az eseményről. In: Wright John: i.m. 96.

²⁶¹ Líbiai volt az egyetlen ország az Arab Liga tagjai közül, amely nem a mozgalom létrehozásakor 1961-ben, hanem később, 1964-ben csatlakozott a szervezethez. In: Wright John i.m. 96.

múlva testvéri és jószomszédi szerződést kötött Tunéziával és közös nyilatkozatban ünnepélyes kötelezettséget vállalt az algériai szabadságharc támogatására.²⁶²

Líbia a szocialista országok közül a Szovjetunió mellett Belgráddal lépett diplomáciai kapcsolatra még 1955-ben. Ebben az időszakban a gazdasági kapcsolatok is nagy ütemben fejlődtek a szocialista országok és az észak-afrikai ország között, sőt azt is ki lehet jelteni, hogy később ezekre a jó gazdasági viszonyokra épültek a diplomáciai kapcsolatok.

Az 1950-es évek végétől egyre inkább megszorodtak a Líbia és a szocialista blokk országai közötti tárgyalások, amelyek az esetek többségében kézzelfogható eredménnyel jártak. 1958-ban, annak ellenére, hogy a líbiai kormány 1955-ben elutasított egy szovjet segélycsomagot, módosította politikáját és elfogadta a Moszkva által felajánlott két egészségügyi beruházást (két kórház teljes felszerelése és líbiai személyzet kiképzése).

Kapcsolatok alakultak ki a Mediterráneumban Görögországgal és Törökországgal, illetve a konzervatív Marokkóval és Tunéziával. Utóbbi két országgal a líbiai kormányfő 1957 januárjában 20 éves barátsági és együttműködési szerződést írt alá. Az 1960-as évek elején, az olaj nyújtotta lehetőséget felhasználva, az ország rohamos ütemben kereste helyét a nemzetközi diplomáciai, valamint a gazdasági környezetben. Nyitott az afrikai kontinens és egység irányába is, ugyanis 1961-ben Casablancában képviseltette magát az úgynevezett „afrikai semlegesek” konferenciáján, illetve 1963-ban az Afrikai Egységsszervezet alapító ülésén.

Azokról a folyamatokról, amelyek az arab nacionalizmushoz köthetőek a dolgozat későbbi fejezetében térünk ki, tekintettel arra, hogy az olaj felfedezése és az ahhoz kapcsolódó események teremtették meg nagyobb részben azt a lehetőséget, amelynek hatására Líbia mozgástere megnőtt, valamint az arab nacionalizmus már amúgy is jelen lévő csírái táptalajt nyertek és a királyságot veszélyeztető gyors fejlődésnek indultak.

Ugyancsak később kerül tárgyalásra a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolatok kialakulásának ismertetése, mivel meglátásunk szerint az olaj adta gazdasági lehetőségek teremtették meg az alapot a Magyarországgal való gazdasági, majd diplomáciai együttműködésre.

²⁶² MOL KÜM LÍBIA KIS ORSZÁGOK LÍBIA 1945-64 TÜK XIX-J-1-j 3.doboz 1964. március 16. Ráth Károly nagykövet jelentése Baghadból a Külügyminisztériumnak. A Líbiában lévő angol-amerikai támaszpontok ügye.

Az egyiptomi kapcsolat

A líbiai-egyiptomi kapcsolatok a függetlenség kikiáltásáig kiegyensúlyozottak voltak, bár azokat kisebb-nagyobb konfliktusok árnyékolták be.

Az első világháború során Idrisz elítélte az Egyiptomba betörő, az angolokra támadó nagybátyja, Saríf akcióját, aki így próbálta szövetségesét, a Török Portát támogatni. A sikertelen akció után elhagyta Líbiát és Idrisz került a mozgalom élére, aki a továbbiakban tartózkodott hasonló jellegű akcióktól.

A két fél viszonyában döntő fontosságú elem volt, hogy az olasz gyarmatosítást követően több száz líbiai felkelő és családja talált menedéket a szomszédos Egyiptomban, ahonnan annak ellenére sem adták ki őket, hogy az egyiptomi uralkodó család rokonai – Fuád egyiptomi király anyja olasz volt – kapcsolatban álltak az olasz politikai elittel.²⁶³ A menekültek azonban nem sokáig maradhattak a nílusi országban és biztos bázis híján szétszóródtak a Közel-Kelet országaiban.

A későbbi líbiai uralkodó is a fáraók földjén telepedett le 1922 őszétől. A szenúszíja vezetője, Kirenaika és Tripolitánia emírije – saját elmondása szerint – nincstelenül érkezett az országba és az egyiptomi kormány, illetve az országban élő tehetős líbiaiak biztosították megélhetését. A politikai menedékjogért cserébe, annak ellenére, hogy jó kapcsolatot ápolt az egyiptomi uralkodóval és az elittel, nem hagyhatta el a Nílus-delta vidékét. A kormány a tudtára adta, hogy nem tűr meg semmiféle politikai, felforgató tevékenységet, mert az azonnali kiutasítást von maga után.

A Kairóban, Alexandriában, majd Hammamában élő emírnek 1930-tól engedélyeztek nagyobb mozgásteret. Tekintettel konzervatív, vallásos életmódjára, egyiptomi ideiglenes papírokkal – de nem egyiptomi állampolgársággal – engedélyezték számára a mekkai zarándoklatot. Az emír 1931-ben Egyiptomban házasodott meg, feleségül véve nagybátyja lányát, Fatimát.

Annak ellenére, hogy Idrisz nem folytatott aktív politikai tevékenységet, Mussolini adminisztrációja folyamatosan rossz hírét próbálta kelteni az egyiptomi politikai körökben és arra törekedtek, hogy ott tartózkodását ellehetetlenítsék, amelyhez az országban élő nagyszámú olasz közösséget is felhasználták.

Az Omar Mukhtar vezette ellenállás időszakában az egyiptomi kormány hallgatólagosan tudomásul vette, hogy a felkelők és támogatóik Egyiptomot használták fel arra, hogy a katonai akciókhoz szükséges utánpótlást a két ország határain keresztül eljuttassák Líbiába. A

²⁶³ Candole E.A.V.: i.m. 45.

gyakorlatnak az olasz és az egyiptomi kormány közötti határvonal pontos kijelölése vetett véget, amelyet követően a felkelők utánpótlási vonalainak lezárása érdekében az olasz hadsereg megkezdte a tengerparttól több száz km hosszan húzódó szögesdróttal és aknákkal megerősített határ kiépítését.

A második világháború után az Arab Liga megalakulásával, Kairóból mind nagyobb figyelem irányult a volt észak-afrikai olasz gyarmat irányába. Az érdeklődés azért is volt nagyobb az átlagosnál, mert egyrészt a szervezet élén főtitkárként az az Abdul Rahman Azzam állt, aki korábban – 1915-től – részt vett az olaszokkal szembeni ellenállásban és a Tripoli Köztársaság létrehozásában. Annak ellenére, hogy Tripolitániának és Kirenaikának más-más elképzelései voltak az I. világháború utáni, a függetlenségi harcot követő állami berendezkedésről, Idrisz és Azzam együttműködött, majd Líbiából is együtt távoztak.²⁶⁴

Árnyalta Líbia és Egyiptom kapcsolatát, hogy a nagyhatalmi egyezkedések során Egyiptom is bejelentette igényét a tartományokra, mivel azokat magához szeretne volna csatolni vagy legalábbis azok felett felügyeleti jogot kívánt szerezni.

1945 szeptemberében az egyiptomi kormány memorandumot fogalmazott meg, amelyben kérte, hogy a négy nagyhatalom vonja be a Líbia jövőjéről zajló konzultációkba. Amikor egyértelművé vált, hogy Kairó kimarad a tárgyalásokból, újabb memorandumot fogalmazott meg. 1946 augusztusi feljegyzésében Egyiptom vitatta a két világháború közötti olasz-egyiptomi határ megállapítását és magának követelt olyan sivatagi területeteket, mint a Dzsagbúb-oázis, a Szallum-fennsík amelyek korábban a szenúszíja központi egységei voltak.

Az egyiptomi fél arra hivatkozott, hogy nemzetbiztonsági szempontból a fenti területek számukra létfontosságúak.²⁶⁵ Továbbá Egyiptom és Azzam – rajta keresztül pedig az Arab Liga – ellenezte a britek által 1949-ben felkínált kirenaikai függetlenséget, amellyel szemben a három tartomány teljes önállóságát követelték, de nem föderatív, hanem köztársasági formában, mivel az ébredő arab nacionalizmusra alapozva attól további előnyöket vártak. Emiatt Azzam viszonya Tripolival barátságosabbá, míg Idrisszel hűvösebbé vált.

A főtitkár egy vele készült interjúban így nyilatkozott: „Amikor gyerek voltam, egyiptomi muszlimnak éreztem magam. Az, hogy egyiptomi vagyok és muszlim, nem változott. De 1919-et követően, amikor Szíria és Irak elveszett, az arabizmusról kezdtem beszélni. A beduinokkal való együttélés (Líbiában – a szerző) fokozatosan valamifajta arab

²⁶⁴ Azzamot 1922 őszén be sem akarták engedni az országba, mivel tiltólistán volt. Egyiptomi létre a törökök oldalán harcolt az első világháborúban és részt vett az Egyiptom elleni líbiai-török támadásban. In: Candole E.A.V.: i.m. 43.

²⁶⁵ Deeb Mary-Jane: i.m. 33.

érzés felé kezdett vinni. A Tripoli Köztársaság döntően hatott az arabizmus iránti elkötelezettségemre”.²⁶⁶

A két ország relációját vizsgálva egyértelműen kijelenthető, hogy Líbia történelmét a második világháború után Egyiptomban is erősödő arab nacionalizmus jelentősen befolyásolta. Az egymás közötti relációk – baráti és elhidegülési periódusok – hangsúlyai azonban folyamatosan változtak. Ezek több szakaszra oszthatóak, amelyek vizsgálatához néhány mondat erejéig át kell lépünk a dolgozat időbeli keretein.

A kapcsolatok a líbiai függetlenségtől, illetve az egyiptomi forradalomtól az első komoly, Líbiát támadó Nasszer beszédig relatíve kiegyensúlyozottak voltak (1952-1964), igaz ebben a periódusban is találhatunk nyugtalanabb időintervallumokat. A második szakasz a Kadhafi vezette forradalomig tartott, amely időszakban fokozódó feszültségről beszélhetünk (1964-1969). A harmadik szakasz a líbiai forradalomtól Nasszer haláláig a rövid „mézeshetek” korszaka (1969-1970), majd ezt követi Szadat hatalomra kerülésétől meggyilkolásáig a viharos kapcsolatok időszaka (1970-1981). A Mubarak-Kadhafi periódusra a kiszámíthatatlan feszültség volt jellemző (1981-től).²⁶⁷

Az 1953-as líbiai-brit barátsági, katonai és pénzügyi szerződések a líbiai függetlenséget, illetve az egyiptomi forradalmat követően hamar az egyiptomi, arab nacionalisták céltáblájára kerültek. Ugyan az 1954. október 19-én aláírt egyiptomi-brit szerződés kimondta, hogy a brit csapatok elhagyják a csatorna térségét, azonban az egyiptomi vezetésnek azzal kellett szembesülnie, hogy nem tudja országa biztonságát garantálni, mivel London a líbiai és ciprusi bázisokról kiindulva továbbra is ellenőrzése alatt tarthatta a térséget.²⁶⁸ Nasszer az angol befolyás gyengítésére Líbia leválasztásában gondolkodott, ezért Kairó még a szerződések aláírása előtt jobb belátásra akarta bírni a líbiai kormányzatot.

Amikor Nasszer próbálkozásai a líbiai miniszterelnöknél kudarcot vallottak, a királyt célozták meg és diplomáciai képviselőt hoztak létre Bengáziban, hogy ezzel is közelebb kerüljenek az uralkodó köreihez. A tervet, hogy Líbia előbb lépjen szerződésre Egyiptommal, mint Nagy-Britanniával, a király visszautasította. Válaszul Kairó a média nyilvánosságához

²⁶⁶ Coury Ralph: *The Making of Egypt Arab Nationalist: The Early Years of Azzam Pasha, 1893-1936*. Reading, 1988. 69.

²⁶⁷ Shaked Haim-Ronen Yehudit: *Simmering Tension: Libya-Egyptian Relation, 1954-1986*. In: Ben-Dor Gabriel-Ben Dawitt David: *Conflict Managment in the Middle East*. Lexington, 1987. 115.

²⁶⁸ Nagy-Britannia vezetésével 1955-ben a Közel-keleti Szerződés Szervezete néven hoztak létre egy katonai szövetséget (Bagdadi Paktum), amelynek egyik célja Egyiptom arab világon belüli törekvéseinek ellensúlyozása volt. Tagjai: Nagy-Britannia, Irak, Irán, Törökország, Pakisztán. 1979-ben bomlott fel.

fordult és ajánlatát a sajtóban tette közzé, amellyel jelentősen megosztotta az ország lakosságát.²⁶⁹

Ben-Halim és Nasszer

Az egyiptomi stratégia úgy tűnt beválik, amikor a líbiai politikai élet egyik központi figurájaként megjelent Musztafa Ben-Halim. Az akkor 33 éves férfit 1954-ben nevezték ki miniszterelnökké. Neveltetése, nézetei, politikai hozzáállása mind arra predesztinálták, hogy a korábbi egyoldalú líbiai külkapcsolatokat felfrissítse és nyisson az arab világ felé, mindenekelőtt Egyiptom és Nasszer irányába. A kormány fejeként Ben Halim folyamatosan arra törekedett, hogy Líbia önálló és független voltát, mind a nyugati világ, mind pedig az arab országok irányába elismertesse.

1954-ben kétszer is elutazott Egyiptomba. Először júniusban érkezett a Nílus menti országba. A két vezető hosszú és termékeny beszélgetést folytatott, amelynek végén abban állapodtak meg, hogy a jövőben új síkra helyezik a két ország kapcsolatát és megvizsgálják az együttműködési lehetőségeket. Szóba kerültek a két ország viszonyát „mérgező” aktuális problémák is (támadások a médián keresztül, a politikai vezetés ellehetetlenítése). Nasszer ígéretet tett, hogy ezeket kivizsgálhatja. Az arab vezető hozzátette, hogy a kapcsolatok új alapokra helyezése érdekében új nagykövetet küld Bengáziba, jó barátja személyében, aki korábban tanára is volt, ezzel is megalapozva a kapcsolatok új alapokra helyezését.

A beszélgetésen szóba került a két ország között generális problémát jelentő Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal megkötött szerződések ügye is. Ben-Halim – taktikai okokból – a gazdasági szükségszerűségekre helyezte a hangsúlyt, amelynek alapján elmondta, hogy Líbia a függetlenséget követően külső segítség nélkül nem lett volna képes a saját lábán megállni. Biztosította azonban Nasszert, hogy amint az ország elég erős lesz ahhoz, hogy saját erejéből biztosítani tudja gazdasági pozícióit, a szerződéseket fel fogja mondani. Ben-Halim meglátása szerint a nyugati hatalmakkal kötött megállapodások egyébként sem jelentik azt, hogy az ország külpolitikája egyoldalú lenne.

Nasszer a líbiai miniszterelnököt a hallottak alapján teljes megértéséről biztosította, de azt javasolta, hogy az ország Nagy-Britannia helyett inkább az Amerikai Egyesült Államokkal bővítse kapcsolatait. Annak ugyanis nincs gyarmati múltja, másrészt a két ország jó viszonya

²⁶⁹ Deeb Mary-Jane: i.m. 34.

segítségére lehet Egyiptomnak is, amennyiben Líbia nyomást tud gyakorolni Washingtonra, hogy London kivonja csapatait a Szuezi-csatorna térségéből.

A jövőbeni líbiai-francia szerződésről szólva, Ben-Halim jelezte Nasszernak, hogy csakis a teljes evakuáció volt elfogadható számukra, amivel az egyiptomi elnök is egyetértett és ígéretet tett arra, hogy valamilyen formában segítséget nyújt a tárgyalások során.²⁷⁰

A beszélgetésen szóba került Ben-Halim törökországi látogatása és találkozása Adnan Menderes török miniszterelnökkel is. Tekintettel a rossz egyiptomi-török viszonyra, a líbiai politikus a jó líbiai-török kapcsolatok pozitív hozadékát, a nemzetközi ügyekben tanúsított támogatásokat és a különböző segélyeket domborította ki. Ben-Halim tájékoztatta Nasszert, hogy meghívta a török miniszterelnököt Líbiába és személy szerint örülne, ha közvetíteni tudna a két ország között és Nasszer is részt venne a találkozón. Az egyiptomi elnök meglepődött ugyan, de nem zárkózott el a találkozó elől és azt javasolta, hogy a következő megbeszélésen térjenek vissza a kérdésre.

A találkozó után mindkét fél elégedetten állt fel az asztaltól és abban állapodtak meg, hogy a hasonló megbeszéléseket rendszeressé teszik, valamint folyamatosan egyeztetnek a fontosabb kérdésekről. Ben-Halim úgy vélte, sikerült új alapokra helyezni Nasszerrel a kapcsolatokat és őszinte fejezetet nyitottak a két testvéri ország között, amelyet személyes kapcsolatuk szorosabbra fűzésével is megerősítettek.

1954 augusztusában az Egyiptomi Forradalmi Tanács egyik tagja, Ibrahim Hassan látogatott Líbiába, akit a miniszterelnök is fogadott. Ez volt az első alkalom, hogy a júniusi megállapodás értelmében Ben-Halim bizalmas információkat osztott meg az egyiptomi vezetéssel. Az amerikaiakkal folytatott tárgyalásokról és annak eredményeiről, illetve a tervezett szerződésről tájékoztatta a vendéget, aki megismerve azokat, úgy vélekedett, hogy abban nincs olyan pont, amely sértené Egyiptom érdekeit és biztonságát. Ben-Halim kérte a Forradalmi Tanács tagját, hogy adja át az információkat Nasszernak és lehetőség szerint, amint nyilvánosságra kerül a szerződés, az egyiptomi média tartózkodjon a szélsőséges megnyilvánulásoktól és intrikáktól.²⁷¹

1954 októberében, a második látogatás során az algériai felkelőknek nyújtandó nemes pánarab tervről volt szó, amelynek keretében a későbbiekben Líbia fegyvereket és felszereléseket szállított a líbiai-algériai határra. A terv szerint az anyagi támogatást Szaúd-Arábia biztosította, a beszerzést Egyiptom intézte, a szállításról pedig Líbia gondoskodott.

²⁷⁰ A líbiai-francia tárgyalások során több nemzetközi jogban járatos egyiptomi jogász segítette Ben-Halimot Párizsban 1954 decemberében és 1955 januárjában.

²⁷¹ A sajtótámadások elmaradtak. Az egyiptomi média hozzáállása semleges volt, nem úgy, mint a Nagy-Britanniával kötött szerződések esetében, ahol heves támadást indították az ország és a kormány ellen.

Nasszer a találkozón bemutatta Ahmed Ben-Bellát, az algériai harcosok száműzetésben élő vezetőjét Ben-Halimnak, akivel megállapodtak a részletekben. A miniszterelnök hazatérése után tájékoztatta a királyt, aki engedélyt adott az akció lebonyolítására azzal a kikötéssel, hogy csak a fegyverek szállításáról, de azoknak tárolásáról nem lehet szó. Megjegyzendő, hogy a szállítások gördülékennyé tétele érdekében Egyiptom katonai attasét küldött Tripoliba.

A kairói Arab Liga ülése kitűnő alkalmat nyújtott Ben-Halimnak és a líbiai vezetésnek, hogy jobban megismerkedjenek a szervezet tagállamainak vezetőivel. Sokat segített Nasszer is a fiatal miniszterelnöknek, aki jó viszonyt alakított ki a szaúd-arábiai uralkodóval és Fejszál herceggel is. Köszönhetően a kairói informális megbeszéléseknek a két ország közötti viszony szolid fejlődésnek indult.

Nasszer lehetőséget biztosított Ben-Halimnak, hogy részt vegyen a szíriai miniszterelnökkel, Paris Khourival való találkozóján, ami lenyűgözte a líbiait, mivel a szíriai vezető tudása, az arab ügghöz való hozzáállása bámulattal töltötte el. Humorosan meg is jegyezte, hogy noha a szíriai miniszterelnök alacsony ember volt – eltörpült Nasszer mellett –, mégis a beszélgetéseik során „Gamal, fiam!” szófordulattal szólította meg az egyiptomi elnököt. A megbeszélések rövid ideig tartottak, azonban a két kormányfő át tudott beszélni néhány olyan ügyet, amely ez idáig rontotta a líbiai-szíriai kapcsolatok fejlődését.

Lehetőség nyílt líbiai-iraki tárgyalások lebonyolítására is. A két ország kapcsolata érdekesen alakult, ugyanis az uralkodók között olyan jól viszony jött létre, hogy számos külföldi országban Irak képviselte Líbiát és a hadsereg vezérkari főnöke is iraki katonatiszt volt. Az új líbiai miniszterelnökkel azonban bizalmatlan volt az iraki uralkodó és a politikai elit, mert úgy gondolták, hogy Ben-Halim az egyiptomi forradalmi kormány kegyeltje, aki együttműködik Nasszerral az Irak elleni akciókban.

A Bagdadi Paktum 1955. januári aláírása után Egyiptom és Irak között puszkaporossá vált a levegő, és az Arab Liga üléseinek alapján úgy tűnt, hogy a kialakult vita számos tagország között is mérgezi a kapcsolatokat. A feszültség enyhítésében, konszenzusos, néha megalkuvó magatartásával Líbia a felek lenyugtatására és a krízis elfojtására törekedett. Annak ellenére, hogy Líbia jó kapcsolatokra törekedett Egyiptommal, ebben az esetben történelmi okok miatt az iraki delegáció álláspontja állt Idrisz királyhoz és a líbiai kormányhoz közelebb. A hivatalos kommunikációjában Líbia azonban egyértelműen kinyilatkoztatta, hogy nem csatlakozik a paktumhoz, mert az nem mutat számára jövőbeli előnyöket és nem érdeke az Egyiptommal meglévő jó viszonyának veszélyeztetése sem. Hozzátehetjük, hogy Líbia hasonló megfontolásokból a későbbi iraki-jordániai arab föderációban sem vett részt, bár az Egyesült Arab Köztársaságtól is távol tartotta magát.

1955 végén a líbiai és egyiptomi vezetés – személy szerint a két miniszterelnök – Kairóban és Alexandriában számos megbeszélést tartott, hogy hogyan és milyen módon koordinálják nyugati politikájukat. Ben-Halim az egyiptomi-brit feszültségek oldására és az ellenérdekű felek közötti nézeteltérések elsimítására törekedett. Ezeken a tárgyalásokon születtek meg a nemzetközi politikai életet is felkavaró döntések, mint például az egyiptomi fegyverek adományozása az líbiai hadseregnek vagy a diplomáciai kapcsolatok kiépítése a Szovjetunióval.

A fontos politikai és gazdasági problémákon túl olyan kérdések is szóba kerültek a két vezető között, mint az első líbiai egyetem ügye. Korábban is említettük, hogy Líbia híján volt a jól képzett, gyakorlattal rendelkező szakembereknek és a függetlenség kikiáltásakor kevesebb, mint tíz ember rendelkezett egyetemi végzettséggel. Hogy a kormányzat ezt a problémát orvosolni tudja, a függetlenség kivívása után szervezni kezdte az első állami egyetem alapjait.

Ben-Halim hat elismert egyiptomi professzorral kívánta megalapozni az egyetem Bölcsészettudományi Karát. Az igényét 1955 tavaszán terjesztette Nasszer elé, mivel tudatában volt annak, hogy az ő szava dönt még ilyen kérdésekben is. Kezdetben az egyiptomi elnök kitért a kérés teljesítése elől, mivel meglátása szerint ezzel saját karuk lehetetlenült volna el. Végül beleegyezett, hogy két évre megkapják az oktatókat, ezen felül a teljes költségüket is Egyiptom állta.

Az oktatási intézményt 1956. január 26-án nyitotta meg a szövetségi kormány Bengáziban. A bölcsészettudományi kar működéséhez szükséges személyi feltételeket végül négy egyiptomi, egy brit és egy amerikai professzorral oldották meg. 1957-ben indult Bengáziban a Kereskedelmi Kar, majd Tripoliban a Természettudományi Kar.

1958-ban 275 bölcsész, 140 kereskedelmi, 100 természettudományt hallgató diák járt az egyetemre. Ekkor már 42 oktatót alkalmazott az intézmény, akik közül 20 Egyiptomból érkezett.²⁷² Rajtuk kívül mintegy 700 egyiptomi tanár dolgozott alsó-és középfokú oktatási intézményekben, valamint 700 líbiai hallgató tanult a Kairói Egyetemen.²⁷³

A Szezei-csatorna államosítása előtt még egy fontos ügyről kell említést tenni, amely szerepet játszott a líbiai-egyiptomi kapcsolatok szorosabbra fűzésében. Az uralkodónak az első házasságából nem születhetett gyermeke és trónra lépésekor már 62 éves volt. Az alkotmány ugyan kimondta, hogy külön jogszabályban kell rendezni a trón öröklését, azonban a gyakorlatban ez problémákat okozott. Az uralkodó testvére idejekorán elhunyt, annak

²⁷² The Muslim World. Hartford, 1959. 49. szám 259-260.

²⁷³ St John Ronald Bruce: i.m. 73.

gyermeke pedig nem tűnt alkalmasnak. El kellett gondolkodnia tehát azon, hogy ki és hogyan örökölje a trónt halála után.

Idrész király végül 1955-ben újabb házasság mellett döntött. Az ara, egy gazdag egyiptomi törzsi vezető lánya, líbiai ősökkel büszkélkedhetett, akit már Idrész két világháború közötti egyiptomi tartózkodásakor kiszemeltek számára. Azzal, hogy az uralkodó a második házasság mellett döntött, egyértelműen kinyilvánította, hogy elzárkózik Líbia államformájának és berendezkedésének átalakításától – a köztársaságtól – és kitart a királyság mellett.

Az 1955. június 30-án Garjában megtartott menyegzőn Idrész feleségül vette Aliya Lamlumot.²⁷⁴ A hivatalos ceremóniára három héttel korábban, június 5-én Kairóban a líbiai nagykövetségen került sor. Az esküvőn tanúként jelen volt Ben-Halim miniszterelnök és Nasszer ezredes is. Noha a házasság kezdetben jó ötletnek tűnt, a menyasszony már a 34-dik életévét is betöltötte és a gyerekáldásra csekély esély mutatkozott. A próbálkozások nem jártak eredménnyel és az uralkodó ezt követően gyorsan le is zárta a kapcsolatot az új választottjával és visszatért első feleségéhez, majd 1957-ben ki is mondták válásukat.

Líbia és a Szuezi-válság előzményei

A líbiai diplomácia élet 1956 januárjától felpezsdült. A már korábban is említett szovjet diplomáciai jelenlét a végső fázisába ért, megérkezett az új nagykövet az észak-afrikai országba. A felkínált szovjet segélyek és a „miniszterelnök által megnövelt hitelek” bekerültek a brit és amerikai diplomáciai táviratokba, negatív visszhangokat váltva ki ezzel. A nyugtalanságot növelte, hogy szóba került egy Tripoliba telepítendő csehszlovák erőmű is, majd napvilágot látott a szintén kitalált egyiptomi-szír-szaúdi pénzügyi segély lehetősége, amely kiválthatta volna a brit-amerikai támogatásokat.

A brit Külügyminisztérium a szokásos csatornákon keresztül táviratban arról értesítette washingtoni nagykövetségét, hogy „az események a Közel-Keleten gyorsan történnek és számunkra nem kedvezően [...] nagyon fontos, hogy szükség esetén hamar cselekedjünk, hogy meg tudjunk őrizni pozícióinkat Líbiában”.²⁷⁵

1956 tavaszán, még március előtt, az egyiptomi nagykövet személyes üzenettel kereste fel a királyt, amelyben Nasszer arról tudakozódott, hogy mi volna Líbia álláspontja, ha a Nagy-Britanniával való egyiptomi kapcsolatok válságosra fordulnának és líbiai bázisokat használna fel London egy Egyiptom elleni támadás során.

²⁷⁴ Sunday Ghibli 1955. június 12., 1955. június 25., 1955. július 3.

²⁷⁵ Worrall Richard Johnson: i.m. 322

A király némi meglepődés és hezitálás után, válaszában egyértelművé tette, hogy Líbia nem szándékozik megakadályozni Nagy-Britanniát, abban az esetben, ha fegyveres erőit használni kívánja.

A miniszterelnök azzal egészítette ki az elmondottakat, hogy a kérdés nem volt egyértelműen megfogalmazva, Ófelsége ugyanis úgy értette, hogy arra kíváncsiak milyen erőt képvisel Líbia annak érdekében, hogy egy Egyiptom elleni akció esetén megállítsa a briteket. Hozzátette, hogy „Líbia sohasem fogja engedélyezni Nagy-Britanniának, hogy líbiai bázisait Egyiptom ellen használja. A megelőzés számos módjának birtokában van az ország, hogy megóvja Nagy-Britanniát az Egyiptom elleni katonai erő használatától. Mindenesetre, az ilyen kérdések tanulmányozásában a Külügyminisztérium a legilletékesebb”²⁷⁶.

A találkozó után Ben-Halim szemrehányást tett az egyiptomi nagykövetnek, hogy nem konzultált vele előzetesen. A következő Ben-Halim – Nasszer találkozón is szóba került az ügy. Az egyiptomi elnök kijelentette, hogy mindennemű befolyástól mentesen a király egyértelmű véleményére volt kíváncsi. Noha a király nem óhajtotta Egyiptom vesztét, különösképpen nem a líbiai bázisokat felhasználó angolok által, mégis arra törekedett, hogy elkerülje a feszültséget Nagy-Britanniával, még ha közel-keleti politikájukkal nem is minden esetben értett egyet.

A találkozón a miniszterelnök egyértelművé tette, hogy a líbiai kormány a király jóváhagyásával hozza meg döntéseit, és amíg Ben-Halim áll a kormány élén, addig a testület semmilyen körülmények között sem fogja elfogadni, hogy a britek líbiai bázisaikról kiindulva katonai erőt alkalmazzanak, már csak azért sem, mert meglátása szerint a szerződés nem ad arra lehetőséget, hogy az ott állomásozó erőiket bármely arab ország elleni támadásban felhasználják.

A fent elmondottakat megerősítette 1956. március 9-i parlamenti beszédében is, amikor kijelentette, hogy „az arab államok elleni izraeli agresszió esetén, Líbia az arab államokat támogatná, és nem engedné, hogy a földjükön lévő külföldi bázisokról katonai erőt alkalmazzanak ellenük”²⁷⁷.

Az 1956 áprilisában Líbiába érkezett brit külügyi államtitkár-helyettes, Sir Ivone Kirkpatrick úgy ítélte meg, hogy Líbia, mint arab ország, természetesen fogékony a közös valláson, nyelven és arab nacionalizmuson alapuló egyiptomi befolyásra. Azt is megállapította, hogy „Líbiában a Nasszer-féle arab nacionalizmus és egység nyitott fülekre

²⁷⁶ Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 116.

²⁷⁷ Worrall Richard John: i.m. 322.

talált, miközben számos egyiptomi polgár pontos instrukciók alapján tevékenykedett Líbiában, sőt egyre több egyiptomi újság, folyóirat, rádió vált elérhetővé”²⁷⁸.

Kirkpatrick meglátása szerint az egyiptomi befolyás ellensúlyozására a brit cél nem lehetett más, mint az angolszász szemléletű oktatás erősítése Bengáziban és Tripoliban, tanulmányi ösztöndíjak biztosítása és a britek által kontrollált arab rádióadó megerősítése, amely addig minden alkalommal beszüntette adását, amint a kairói „Arabok Hangja” rádió megkezdte adását.

A líbiai-egyiptomi kapcsolatok szempontjából talán kevésbé érdekes fejezet, de érdemes megemlíteni, hogy 1956. június 18-26. között Ben-Halim és delegációja Londonban a brit kormánnyal sikeres tárgyalásokat folytatott a korábbi segélyek és pénzügyi támogatások növelése érdekében.²⁷⁹ Az egyezmény megkötése után készített feljegyzés szerint – amit a Tripoliban állomásozó brit nagykövet is megkapott – a brit kormány számára egyértelművé vált, hogy Ben-Halim mind szorosabb kapcsolatokat ápol Egyiptommal és nincs érdekében a két ország közötti szakítás.

A líbiai támaszpontok és a Szuezi-válság

Érdemes felelevenítenünk azt a tényt, hogy a Földközi-tenger és az Vörös-tenger közötti Szuezi-csatorna 1869-ben készült el. Az átadást követő szűk húsz évvel később az 1888-ban összeült isztambuli konferencia az övezetet – stratégiai jelentőségét felismerve, valamint az Európa és Ázsia közötti szabad hajózás biztosítására – semleges területnek minősítette, majd annak garantálását az Egyiptomot 1882-ben elfoglaló britekre bízta. A részvények többsége már az 1870-es évek közepén Nagy-Britannia zsebébe vándorolt, mivel London idejekorán felismerte Egyiptom és a mesterséges átjáró felügyeletének jelentőségét.

Az 1952-ben hatalomra jutott nacionalista arab, egyiptomi erőknek az Amerikai Egyesült Államokkal kialakított kezdeti jó kapcsolatai az 1950-es évek közepére elhidegültek és válaszul a korábban felajánlott támogatások, illetve az Asszuáni-gát megépítéséhez ígért pénzügyi segítség elmaradása miatt Nasszer 1956. július 26-án bejelentette a Szuezi-csatorna Társaság államosítását, amelynek bevételeiből próbálta finanszírozni a gát felépítését. Lépését megkönnyítette az a tény is, hogy az 1954-ben megkötött egyiptomi-brit szerződés értelmében az utolsó brit katona 1956 júliusa előtt elhagyta Egyiptomot.

²⁷⁸ Worrall Richard John: i.m. 323.

²⁷⁹ A britek elutasították a hadsereg nagyarányú fejlesztésére irányuló líbiai kérést.

Az események fényében már érthetőek voltak azok az 1956 tavaszán fokozódó egyiptomi tapogatózó tárgyalások, amelyek a líbiai magatartás iránt érdeklődtek egy esetleges egyiptomi-brit konfrontáció esetén.

Ben-Halim az államosítás bejelentése után azonnal táviratban gratulált az egyiptomi vezetőnek és biztosította őt és országát Líbia támogatásáról.²⁸⁰ A miniszterelnök tette felzúdulást váltott ki nyugati körökben, amit a líbiai uralkodó a későbbiekben a miniszterelnök szemére is vetett.²⁸¹

Az államosítás bejelentésétől egészen az izraeli, brit és francia támadásig eltelt három hónapban a líbiai(-egyiptomi) lépések többirányúak voltak, azonban mindegyik abból a premisszából indult ki – és a Tripoli központi kormány is úgy gondolta –, hogy Kairó helyesen járt el.

Ben-Halim már augusztus elején Törökországban tárgyalt és – Nasszer kérésére is – arról győzködte a török vezetést, hogy Isztambul Egyiptommal szemben tanúsítson semleges álláspontot az augusztusban esedékes Csatornát használó országok találkozóján, valamint egy esetleges egyiptomi-nyugati konfrontáció során. A líbiai uralkodóval, illetve a líbiai miniszterelnökkel kiváló kapcsolatot ápoló Adnan Menderes török miniszterelnök először vonakodott elkötelezni magát, mivel Nasszer számos olyan lépést, kinyilatkoztatást tett korábban, amellyel megsértette országát. Ilyen volt a bagdadi paktum miatti politikai támadás, vagy azok a bejrúti, ammani, damaszkuszi tüntetések, amelyeket Isztambul lejáratása érdekében Kairó finanszírozott és a ciprusi kérdés megítélése is további feszültségforrás volt. A líbiai delegációnak végül sikerült pozitív választ kicsikarnia, amelyben közrejátszott a török közvélemény Idrisz iránti tisztelete és az első világháború során az Oszmán Birodalomnak nyújtott líbiai támogatás is.²⁸²

Ben-Halim 1956 szeptemberében az olasz miniszterelnökkel és külügyminiszterével tárgyalt Rómában, ahol arról kívánta meggyőzni őket, hogy vessék latba befolyásukat Londonban, illetve Párizsban, és a zajos, fenyegető összecsapások helyett a konfliktus nyugodt konszenzusos megoldását helyezték előtérbe. A megértő olasz szavak mögött azonban – vélekedett a líbiai miniszterelnök – egy sokkal kevésbé hatékony Olaszország állt, mint ahogyan ő azt korábban gondolta. Az ugyanebben a hónapban, a görög miniszterelnökkel, Konsztantinosz Karamanlisszal és Averoff külügyminiszterrel lefolytatott

²⁸⁰ Khadduri Majid: i.m. 269-270.

²⁸¹ Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 117.

²⁸² Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m.: 242-243.

megbeszélések gyümölcsözőbbnek bizonyultak, mivel a hagyományosan jó egyiptomi-görög kapcsolatok és a korábbi egyiptomi támogatások miatt Athén szimpatizált Kairóval.²⁸³

A líbiai kormányzat, legfőképp a miniszterelnök a Mediterráneumban folytatott tárgyalásai mellett, folyamatosan kapcsolatban állt a brit és amerikai vezetéssel, de Párizssal – tekintettel a rossz líbiai-francia kapcsolatokra – nem kezdeményezett konzultációt. Ben Halim arról próbálta meggyőzni az érintett kormányokat – Eisenhower és Edent –, hogy Egyiptom helyesen járt el és célja csupán az, hogy biztosítsa azokat a forrásokat, amelyekkel fel tudja építeni az Asszuáni-gátat, másrészt a megkötött szerződésekkel összefüggésben saját pozícióját és az arab szolidaritást kívánta védeni.

A líbiai kormányzat elsősorban arra törekedett, hogy fel sem merüljön az a lehetőség a brit és amerikai kormányzat fejében, hogy egy esetleges Egyiptom elleni támadás esetén a líbiai angol és amerikai bázisokat használják fel, amely – figyelembe véve a földrajzi távolságot és az ott állomásozó brit és amerikai csapatok létszámát, felszerelését – reálisnak tűnt.

A líbiai külügyminiszter már 1956. augusztus 9-én figyelmeztette a brit nagykövetet, hogy országa nem tűr meg semmiféle Egyiptom ellen irányuló támadást a líbiai bázisokról, illetve az augusztus 16-i Al-Ahram egyiptomi napilap is arról számolt be, hogy a tripoli központi kormány London, Washington és Párizs tudtára adta, hogy álláspontja szerint Egyiptomnak minden joga megvolt ahhoz, hogy államosítsa a Szuezi-csatorna Társaságot és Kairó Líbia teljes támogatását élvezi. A cikkben arra is felhívták a figyelmet, hogy amennyiben az Amerikai Egyesült Államok támadást indítana Egyiptom ellen a Wheelus légibázisról, a kormány nem tudná garantálni a két ország közötti további jó együttműködést és az erőszakmentes kapcsolatokat.

Miközben az események a diplomáciai csatornákon keresztül folyamatosan zajlottak, a líbiai miniszterelnök 1956. augusztus 12-én Kairóba érkezett, hogy személyesen egyeztessen az egyiptomi elnökkel. Először Ben-Halim az addig végzett tárgyalásairól és Dulles-szal, illetve Shelwyn Lloydal folytatott levelezésről tájékoztatta Nasszert, majd az egyiptomi elnök próbálta elmagyarázni és világossá tenni a líbiai politikusnak az addigi lépéseit.

Egyértelművé tette, hogy az államosításban csupán gazdasági megfontolások játszottak szerepet és az, hogy Egyiptom újra visszanyerje önállóságát és függetlenségét. Húzódozott elfogadni a szovjet segítséget, mert ahogyan ő fogalmazott „míg a szovjet fegyverek vásárlását meg tudta oldani az alexandriai kikötőben, addig az Asszuáni-gát építése során több

²⁸³ Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m.: 246-247.

ezer mérnököt, szakembert kell beengedni az országba, akik egyrészt terjeszteni fogják a kommunizmus eszméjét, másrészt pedig sokuk a KGB ügynökeként fog tevékenykedni”.

A beszélgetés során Ben-Halim biztosította Nasszert, hogy Líbia soha nem fog hozzájárulni ahhoz, hogy területéről brit és amerikai gépek támadást indítsanak Egyiptom ellen és mindent meg fog tenni azért, hogy elkerülhető legyen a háború. Megegyeztek abban is, hogy Líbia folyamatosan tájékoztatja Egyiptomot a brit katonai csapatok líbiai mozgásáról és a brit politika Líbiával és Egyiptommal kapcsolatos alakulásáról. A találkozóról az Al-Ahram augusztus 13-i száma terjedelmes cikkben számolt be.

Ben-Halimot és Nasszert mindenekelőtt a brit álláspont foglalkoztatta, mivel az államosítással elsősorban London érdekei sérültek. Az arab vezetők számára kezdetben nem volt egyértelmű, hogy milyen brit lépésekre lehet számítani, illetve a líbiai kormány sem látott tisztán abban a kérdésben, hogy egy esetleges konfliktus esetén katonai bázisainak milyen szerepet szán London.

A diplomácia iratokból az derül ki, hogy a brit kormányon belül is nézeteltérés alakult ki a Külügyminisztérium és a brit nagykövet, illetve a Hadügyminisztérium és a vezérkari főnök között abban a kérdésben, hogy lehet-e és kell-e alkalmazni a Líbiában állomásozó brit erőket.

Az első dokumentum szerint a Külügyminisztérium Afrika Főosztályának vezetője 1956. július 28-án azt az álláspontot képviselte, hogy az 1953-as szerződés külön engedély nélkül nem ad lehetőséget Nagy-Britannia számára katonai erő alkalmazására Líbia területéről más arab ország irányába. Mindenesetre azt is világossá tette, hogy katonai erő alkalmazásával könnyedén arra kényszeríthetik a líbiai kormányt, hogy engedélyezze az akciót és sem a brit, sem az amerikai értékek megóvása nem okozna problémát, de ez esetben brit emberveszteséggel és a Líbiával való végleges szakítással kell számolni.

A dokumentumok szerint Eden miniszterelnök már július 29-én kérte Lloyd külügyminisztert, hogy tegye egyértelművé Tripoli számára, hogy „Nasszer elnök elvesztette bizalmukat és Kairónak minden további lépése esetén viselni kell a következményeket”.

A vizsgált harmadik dokumentum két táviratból áll, amelyeket augusztus 3-án és 9-én küldtek Tripoliból a Külügyminisztériumnak. A szöveg szerint a diplomaták elképzelhetetlennek tartották, hogy a líbiai kormány egy onnan kiinduló támadást engedélyezzen. Azt javasolták, hogy minden brit lépést nagy körültekintéssel hajtsanak végre. Noha egy esetleges katonai akcióra a külügyben voltak tervek, azonban az apparátus mindvégig objektív maradt és arra a következtetésre jutott, hogy a líbiai kormány beleegyezése nélkül a katonai támadás nem kivitelezhető.

A brit nagykövet szeptember 25-én írt feljegyzésében arról panaszkodott, hogy érzései szerint vannak olyan katonai tervezők, akik még mindig nem tettek le azon tervükről, amelyben Líbiát is felhasználnák egy Egyiptom elleni csapáshoz. Megérzése helytállónak bizonyult, ugyanis katonai körökben egészen október végéig életképesnek tűnt az ún. „líbiai bázisok korlátozott használatának” lehetősége.

A líbiai miniszterelnök akkor még elképzelhetetlennek tartotta, hogy a brit kormány katonai erővel kényszerítse Líbiát, vagy esetlegesen újra bevezesse a brit katonai kormányzást az országban, de az erről szóló dokumentumok titkosításának feloldása után kénytelen volt revideálnia álláspontját.²⁸⁴

Az Egyiptom ellen 1956. október 29-én indított izraeli támadásról másnap, 30-án értesült Ben-Halim miniszterelnök, miközben a király tobruksi rezidenciájáról Tripoliba tartott. Az út során tájékoztatást kapott arról is, hogy az el-ademi brit bázison megnövekedett a katonai személyzet mozgása.

A miniszterelnök landolás után azonnal összehívta minisztereit és a brit nagykövetet is bekérte, aki azonban nem tartózkodott Tripoliban. A megbeszélésen minden lehetséges forgatókönyv szóba került és mindenekelőtt abban állapodtak meg, hogy egy esetlegesen Líbiából kiinduló brit akció során bevetik a líbiai hadsereget. Nyomatékosan kérték a brit kormányt, hogy adjon választ az Egyiptomban tartózkodó brit csapatok céljairól és tiltakozásukat fejezték ki a brit-francia ultimátum miatt is.

Tekintettel arra, hogy sem 30-án, sem 31-én délelőtt nem tudták elérni a brit nagykövetet, helyettese kereste fel a miniszterelnököt, de tárgyalásuk barátságtalan, vádaskodó, tapintatlan beszélgetésbe torkollott. Ben-Halim kifejtette, hogy „számára érthetetlen Eden miniszterelnöknek, a tapasztalt államférfinak és diplomatának a cselekedete, amelyre úgy tekint, mint a 20. század egyik legnagyobb baklövésére”. Kérdőre is vonta a brit külügyért, hogy „hogyan és milyen jogon ad ultimátumot Eden Egyiptomnak, amely az izraeli agresszió áldozata. Miért nem Izraelnek adtak ultimátumot, mivel ők támadták meg és nyomultak be Egyiptomba és a Szuezi-csatorna övezetébe. Hol maradt a líbiai-brit szerződés értelmében az egyeztetés?”

Ben-Halim a britek tudtára adta továbbá, hogy az egyiptomi határ felé irányuló legkisebb mértékű brit csapatmozgás is a kapcsolatok elmérgesedéséhez fog vezetni. A brit-francia ultimátumot elfogadhatatlannak tartotta és kérte annak visszavonását. A líbiai

²⁸⁴ Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 256.

miniszterelnök azt a lehetőséget, hogy a Szuezi-csatorna övezetét brit csapatok szállják meg, Egyiptom elleni brit agresszióknak minősítette.

A miniszterelnök kihangsúlyozta, hogy soha semmilyen körülmények között és semmilyen esetben sem fogja Líbia engedni az országa területén található bázisokról kiinduló direkt vagy indirekt brit támadásokat, amelyek összhangban voltak a líbiai-brit szerződés 2. és 4. pontjával. Kérte, hogy a brit kormány írásban erősítse meg a garanciáját erre nézve. Végül a brit diplomata tudtára adta, hogy a lehető leghamarabb találkozni akar Graham nagykövettel.

Graham nagykövet október 31-én tért vissza Tripoliba és azonnal a miniszterelnökhöz sietett, ahol a korábbihoz hasonló viharos megbeszélés zajlott le, bár a nagykövet szavait Ben-Halim később őszintének értékelte. Graham – elmondása szerint – Londonban járt, hogy lecsillapítsa a Hadügyminisztériumot és a vezérkari főnököt, akik a két ország közötti szerződés értelmében a bázisok korlátozott használatát továbbra is elfogadhatónak és jogilag helytállónak tartották. A katonai vezetés meghallgatva a nagykövet tanácsait végül elállt a tervtől.

A miniszterelnök a beszélgetés végén arra kérte a nagykövetet, hogy a brit kormány november 1-jén 12 óráig írásban is erősítse meg szándékát, ugyanis ellenkező esetben kormánya nem tudja garantálni a bázisok biztonságát és a líbiai nép barátságos magatartását. Tudtára adta a nagykövetnek, hogy a líbiai hadsereg felvonult a líbiai-egyiptomi határra, hogy biztosítsa azt.

Az október 31-én éjszaka kezdődött brit és francia támadás hírére a líbiai kormány kemény hangú, tiltakozó levelet fogalmazott meg, amelyet eljuttattak a brit követségre. Tartalma összességében megegyezett a fent részletezett Líbiára és Egyiptomra vonatkozó sérelmekkel.

November 1-jén a délutáni órákban a brit nagykövet sürgős találkozót kért a miniszterelnöktől, majd átnyújtotta neki azt az írásos vállalást, amelyben a brit kormány kötelezte magát arra – a líbiai-brit barátsági szerződés 2. és 4. pontja értelmében –, hogy a Líbiában állomásozó brit csapatok nem kerülnek bevetésre arab országok ellen. Ben-Halim utasította a nagykövetet, hogy hozza a brit kormány tudomására, hogy az országban állomásozó brit katonai egységek lehetőség szerint ne hagyják el bázisaikat. Megtiltott mindennemű, a brit katonai egységekkel összefüggő ellátmány ki-, illetve berakodását és kitiltott minden brit hajót a líbiai kikötőkből. Végül arra kérte a nagykövetet, hogy a bázisaikon líbiai katonai megfigyelők monitorozhassák csapataik helyzetét.

A kéréseket a nagykövet nem Londonba, hanem közvetlenül a Líbiában állomásozó csapatok parancsnokának, Moore tábornoknak továbbította, akinek pozitív válaszát még aznap este át is adta Ben-Halimnak. Az angol diplomata után a miniszterelnök az egyiptomi nagykövetet fogadta, akinek beszámolt az elmúlt két nap eseményeiről és a pozitív brit válaszokról. Utóbbinak köszönhetően a miniszterelnök a már korábban, a britek ellen szervezett líbiai tiltakozóakciót lefűjta.

Noha a helyzet megnyugodni látszott, a később nyilvánosságra került titkos dokumentumok tükrében jól látszik, hogy a brit katonai tervezők még november 2-án és 3-án is arról tanácskoztak, hogy milyen módon lehetne Líbiába olyan csapatokat telepíteni, amelyek a későbbiekben bevethetőek lennének a „Muskétás” fedőnevű, Egyiptom elleni akcióban.

A líbiai kormány november 1-jén este szükségállapotot vezetett be és több határozatot hozott, amelyben helytelenítették az izraeli, brit és francia lépéseket, valamint gyakorlati támogatásukról biztosították Egyiptomot. Meglátásuk szerint a vitás nemzetközi kérdéseket az Egyesült Nemzetek Szervezetének keretén belül kell megoldani.

Még november elején kiutasításra került Cecil Greatorix, a brit nagykövetség MI6-nek dolgozó diplomatája, aki a királynál sikertelenül lobbizott a miniszterelnök elmozdítása érdekében. Az uralkodó bizalmat szavazott Ben-Halimnak és támogatta a brit diplomata eltávolítását, amelyet londoni körökben rosszállóan fogadtak, mivel a líbiai miniszterelnökre egyiptomi ügynökként tekintettek.²⁸⁵ Érdekes, hogy Ben-Halim 1957. márciusi lemondásakor egyes egyiptomi újságok azzal vádolták meg, hogy brit ügynökként félmillió fonttal jutalmazták a Szezei-válságban tanúsított magatartásáért.²⁸⁶

A líbiai-egyiptomi kapcsolatok áttekintése során érdemes egy kisebb kitérőt tennünk. A Szezei-válságot megelőzően, 1956 nyarán a két ország kapcsolatában komolyabb zavart okozott, hogy a korábban Líbiába telepített egyiptomi katonai attasé, Ismail Szadiq ezredes felforgató tevékenységbe kezdett. Kiderült, hogy fegyvereket rejtegetett, bűnözőket bérelt fel, illetve támadásokat tervezett a király, illetve a líbiai kormányzati és központi épületek ellen. Erről a brit titkosszolgálat értesítette az uralkodót, és megszervezte kimenekítését, valamint az egyiptomi diplomáciai képviselőt semlegesítését is.²⁸⁷ Amikor az eset napvilágra került, a nagykövetség elzárkózott a magyarázattól. Mint utóbb kiderült a katonai attasé nem a külügyminiszter alá tartozott. Végül a líbiai miniszterelnök hivatalosan kérte az attasé

²⁸⁵ Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 238-273.

²⁸⁶ Al-Ahram 1957. június 1.

²⁸⁷ Worrall Richard John: i.m. 336-337.

hazahívását, amely november 12-én történt meg. Az incidens kapcsán mind Ben-Halim, mind pedig Nasszer sajnálkozásának adott hangot amiatt, hogy a fontos arab ügyeket ilyen egyedi esetek árnyékolják be.²⁸⁸ Ezt követően a líbiai kormány felkérte a Tripoliban működő nagykövetségeket, hogy szüntessék be katonai attaséik állomásoztatását Líbiában.

A Szezi-válságot követően Líbia külpolitikája ártértékelődött. Az országnak rá kellett döbennie, hogy érdekei fontosabbak, mint a „barátai”. A britekkel kötött szerződés rámutatott arra a tényre, hogy Londonnak elsősorban a közel-keleti stratégiai érdekei a legfontosabbak, amelynek kiépítésében Líbia a második világháborút követően kitűnő terepnek bizonyult. Noha a brit kormány végül eltekintett a Líbiából kiinduló katonai akcióktól, be kellett látniuk, hogy a válság során tanúsított arab magatartás megkérdőjelezte a líbiai brit katonai jelenlét szükségességét és eredményességét is. Az, hogy a brit csapatok 1969-ig Líbiában maradtak, csupán annak köszönhető, hogy a kőolaj felfedezésével gazdasági érdekeik ezt kívánták.

Az Amerikai Egyesült Államok jóval semlegesebb, kiegyensúlyozottabb politikát folytatott Líbiával és a Szezi-válság során tanúsított magatartása sem rontott a kapcsolatokon, sőt Eisenhower és Dulles szerepét pozitívan értékelték Tripoliban.

A válság miatt a fiatal ország egyiptomi kapcsolatai is ártértékelődtek. Noha Ben-Halim és kormánya mindig is ámulattal tekintett Nasszer és Kairó felé, és elkötelezettek voltak az általuk képviselt arab ügy irányába, az 1956 novemberében lezáródott diplomáciai konfliktus a két ország között bizalmatlanságot szült. Azzal, hogy nem csak a nyugati érdekek, hanem a király és a kormányzat is az egyiptomi katonai attasé célkeresztjébe került, alapjaiban kérdőjelezte meg a két ország közötti viszonyt. Nasszer 1956-ot követően a forradalom exportját helyezte politikájának frontvonalába, azzal a kimondott céllal, hogy a monarchiák helyébe Egyiptomhoz hű köztársaságokat hozzon létre.

A líbiai kormány emiatt arra törekedett, hogy a külpolitikájának korábban támasztópillérét jelentő Egyiptom mellett más arab, muzulmán országokkal való kapcsolatait diverzifikálja, és széleskörű hálót építsen ki. Így került sor a Tunéziával 1957 tavaszán megkötött 20 éves barátsági szerződés aláírására, valamint ennek eredményeként látogatott még ugyanabban az évben Líbiába a szaúd-arábiai uralkodó, Adnan Menderes török miniszterelnök és az iráni miniszterelnök-helyettes is.

²⁸⁸ Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 273-276.

Líbia a szocialista országok közül a Szovjetunió mellett Belgrádban állított fel diplomáciai képviseletet 1955-ben. Ebben az időben a gazdasági kapcsolatok is nagy ütemben fejlődtek a szocialista országok és az észak-afrikai ország között, sőt azt is ki lehet jelenteni, hogy később ezekre a jó gazdasági viszonyokra épültek a diplomáciai kapcsolatok is.

Az 1950-es évek végétől megszorodtak a Líbia és a szocialista blokk országai közötti tárgyalások, amelyek az esetek többségében kézzelfogható eredménnyel jártak.

Ebbe a vonulatba tartozik bele – megítélésünk szerint – a Magyar Népköztársaság és az a királyság között az 1950-es évek végén meginduló párbeszéd is, amelyet több (informális) kapcsolatfelvétel is megelőzött. A líbiai fél többször tájékoztatta a magyar diplomatákat Washingtonon, illetve Londonon keresztül az országukban történt fontos eseményekről, bár ekkor még nem folytattak közvetlen tárgyalásokat egymással. Erre egészen 1958-ig kellett várni, amikor Líbia részéről az első hivatalos megkeresés történt. Tekintettel arra, hogy a kapcsolatfelvétel fő szakaszai a kőolaj felfedezéséhez és az ország gazdasági fejlődéséhez köthetőek, így ennek tárgyalására a dolgozat későbbi fejezetében kerül sor.

A „fekete arany” korszaka

A kőolajkorszak „hajnala”

A területtel foglalkozó legkorábbi írásos feljegyzések is beszámolnak már arról, hogy az észak-afrikai táblán található Líbia területén állandó problémát okozott a vízhez való hozzájutás. Az évszázadok során a területre érkező hódítók, gyarmatosítók ezért sok esetben csak a szűk, termékeny tengerparti sávot tudták megszerezni, majd megtartani, mert a Szahara – a „semmi” – a barátságtalan arcát mutatta nekik.

A víz hiánya alapvetően befolyásolta a tartományok fejlődését, mivel a letelepedett életmódot folytatók számára elsődleges szempont volt, hogy a mezőgazdasági termeléshez és az állattartáshoz hol találnak alkalmas területeket, de a víz a tartományokon áthaladó karavánkereskedelem bázisainak kiépítése során is fontossággal bírt. Mindezek azt eredményezték, hogy a helyi lakosság több-kevesebb eredménnyel az átlagosnál többször próbált víz után kutatni. A technika fejlődésével mind újabb és újabb területeken találtak forrásokat, azonban az igazi áttörés az 1911/12-es olasz-török háború után következett be.

A gyarmatosított területek mezőgazdasági fejlesztéséhez szükséges víz utáni kutatás melléktermékeként bukkantak először Líbiában kőolajra és földgázzármazékokra. Korunk egyik legfontosabb stratégiai energiaforrása 1914-ben tört először felszínre, amikor Tripoli mellett Szídi al-Miszrinél 160 méter mélyen földgázzármazékokat és olajfoltokat találtak.

Olasz tudósok és kutatók Ardito Desio, a Torinói Egyetem professzorának vezetésével 1926-tól 1940-ig folytattak geológiai kutatásokat Líbiában földalatti vízkészletek után, majd 1936-tól szervezett kőolajkutatásba kezdtek, abból a megfontolásból, hogy az öntözéshez fúrt kutak kiépítése során – már alacsony mélységben is – víz helyett kőolajat és földgázt találtak. Desio vezetésével az eredményekről titkos jelentés készült az olasz kormány számára, amelyet követően 1937-ben az AGIP²⁸⁹ mérnökei is megjelentek Líbiában.²⁹⁰

Az, hogy az ország mely területe lehetett gazdag ásványi anyagokban, nem volt egyértelmű. Voltak, akik a nyugati, míg mások a keleti országrészre szavaztak. Problémát okozott, hogy ebben az időszakban a helyszínen még nem volt megfelelő műszaki, technikai felszerelés. A második világháborús észak-afrikai cselekmények a kutatási munkálatok felfüggesztését eredményezték, majd az olaszok távozásával az addigi eredmények is elvesztek.

²⁸⁹ Azienda Generale Italiana Petroli, alapítva 1926-ban Rómában.

²⁹⁰ Waddams C. Frank: *The Libyan Oil Industry*. London, 1980. 28.

A kutatásoknak újabb lendületet 1951-ben, a függetlenség kikiáltását követően, a Standard Oil adott, különösen azután, hogy a franciák a líbiai határ közvetlen közelében fekvő Edzselében kőolajszármazékokat találtak.

A kormány a lehetőségek gyors felmérése érdekében, az 1953-as ásványi anyagokról szóló törvényben előtanulmányok és kutatások indítására adott lehetőséget, mivel a fiatal állam saját erőből képtelen lett volna ezek finanszírozására. Élve a törvény adta lehetőséggel kilenc nemzetközi kőolajcég jelent meg – elsősorban – a nyugat-líbiai térségben, az líbiai-algériai határ közelében, de 1957-ig nem jártak átütő eredménnyel.

Az 1955-ös kőolajtvörvény

Az Algériában felfedezett nagyobb mennyiségű kőolaj a líbiai kormány és a kőolajcégek fantáziáját is megmozgatta. Az ásványi anyagokról szóló törvény hibái és az első tapasztalatok alapján a tervezett újabb kőolajtvörvényről 1954-ben széleskörű egyeztetés kezdődött, amelybe nemzetközi kőolajcégeket és több ország képviselőit is bevonták. Az 1954. november 1-jén kezdődött megbeszélések követően a parlament elé került törvényjavaslat 1955. április 21-i elfogadása után, július 19-én lépett életbe.²⁹¹ Az 1955. évi 25. törvény 25 cikkelyből és 2 jegyzékből állt, mintájául²⁹² a már korábban elfogadott, hasonló tárgyú török, egyiptomi és izraeli jogszabályok szolgáltak.

A törvény összességében az állam érdekeinek megfelelően került megfogalmazásra, mivel már a preambulum leszögezte, hogy a föld alatt található ásványkincsek az állam tulajdonát képezik, de széles lehetőségeket adott a kőolajvállalatoknak is, akiknek koncessziókon keresztül biztosította a kutatás és kitermelés lehetőségét. Az ásványkincs feletti ellenőrzés legfőbb szerve a Petróleum Bizottság lett, amely összefogta az olajkutatással és kitermeléssel kapcsolatos összes feladat végrehajtását és felügyeletet gyakorolt a vállalatok felett.

A korábbi közel-keleti gyakorlatoktól a líbiai példa jelentősen eltért, ugyanis addig az arab államok mind a kitermelés mind az értékesítés területén kizárólagos hosszú távú jogokat biztosítottak egy-egy olajtársaságnak, akik így monopóliumként biztosíthatták érdekeiket a területeiken. A líbiai kormány azonban minden olajtársaság számára – a „nagyok” és a „függetlenek” számára is – belépési lehetőséget biztosított, és koncessziós szerződéseken keresztül a kutatás és a termelés ösztönzésére serkentette a vállalatokat, ellenkező esetben – a

²⁹¹ Ben Halim Mustafa Ahmed: i.m. 187.

²⁹² Waddams C. Frank: i.m. 57.

bérleti idő lejártá előtt – vissza kellett adnia az elnyert területeket az államnak, amelyeket aztán újra kiadtak.²⁹³ Az első koncessziókra 1955. július 26-ig lehetett pályázni, majd novemberben adták ki hivatalosan az engedélyeket.

Az ország területét négy zónára (1. zóna Tripolitánia, 2. zóna Kirenaika észak, a 28. szélességi foktól északra, 3. zóna Kirenaika dél, a 28. szélességi foktól délre, 4. zóna Fezzán) és több mint száz koncesszióra osztották fel. Az első két zónában egy-egy koncesszió nagysága maximum 30.000 km², a harmadikban, negyedikben pedig maximum 80.000 km² lehetett. Fontos újítás volt a korábbi közel-keleti gyakorlathoz képest, hogy öt év után a koncesszióba nyert terület 1/4-ét, nyolc év után a megmaradó rész újabb 1/4-ét vissza kellett szolgáltatni az államnak, majd tíz év után az eredeti nagyságú koncessziónak is csupán az 1/3-án folytathattak kutatást. A harmadik és negyedik zónában a területek csupán 1/4-e maradhatott a cégek kezében.

Annak érdekében, hogy az olajtársaságok mohóságának gátat szabjanak, egyenként legfeljebb 225.000 km²-es területet birtokolhattak, zónánként pedig 75.000 km²-t, oly módon, hogy az 1. és 2. zónában maximum három, még a 3. és 4. zónában maximum négy koncesszióhoz juthattak.

Az állam arra ösztönözte – vagy kényszerítette – az eredményes pályázókat, hogy minél előbb kezdjék meg a beruházásokat, mivel a koncesszió elnyerése után a területre nyolc hónapon belül fel kellett vonulni és meg kellett kezdeni a kutatást.

Az állam a kitermelés megkezdéséig is arra törekedett, hogy minél jelentősebb bevételt biztosítson magának. A vállalatoknak először is 50.000 líbiai fontos bankgaranciát kellett bemutatniuk és a koncessziókon történő kutatásért is évente 500 líbiai fontot kellett befizetni, a minimum kitermelési kötelezettségre pedig 15.000 km²-ként évente 22.500 líbiai fontot számoltak fel. A felszíni bérleti díj az egyes és kettes zónában minden 100 km²-re az első nyolc évben 10, a további hét évben 20 líbiai font volt egészen addig amíg kőolajat nem találtak. A hármásban és a négyesben ez az összeg csupán 5 és 10 líbiai fontra rúgott.

Amennyiben a koncesszió eredményesnek bizonyult és kereskedelmi mennyiségű kőolajat találtak, a terület után évente 2500 líbiai font bérleti díjat kellett fizetni. A koncessziók időtartama maximum ötven év volt, amit tíz évvel lehetett meghosszabbítani. Ha a kőolajvállalatok nem teljesítették a kőolajtvényben, illetve az állammal kötött megállapodásban foglaltakat, akkor elvesztették az adott koncessziót. Ilyen eset akkor fordulhatott elő, ha a koncesszió elnyerése utáni nyolc hónapban a vállalat nem indította meg

²⁹³ Gurney Judith: *The Political Economy of Oil*. Oxford, 1996. 23.

a beruházást, vagy két egymást követő periódusban nem teljesítette a fizetési kötelezettségét; ha a vállalat csődbe ment, vagy felszámolót neveztek ki az élére; ha hat hónapos – úgynevezett – royalty hátralékkal rendelkezett; ha nem, vagy helytelenül kezdte meg a területek visszaszolgáltatását; illetve ha a kilencvennapos bírói határozat ellenére sem fizette meg az abban megítélt összeget.²⁹⁴

A vállalatok által kitermelt és eltárolt kőolaj után 12,5%-os adót (royalty) kellett az államkasszába fizetni, de a vállalatok a tároláshoz, szállításhoz, működéshez felhasznált költségekkel az adózott összeget csökkenthették. Líbia legjelentősebb bevétele a vállalatok profitjából való 50%-os részesedés volt, amelynek kiszámításánál a kezelési és szállítási költségekkel csökkentett piaci árakat kellett figyelembe venni. Ennek meghatározása során többször alakult ki vita az állam és a kőolajvállalatok között, mivel az olajcégek álláspontja szerint a profit összegét addig nem lehetett meghatározni, amíg a termék el nem érte a végső felhasználót.²⁹⁵

A líbiai kormány szakértői nem rendelkeztek nagy tapasztalattal az adókvetés terén, így sok esetben változtattak, módosítottak azok összetételén, nagyságán és a kezdeti előnyös összegeket idővel módosították. Ezek a feltételek elméletileg a koncesszió egész időtartamára vonatkoztak és csak a vállalatok beleegyezésével lehetett rajtuk változtatni.

A különböző díjak, bérleti összegek, adók, különadók közvetlenül a Petróleum Bizottsághoz folytak be. A vám- és bélyegilletékeket, a gépkocsik utáni adókat a tartományi kormányoknak kellett fizetni, amelyek ha anyagilag veszélyeztették a vállalatok működését, a Bizottságnak fizetett összegekből azokat jóvá lehetett írni. A kutatás kezdeti szakaszában a felderítési költségek és a felszerelések természetes amortizációjából származó kár 20%-át, majd a termelés utáni szakaszban a 10%-át is le lehetett írni.

A vállalatoknak biztosítaniuk kellett a kitermelt kőolaj elszállítását, amelyet a későbbiekben csővezetékekkel oldották meg. Foglalkoztathatták saját állampolgáraikat, szakembereiket, de a kormány jó szemmel nézte, ha líbiai munkásokat alkalmaztak. Vámmentesen hozhattak be az országba élelmet, technikai felszereléseket.

Mivel Líbiában korábban nem találtak kitermelésre érdemes kőolajat és nem foglalkozott a kormány az iparági kérdésekkel, a törvény maga a gyakorlatban bizonyíthatta életképességét. A jogszabály elfogadásakor ugyanis még semmilyen konkrét bizonyíték sem volt a kormány és a vállalatok kezében, hogy az országban kitermelésre és kereskedelemre

²⁹⁴ Waddams C. Frank: i.m. 63-64.

²⁹⁵ A kőolajtvény 14. paragrafusa szerint a profit az, amit a koncesszióbirtokos az olajfeltárás, a felszínre hozatal és egyéb folyamatok során a költségek levonása után kap, lásd: Waddams C. Frank: i.m. 106.

alkalmas mennyiségű kőolaj található. Amikor Ben-Halim 1954 nyarán az Amerikai Egyesült Államokban járt és számos kőolajtermelő államba ellátogatott, egy helyi újságíró által feltett maliciózus kérdésre a következőket válaszolta: „Ha járt már Szaúd-Arábiában, akkor láthatta, hogy az országnak van sivataga, tevéi, beduinjai és homokja és kőolaja. Nézze, nekünk Líbiában van sivatagunk, vannak tevéink, beduinjaink és homokunk, szóval kőolajnak is lennie kell!”²⁹⁶

A kőolajvállalatok megjelenése a sivatagi királyságban

Az olasz gyarmatosítás során az AGIP volt az első kőolajvállalat, amely megjelent Észak-Afrikában, azonban a második világháború és az észak-afrikai front megnyitása ellehetetlenítette a további munkát. A brit katonai adminisztráció bevezetését követően brit érdekeltségű vállalatok – a BP és a Shell – kezdtek érdeklődni a tengerparti tartományok iránt, azonban a politikai bizonytalanság és a fokozódó hidegháború végül elriasztotta a vállalatokat a beruházásoktól.

Az első komolynak tűnő „fecske” az 1947-ben érkezett ESSO volt, majd a líbiai függetlenség után több más vállalat is megjelent, míg a nagy rohamot a kőolajtörvény hozta meg. Azzal, hogy a kormány szélesre nyitotta a kapukat, mind a nagyok, mind a függetlenek és a kicsik is megjelentek, hogy szerencsét próbáljanak. Természetesen ez a versenyhelyzet nem tetszett a komolyabb tőkével és tapasztalattal rendelkező cégeknek, míg a britek – tekintve az országért tett korábbi erőfeszítéseiket – külön elbánásban szerettek volna részesülni.²⁹⁷

Az 1955. november 20-án kiadott első koncessziót követő három évben az ország területének 55%-án 14 társaság 71 kutatási joghoz jutott, amelyek a következők voltak²⁹⁸:

- ESSO Standard (Libya) Inc. 9 koncesszió
- Nelson Bunker Hunt 2 koncesszió
- Mobil Oil of Canada 11 koncesszió
- Libyan American Oil Co. 5 koncesszió
- Compagnie des Petroles Total (Libye) 4 koncesszió
- Oasis Oil Company 3 koncesszió
- Continental Oil Company 2 koncesszió

²⁹⁶ Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 186.

²⁹⁷ Kubbah Abdul Amir Q.: *Libya. Its Oil Industry and Economic System*. Baghdad, 1964. 100-101.

²⁹⁸ Bővebben lásd: Kubbah Abdul Amir Q.: i.m. 107-109.

- Amerada Petroleum Company 7 koncesszió
- D’Arcy Exploration (Africa) Ltd 6. koncesszió
- Anglo-Saxon Oil Company 7 koncesszió
- American Overseas Ltd. 8 koncesszió
- Gulf Oil Company 3 koncesszió
- Pan American Oil Co. 3 koncesszió
- Deutsche Erdöl 1 koncesszió.

A későbbiekben még tizenhét további koncesszió talált gazdára, amelyből hat tengeri területen feküdt. A vállalatok, amelyek később érkeztek a következők voltak:

- Ausonia Mineraria, Compagnia Ricerche Idrocarburi (CORI)
- Elwerath Oil Co. (Libya)
- ESSO Sirte Inc.
- Libyan Atlantic Company
- Philips Petroleum Company (Libya).

A kőolajcégek sok esetben külön leányvállalatot hoztak létre, hogy más beruházásaiktól vagy anyacégüktől leválasztva irányíthassák líbiai projektjeiket.²⁹⁹ Volt olyan vállalat, amelynek két leánycége is működött Líbiában.³⁰⁰ A vállalatok gyakran cserélték a nevüket, függően tulajdonváltásaiktól (egyesülések, közös cégek alapítása³⁰¹), amelynek sokszor csak az volt a célja, hogy a kisebb cégek kevesebb felelősséget vállaljanak, ugyanakkor jelentős pénzügyi segítséget biztosítsanak számukra.

A tengeri koncessziós területek nagysága 37.000 km² volt. A déli, sivatagos területek nagy része nem került átadásra, mivel mind logisztikai, mind közlekedési szempontból nehéz terepnek bizonyultak. 1956 elejétől 1959 végéig a cégek csaknem 77.000.000 líbiai fontot költöttek kutatásra és feltárára. 1961 végére az összes kiadás 211.000.000 líbiai fontra emelkedett.³⁰²

²⁹⁹ Kubbah Abdul Amir Q.: i.m. 106.

³⁰⁰ ESSO Standard, ESSO Sirte.

³⁰¹ Kubbah Abdul Amir Q.: 104-105.

³⁰² Waddams C. Frank: i.m. 73.

A kőolaj-kitermelés felfutása

A feltárások kezdetén komoly problémát és idővesztést okozott, hogy a második világháború során a német, olasz és brit csapatok az egyiptomtól a tunéziai határig terjedően 150-200 km-es sávban mintegy 4 millió taposóaknát telepítettek a sivatagba, amelyből 1955-ben még körülbelül 3 millió volt „éles” állapotban.

A kőolajcégek így csak az aknamentesítés végrehajtása után vehették birtokba az elnyert koncessziókat. Az ESSO nyitotta a sort, aki a délnyugat-líbiai 1. koncessziós területen, Fezzánban látott munkához, alapozva az Algériában elért sikerekre, de 1958 januárjáig komoly eredményt nem tudott felmutatni, amikor a harmadik kútból végre kőolaj tört fel. Az Atshan 2. nevű kút hozama azonban olyan alacsonynak bizonyult, hogy kitermelése nem tűnt gazdaságosnak és a vállalat a 11. eredménytelen fúrás után le is vonult a területről.

Az ESSO kudarca aggodalmat keltett a nyugati politikai körökben is, mivel a meginduló kőolajtermeléstől azt várták, hogy a Szuezi-csatornán „innen” jelentős kőolajtartalék felfedezése biztonságot nyújtana a nyugati kormányoknak és piacoknak egyaránt, nem beszélve arról, hogy ezáltal mind Nasszer, mind a Szuezi-csatorna szerepe jelentősen csökkenhetett volna. Az 1956-os államosítás és a II. arab-izraeli háborút követően lázas munka kezdődött Líbiában annak érdekében, hogy a kőolaj továbbra is szabadon folyjék Európába és az Amerikai Egyesült Államokba.

1958-ban az ESSO-n kívül számos más, koncessziót elnyert vállalat is megindította kutatását, akik a munkálataikat Líbia tengerparti sávjához közelebb, az ország középső részén kezdték meg.³⁰³ Ez az év úgy vonult be Líbia és a kőolaj történelmébe, mint az olajkutatások legfeketőbb éve – az úgynevezett dry-hole boom –, ugyanis a Szirtikában felvonuló vállalatok semmilyen érdemi eredményt nem produkáltak. A kutatási költségek tovább nőttek, mert míg az első, 1955-ös évben csak néhány millió líbiai fontot fordítottak kutatásra, ez az összeg 1958-ra elérte a 36.000.000 líbiai fontot.³⁰⁴ Az 1958-as és az 1959-es év első hónapjai szintén nem hoztak eredményt, holott az ESSO egyedül 12 db fúrást végzett el.

Ha 1958-at a kiábrándulás és frusztráció évének lehetett nevezni, akkor az 1959-es év az eredmények éve volt. Április 18-án, az ESSO 10.000 km²-es 6. számú koncessziójának területén, mélyen a sivatag belsejében kőolaj tört fel a Zelten mező 1. kútjából, amely a próbaüzemet követően napi 17.500 barrel³⁰⁵ kőolajat adott. A mennyiség vetekedett a

³⁰³ Az ESSO 1956 januárjában kezdte meg ezen a területen a kutatást.

³⁰⁴ Esso in Libya. 10. oldal

³⁰⁵ 1 barrel – hordó – finomítatlan kőolaj 155-160 liter fekete aranyat jelent.

legjelentősebb szaúd-arábiai és a kuvaiti kutak hozamaival. Augusztusban megnyitották a Zelten 2. kutat is, amelynek napi hozama 15.000 barrel volt. Ez volt az első valós bizonyíték arra, hogy a líbiai sivatagban – 1800-1900 méteres mélységben – jelentős mennyiségű kőolaj rejtőzik.

Az ESSO-t követve a szirtikai területen kutató cégek sorra jelentették be eredményes fúrásaikat és visszatekintve az 1959-es évre és a megfúrt kutak hozamára, megállapítható, hogy az olajvállalatoknak sikerült feltárni a világ addig ismert legjelentősebb olajlelőhelyeit, név szerint az Amal, a Beida, a Dahra, a Mabruk, a Waha és a Zelten mezőket.

1963. június 30-ig összesen 810 kutat fúrtak Líbiában. Többségük, szám szerint 734 a két tengerparti zónában (1-2. zóna), míg a többi a távolabbi, belső területeken (3-4. zóna) volt. Az összes fúrásból 364 volt eredményes, 444 eredménytelen. A kutak naponta összesen 536.073 barrel kőolajat adtak. Érdekesség, hogy az 1. zóna és a 2. zóna közel azonos kútszáma (170 db-178 db.) között az utóbbi javára kétszeres hozamkülönbség volt (163.512 barrel-345.951 barrel). A kutak mellett szintén fontos eredményként értékelhető, hogy nagyjából 1000 db ártézi kút is feltárássra, kiépítésre került.³⁰⁶

A sikerekből felocsúdva, a legnagyobb gondot a fekete arany elszállítása jelentette. A kutak mélyen a sivatag belsejében, a tengerparttól több száz kilométerre voltak. A logisztikai probléma megoldásában ismét az ESSO állt az élen, amely elsőként kezdte el kiépíteni a lelőhelyektől a tengerparti sávig tartó szállítási útvonalat. A csővezeték végállomásának az 1600 lakosú Marsa Bregát választották, amely a kőolajmezőktől 175 km-re, Tripolitól 800 km-re, Bengázitól pedig 250 km-re feküdt. A csendes kis településen a II. világháborút megelőzően az olaszok koncentrációs tábortok működtek.³⁰⁷

Az 1960 júliusában megkötött szerződés értelmében az ESSO csővezetékkel és aszfaltborítású úttal kötötte össze a Zelten mezőt és a tengerparti kisvárost. A 12 méter hosszú és 76 cm átmérőjű, 2 tonnás csődarabokat még abban a hónapban elkezdték Líbiába szállítani. A 16.000 darab elemet – tekintettel arra, hogy nem volt kiépített kikötő –, a szállítóhajókról az öböl vizébe engedték le és onnan motorcsónakokkal és kézi erővel vontatták partra, majd teherautókon szállították tovább a sivatag belsejébe. A megépítése után elkészült vezeték napi 200.000 barrel kapacitással rendelkezett, ezt később 470.000-re emelték és 1964-re elérték a maximum 540.000 barreles mennyiséget. Később becsatolták a Raguba mezőt is.

1961 augusztusára elkészült a csővezeték, és az aszfaltút. A Zelten mezőn kiépítették a leszállópályát, majd házakat, technikai helyiségeket húztak fel az ott dolgozó 60 embernek. A

³⁰⁶ Kubbah Abdul Amir Q.: 112.

³⁰⁷ Esso in Libya. 16.

tengerparti településen gyors ütemben alakították ki a kikötőt, illetve a töltőállomásokat, amelyek Olaszországban előre elkészített elemekből álltak. A cél a funkcionalitás és a működtetés mihamarabbi beindítása volt.

A Zelten mező kútjai 1961. augusztus 8-án kezdték meg a termelést. Az első 500.000 barrel kőolaj augusztus 17-én érte el Marsa Bregát. Szeptember 12-én töltötték be az ESSO Canterbury nevű tankerjébe. Ez volt az első kőolajszállítmány Líbia történelmében, amely Nagy-Britanniába indult. A király október 25-én avatta fel ünnepélyesen a komplexumot.

Az ESSO majdnem egy évig egyedül uralta a líbiai kitermelést. Ennek köszönhetően megtehetette, hogy ő alakította ki az úgynevezett „posted price” árat – az olaj eladási árát –, amelynek kiszámításakor több tényezőt is figyelmen kívül hagyott, így a líbiai kőolaj áron alul került forgalomba. Az ESSO által kihirdetett „posted price” körülbelül 2.6 amerikai dollár/barrel lett volna, ezzel szemben a társaság 2.21 amerikai dollárt kért hordónként. Az alacsonyabb ár nem csak a cégnek, Líbiának is kisebb hasznot hozott, hiszen a profit 50%-a adó formájában a Petróleum Bizottsághoz került.

A következő években a vállalatok arra törekedtek, hogy az ESSO-hoz hasonlóan, a kitermelt kőolajat a tengerpartra juttassák és elszállítsák. A második vezeték az Oasis csoport Dahra mezőjét kötötte össze Szidra településsel. A 140 km hosszú és 80 cm átmérőjű vezeték 1962 májusában adták át.

A harmadik vezeték az Amoseas és a Mobil vállalatok beruházása volt, amely a Beida, Ora és Hofra mezőket kötötte össze a tengerparti Rasz Lanuf kikötőjével. A 300 km hosszú 80 cm átmérőjű cső átadására 1964 decemberében került sor. Később, ahogy újabb mezőket vettek birtokba, a Dzsálo, a Waha, a Zaggut és Szamah mezőket is ebbe a vezetékrendszerbe csatolták be.

A kezdeti sikerek helyszíne Líbia középső része, a tengerparttól néhány száz kilométerre fekvő területek voltak. A konjunktúra hatására, az 1960-as évek elejére 20 vállalat már 95 koncesszió – az ország területének 65%-án – folytatott kutatásokat.³⁰⁸

A próbafúrások és a tesztelések Szirtika mellett, Líbia keleti részében, a homokdűnék világában is megkezdődtek. Az egyik koncessziótulajdonos, a szakmában öreg rókának számító független Nelson Bunker Hunt volt, aki talán elegendő tőke hiányában, vagy a jó befektetési lehetőséget megérezve partneri viszonyra lépett a British Petrollal (BP), amely friss tőkét hozott a vállalkozásba és ezzel új területeket nyert Szueztől nyugatra. Az 1961-ben

³⁰⁸ Ghanem Shukri Mohammed Dr.: The Pricing of Libyan Crude Oil. Valetta, 1975. 22.

kezdődött fúrások kezdetben nem hozták a várt sikert a 65. koncessziós területen, de 1963 közepére az ún. Sarír mezőn 11 kút már naponta 25.000 barrel kőolajat adott.

A mező távolabb volt az addigi létesítetteknél és problémát okozott a mélyen a sivatagban fekvő, nehezen megközelíthető terep. A BP 1965 közepén kezdte el a csővezeték kiépítését, amelyet az is nehezített, hogy a kőolaj sűrű állaga miatt a vezetéket folyamatosan melegíteni kellett a dugulás elkerülése érdekében. Az 500 km hosszú, közel 1 méter átmérőjű vezetékhálózat 1966 végére készült el, végpontja a Tobrukka szembeni Marsza Harigánál volt, mivel az öböl vize ott bizonyult elég mélynek ahhoz, hogy a tankereket gond nélkül feltölthessék, illetve az időjárási viszonyok is megfelelőek voltak a manőverezésre és kikötésre. A csővezeték napi kapacitása 100.000 barrel volt.

1965 májusában a kormány feltáratlan, valamint visszaadott koncessziós területeket hirdetett meg és új vállalatoknak kínált lehetőséget a piacra való belépésre. Az Occidentalnak 1966 februárjában átadott lelőhelyek ily módon nem várt sikereket hoztak. 1967 áprilisáig a 102. koncessziós területen – az Augila mezőn – 7 darab kút 61.000 barrel napi kitermelést biztosított a cégnek. A 103. koncessziós területen – Idrisz mező – pedig olyan lelőhelyeket találtak, amelyek a szakembereket teljesen lenyűgözték. Az Idrisz I. kút napi 53.349 barrel (!), az Idrisz II. kút napi 51.349 (!), míg az Idrisz III. kút napi 74.867 barrel (!) kőolajat adott. Az elszállításra kiépítették a mezők és a Zuveitína közötti 230 km hosszú és 1 méter átmérőjű csővezetéket, amely 1968 áprilisától szállította a fekete aranyat. Fenti koncesszióval az Occidental vált az egyik legsikeresebb líbiai vállalattá.

A kormány és a kőolajvállalatok kapcsolata kezdetben jónak tűnt, azonban még tapasztalatlan volt az ásványkincssel összefüggő kérdésekben és minden tanácsot, véleményt szívesen fogadott, illetve az olajboom előtti pénzügyi helyzete miatt minden bevételért hálásnak mutatkozott. A kormány ennek megfelelően az iparágat szabályozó törvény megalkotása előtt kikérte a szakma véleményét. A koncessziók kiadása után a jó kapcsolat továbbra is megmaradt, noha a nagyvállalatok a Közel-Kelet országaiiban más szabályokhoz – nagyobb kedvezményekhez, privilégiumokhoz – szoktak, néhány esettől eltekintve, kompromisszumra törekedtek a szintén végig együttműködő kormányzattal.

A kőolaj-politika újraszabályozása

Annak eredményeként, hogy az első kőolajtvörvény gyakorlati alkalmazása során számos probléma, hiba és egymásnak ellentmondó vagy nem teljesen átlátható rendelkezés született, a kormány és a Petróleum Bizottság változtatásokra szánta el magát, nem utolsósorban azért is,

hogy javítson a fizetési morálon. A líbiai adminisztráció azonban még ekkor sem rendelkezett olyan szakértelemmel, hogy ezt maradéktalanul megoldja.

Az 1961. július 3-i királyi dekrétum jelentősége abban állt³⁰⁹, hogy hivatalosan bevezette és definiálta a posted price árat, a megadóztatható profit fogalmát, újraszabályozta a koncesszióadás jogszabályi kereteit, egyértelműsítette a területelhagyásokat, illetve módosította a 6. számú Petróleum Szabályzatot.

A dekrétum egyértelműen meghatározta, hogy a különböző adófajtákat, hogyan és milyen módon kell fizetni, illetve a különféle költségek, díjak és illetékek közül, melyiket lehet elszámolni. Azon cégek esetében, ahol a profitszámításnak több módja is volt, ott a Petróleum Bizottságnak kellett döntenie, hogy melyiket veszi alapul.³¹⁰ Fontos kiegészítés volt, hogy a koncesszió elnyerését követően a tulajdonos a Bizottság jóváhagyása nélkül a területet nem ruházhatta át egy harmadik félnek, elkerülendő a „stróman” cégek működését.³¹¹ A Bizottság a koncessziókat licit alapján adta birtokba. Ha egy helyre többen pályáztak, akkor azt diszkréten kezelték, és az olajcégek által nyújtott előnyök összehasonlítása alapján döntöttek.³¹²

A területelhagyás, a koncessziós illeték valamint a bérleti díj is módosult. Fontos újítás volt, hogy a marketing kiadásokat, mint direkt adókat le lehetett írni a kiadásokból, mivel olyan költségnek értékelték, amely a líbiai olaj piacképességének javítását szolgálta. Ezekkel azonban a cégeknek tételesen el kellett számolniuk és bizonyítaniuk kellett, hogy azt a szabadpiacon versenyképességük fenntartására fordították.

A szabályozás a líbiai törvények mellett a nemzetközi alapelveket és szabályokat is figyelembe vette abban az esetben, ha azok nem ütköztek a líbiai szabályozással. Azok a cégek, amelyek hat hónapon belül nem fogadták el ezt a kiegészítést, nem juthattak újabb koncessziókhoz. Nemsokára azonban, 1961 novemberében, megszületett a kiegészítés „kiegészítése”, amely az akkor még vonakodó vállalatokat is biztosította arról, hogy megkérdezésük nélkül a jövőben nem hoznak olyan törvényeket, amelyek alapvető jogaikban sértenék meg őket.³¹³

³⁰⁹ Kubbah Abdul Amir Q.: i.m. 78-86.

³¹⁰ Waddams C. Frank: i.m. 104-105.

³¹¹ Waddams C. Frank: i.m. 105-106.

³¹² Kubbah Abdul Amir Q.: i.m. 80.

³¹³ Waddams C. Frank: i.m. 103-105.

A 6. számú Petróleum Szabályzat lehetővé tette, hogy a magánkézben lévő csővezeték-rendszereket közcélokra is használhassák.³¹⁴, illetve meghatározta a posted price fogalmát, a marketing kiadásokat és a direkt adókat.³¹⁵

A posted price a Líbiához legközelebb eső tengeri kikötő fix szállítási ára volt, ahová a meghatározott minőségű és mennyiségű líbiai nyersolaj érkezett. Amennyiben ilyen nem volt, akkor az ország és a vállalat között létrejövő megállapodás alapján kihirdetett versenyképes, igazságos ár, vagy ennek hiányában egy, a líbiaihoz hasonló minőségű és fajsúlyú nyersolaj ára lett az alap a szükséges biztosítási és szállítási költségekkel együtt.

Ezeknek a pontoknak a tisztázására nagy szükség volt, mert 1962-ben 54 blokk szabadult fel, és jelent meg új területként a piacon. A kormány 1962. július 5-én jelentette be, hogy szeptember 15-ig lehet a kérvényeket benyújtani ezekért a területekért.

A szabályozó királyi dekrétum és a 6. számú Petróleum Szabályzat módosítása azért is volt fontos, mert a posted price ár és a vállalatok árképzése között eltérés mutatkozott, amely a kormány és a cégek között feszültségekhez vezetett. Négy tényezőt állapítottak meg, amelyeket figyelembe kellett venni a rögzített ár meghozatalakor, amely a bázispontból; a szállítás és a szállítási árak különbözőségéből; a fajsúlyból; illetve a kén- és viasztartalomtól tevődött össze.

A bázispont azt jelentette, hogy mely kikötőket vették kiindulási pontként a szállítási ár meghatározására. Ez alapján a világ keleti féltekéje az Arab-öbölhöz (kivéve Oroszország), nyugati fele pedig a Mexikói-öbölhöz tartozott, ezek viszonyítási pontja New York volt. A kettős felosztásnak az volt az oka, hogy a világ számos pontjáról szállítottak kőolajat különböző távolságokra, és így próbálták meg a hosszas számítási procedúrát leegyszerűsíteni.

A fajsúly tekintetében minél magasabb volt ez a szám, annál értékesebbnek számított a kőolaj. Maga a fajsúly egy olyan relatív érték, amely a kőolaj súlyától vagy sűrűségétől függ, és egy skála szerinti beosztást követ. Ezt nevezzük API értéknek.³¹⁶ Líbiában a Marsza Bregai olaj fajsúlya 39,5 API értékű. Ehhez hasonlót találunk még Kelet-Texasban (39) és Abu Dhabiban (39,5). Szaúd-Arábia és Irán nyersolajának fajsúlya 34 API érték, vagyis a líbiai olaj 5 API értékkel magasabb.³¹⁷

³¹⁴ Kubbah Abdul Amir Q.: i.m. 86.

³¹⁵ Waddams C. Frank: i.m. 109-113.

³¹⁶ Nevét az American Petroleum Institute-ről kapta.

³¹⁷ A kén- és viasztartalom megállapításakor a fent említett adatoknak ellenkezője az igaz, tehát minél alacsonyabb a nyersolaj kén- és viasztartalma, annál értékesebb. A líbiai olaj kéntartalma alacsony (0,45%), így nem volt szüksége kén kivonására az eljárására, vagyis nagy előnyre tudott szert tenni a többi országhoz képest. A magas viasztartalmú kőolajat csak előzetes melegítéssel tudták szállítani a csövekben, de ennek

A kormány, érdekérvényesítésének érdekében 1962 áprilisában a Kőolajexportáló Országok Nemzetközi Szervezetéhez (OPEC) való csatlakozásról döntött.³¹⁸

A szervezet célja – összhangban a líbiai kormány politikájával – a tagállamok nyersolajkérdéssel kapcsolatos politikájának összehangolása, a nagyvállalatok részesedésének csökkentése a nyersolaj-kitermelésben, ezzel párhuzamosan az anyaországok szerepének növelése volt. A fő kérdés a posted price egységesítése volt, hogy ezzel is növeljék a tagországok bevételeit. Líbia célja az ESSO által kihirdetett posted price ár realizálása volt, de mindenféle konfrontáció nélkül, mivel egy esetleges komoly konfliktus esetén elveszthette volna azokat a nagyvállalatokat, melyeknek – egyre növekvő – bevételeit köszönhette.³¹⁹

A kormánynak komoly problémát jelentett, hogy ebben az időszakban a líbiai olaj volt a legolcsóbb a világpiacon – 1.3-1.6 amerikai dollár/barrel –, ami annak is volt köszönhető, hogy az ESSO nem vette figyelembe a kiugróan magas minőségi értékeket, illetve a jogszabályi előírásokat. Így az állam is kevesebb, hordónként 0.5-0.9 amerikai dollár bevételhez jutott. Látnunk kell azonban azt is, hogy a líbiai állam, noha szeretne volna emelni az árait, a költségvetés deficitje miatt piacorientált volt és minél több terméket próbált kihelyezni a világpiacra. Ez volt az oka annak is, hogy Tripoli nem kötelezte az 1955-ös kőolajtvényben a vállalatokat, hogy publikálják áraikat és nem írta elő a posted price kifejezés használatát és technikáját sem.³²⁰ Ez először csak az 1961-es királyi dekrétumban jelent meg hivatalosan.³²¹

Az 1961-es dekrétum eredményeként például az ESSO az eredeti törvényi szabályozás szerint 1962-re 9.500.000 líbiai fontot fizetett volna az államnak, tekintettel azonban az új előírásokra ez az összeg 13.000.000 líbiai font volt, 1963-ra a különbség 4.600.000, míg 1964-re 6.500.000 líbiai fontra emelkedett.³²²

Tekintettel arra, hogy a piac állandó változásban volt és a kormány úgy értékelte, hogy több bevételt is elérhetne, 1965 decemberében újabb szabályozásra szánta rá magát és újabb koncessziókat nyitott. A kormány az OPEC-kel karöltve a posted price alapján az árak szabályozásába fogott, amellyel egyrészt az árcsökkenés megállítására, másrészt a bevételek

megvalósítása azonban nem járt olyan jelentős kiadással. In: Nyuli Barbara: *Líbia olajtörténete 1958-1963 között*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2012. (szakdolgozat) 24-25.

³¹⁸ 1960 szeptemberében jött létre. Alapító tagjai Irak, Irán, Kuvait, Szaúd-Arábia és Venezuela voltak. A későbbiekben csatlakozott Algéria, Líbia, Katar, Indonézia, Nigéria, Ecuador, Gabon, Egyesült Arab Emírátságok és Angola.

³¹⁹ Kubbah Abdul Amir Q.: i.m. 229.

³²⁰ Ghanem Shukri Mohammed Dr.: i.m. 50.

³²¹ Ghanem Shukri Mohammed Dr.: i.m. 51.

³²² Kubbah Abdul Amir Q.: i.m. 79.

növelésére törekedett. Az új befizetések 0.3-0.4 amerikai dollár/barrel többletbevételt hoztak a kormánynak.

A jogszabályi változtatások mellett Tripoli a szervezeti struktúrában is jelentős változtatásokat eszközölt. Azzal, hogy 1960-ban létrehozták az Olajügyi Minisztériumot, kormányzati szintre emelték a kőolaj politikát. A tárcavezető felügyelte a Petróleum Bizottság munkáját addig, amíg azt az 1963-as alkotmányos átalakítás eredményeként meg nem szüntették, és jogait, valamint feladatait a minisztériumhoz nem rendelték. Ezzel párhuzamosan létrehozták a Petróleum Ügyek Legfőbb Tanácsát, amelyet az illetékes miniszterek, a Líbiai Nemzeti Bank kormányzója és olajipari szakemberek alkottak.³²³

1967-es háború és a Szezei-csatorna lezárása jelentős változásokat hozott a kapcsolatokban. Az állam és a piac szereplői is újradefiniálták érdekeiket, levonták a megfelelő konzekvenciákat. A vállalatoknak ismét megerősödött az a meggyőződése, hogy Líbia földrajzi helyzete kitűnő, közel van a Földközi-tenger északi részéhez, a brit szigetekhez és a szállítást nem veszélyezteti semmi. A kitermelés könnyű, a kőolaj a földfelszín közelében helyezkedik el, minősége pedig kiváló. Líbia azonban muzulmán arab ország is egyben, amely szolidaritást mutat hittársaival, és az arab nacionalizmus eszméje is egyre szélesebb támogatást élvez. Erre a hatnapos háború utáni két hónapos embargó megfelelő bizonyítékként szolgált.

A líbiai kormány tisztában volt jó földrajzi, stratégiai helyzetével, amelyet az 1960-as évek közepére egyre jobban ki is használt. Tisztában voltak ugyanakkor azzal is, hogy a befizetési rátát csak addig a pontig lehet emelni, amíg a kőolajvállalatoknak is elegendő profitja marad. Tovább erősítette a kormány pozícióját a hatnapos háború és a Szezei-csatorna lezárása, de azt is figyelembe kellett vennie, hogy a hosszú távú embargó során a vevők új piacokat kereshetnek és mivel Líbiának nem volt alternatív felvásárlói bázisa – valamint elsődleges célja a termék- és profitmaximalizálás volt – meg kellett találnia az arany középutat az arab testvériség és a piacgazdaság törvényei között.

1968-tól új koncepciót dolgoztak ki Líbiában, amelyben nagy szerep jutott az állami önállóságnak és függetlenségnek. Saját állami kőolajvállalatot hoztak létre a nemzeti olajstratégia erősítése érdekében, amely a kutatást, kitermelést, értékesítést önállóan vagy vegyesvállalatokban képzelte el. A líbiai piacon új vállalatok jelentek meg, mert az új állami szabályozás felborította a korábbi jutalékrendszert, amivel kedvezett az új érkezőknek, a vegyesvállalatoknak, és amelyen keresztül az államnak is több jutott.

³²³ Ghanem Shukri Mohammed Dr.: i.m. 114.

1968 júliusában a líbiai olajtermelés meghaladta a kuvaiti kitermelés volumenét (80-85.000.000 barrel), majd 1969-re az ország a világ hatodik kőolajtermelőjévé és negyedik exportőrévé lépett elő.

A változások évtizede, az 1960-as évek

Az alkotmánymódosítás

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének megbízottja és a líbiai nép képviselőiből álló vezetők által kidolgozott alkotmányos háttér, illetve működési struktúra kezdetben megfelelt a fiatal ország számára, habár a korábban egységet soha nem alkotó tartományok már 1951. december 24-ét megelőzően is a saját érdekeiket próbálták érvényre juttatni a központi kormányzat és egymás rovására. Az erős nemzetközi politikai és pénzügyi támogatás, illetve a vágy a független, önálló állam megteremtésére elfedte vagy felülírta ezeket a problémákat. A sokat szenvedett tartományok lakosai olyan vezetőt kaptak az ország élére, aki köztisztviselőként állt, megbecsülésnek örvendett és mélyen vallásos muzulmán volt.

Az 1950-es években gyors egymásutánban három kormány váltotta egymást és ez a gyakorlat később sem változott. Az uralkodó amennyiben nem volt megelégedve a kabinet teljesítményével, gyorsan leváltotta a regnáló vezetést. Többször előfordult ugyanakkor az is, hogy a döntést de facto nem a király hozta meg. A körülötte legyeskedő rokonok, törzsi vezetők, tanácsadók – líbiaiak és külföldiek egyaránt –, diplomataik nagy befolyással bírtak a királyi udvarban és a nagypolitikában járatlan, jámbor, a britekhez feltétlenül hű uralkodót könnyedén befolyásolni tudták. A Szenátusban és a Képviselőházban folyamatosan a szenuszíja feltétlen támogatói voltak többségben, amelyek biztosították a rendszer működését. Idrisz 1952-ben betiltotta a pártok működését, mert úgy gondolta, hogy a szíriai és egyiptomi forradalom és a pártok által ott kifejtett tevékenység rossz példát közvetít a líbiai lakosság felé.

További problémaként merült fel, hogy a három tartomány az évtized során sem tudta levétközni a központi kormányzattal és az egymással szembeni kicsinyes, féltékeny magatartását és állandó konfliktusban, harcban álltak egymással. A tartományi központok Tripoli, Bengázi és Szebha majd kétezer kilométerre voltak egymástól, így a tartományi törvényhozás, a helyi kormány és az elégedetlenek szabadon terjeszthették a szövetségi kormány elleni propagandát. Az uralkodó és a központi vezetés belefáradt ebbe a harcba, amit tovább szított a kőolaj felfedezése, amelynek bevételeiből a tartományok mind nagyobb arányban kívántak részesedni.

Annak tükrében, hogy a király Kirenaikából származott, Tripolitánia és Fezzán lakossága úgy érezte, hogy az uralkodó tartománya kivételezett helyzetben van. Az is hozzájárult meggyőződésükhöz, hogy Idrisz előszeretettel tartózkodott szűkebb hazájában,

először Bengáziban, majd 1954-től Tobrukban és Beidában. Habitusa miatt ritkán mozgult ki, Tripoliban általában csak útutazásai alkalmával állt meg.

A frakcióharcokban közrejátszott, hogy az uralkodónak nem született fiú utóda, és az erre irányuló próbálkozás is – második házassága egy egyiptomi gazdag kereskedő lányával – sikertelen volt. Mind a tartományi, mind pedig a központi királypárti politikai körökből egyre nyugtalanabban figyelték az eseményeket és megszorodtak az aggodalmaskodó kérdések az utódlással kapcsolatban. Ben-Halim miniszterelnök, noha a király bizalmasa volt, már 1955-ben úgy vélekedett, hogy „Líbia megérett a köztársaság intézményére. Az örökös monarchia idegen az iszlámtól, ami külső, Omajjád forrásból érkezett a vallásba. Líbia számára az Omár idejéből származó kalifátus modern változata, az elnöki intézmény a megoldás.”³²⁴

Nem segítették a stabilitást az arab világban bekövetkező változások, így az arab nacionalizmus terjedése, az arab országok egységtörekvései, a nasszeri propaganda, a forradalom exportja és az erre adott válaszok, mint az iraki forradalom, a királyság versus köztársaság problematikája, illetve az arab-izraeli konfliktus. A brit és az amerikai jelenlét is egyre nyomasztóbbá vált a kormány számára, de az első évtizedben általuk fizetett bérleti díjakra égető szüksége volt Tripolinak, ezért változtatásban nem is gondolkodhatott.

Mindezek a problémák arra sarkallták az uralkodót – megfogadva néhány, az ország érdekét szem előtt tartó líbiai politikus véleményét –, hogy támogassa azokat a törekvéseket, amelyek arra irányultak, hogy változtasson az ország alkotmányos berendezkedésén. Célja mindenekelőtt az volt, hogy erősítse az egységet és a központi kormány szerepét a tartományok rovására, megfékezze a tartományok önálló, néhol kalandor politikáját, csökkentse a korrupciót, illetve a pazarló költségeket és egységesen tudjon fellépni a külső támadásokkal szemben. Az ország gazdasági érdekei is a változás iránti igényt erősítették, mivel a bevételeket és a kőolajból befolyó fejlesztési pénzeket egyenletesebben, igazságosabban kellett volna elosztani.

A nemzeti fővárosokban és tartományi központokban, Tripoliban, Bengáziban és a tartományi fővárosban Szebhában működő négy kormány több mint egymillió líbiai életét irányította tizenkét éven keresztül. A szövetségi kormány tizenöt miniszterén kívül, tartományonként nyolc miniszteri tárca működött és a két tengerparti közigazgatási egységben egyenként több ember dolgozott, mint a központi kormány hivatalaiban.

³²⁴ Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 50.

Megerősítette az uralkodó elhatározását a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank által közreadott tanulmány, amely éppen akkor látott napvilágot, amikor az első kőolajból származó bevételek megérkeztek az állam számlájára. Az irat egyértelművé tette, hogy a regionális különbségek, az illetékességi területek és a jogszolgáltatás eltérései, illetve a döntéshozó hatalom különböző szintjei meggátolják a kiegyensúlyozott, következetes tervezést.

„A gazdasági fejlődés a cél és a tett egységét követeli meg. Semmilyen fejlesztési program nem járhat sikerrel Líbiában addig, amíg a szövetségi és a tartományi kormányok nem állnak készen arra, hogy befolyásukat hátra hagyják és összefogjanak egy közös cél, az egész nemzet életszínvonalának emelése érdekében. A kőolaj felfedezése nagy lehetőség a líbiai emberek életében, amely segítheti a három tartomány összeolvadását és a nemzeti egység új érzésének megteremtését. Habár úgy tűnt, hogy az alkotmány szerint a központi kormány volt a felelős a gazdaságpolitika kidolgozásáért és a végrehajtás felügyeletéért, a központi hatóságok hezitáltak és vonakodtak jogaik érvényesítésében, miközben a tartományok csak gyanakvóan mondtak le addigi privilégiumaikról.”

A szövetségi állam megszüntetését a király 1963. április 27-én proklamálta, amely szeptember 2-án lépett életbe. Az ország elnevezése Líbiai Egyesült Királyságról Líbiai Királyságra változott. 1963 decemberében a tartományi kormányokat a központi kormányzat alá rendelték, majd 1964 áprilisában a parlament formálisan felmentette a tartományi és központi adminisztrációkat, feloszlatta a tartományi parlamenteket, bíróságokat és helyükre központi kormányt állított fel.

A Szenátusba az összes szenátort a király nevezhette ki. Tripolitánia, Kirenaika és Fezzán közigazgatási egységek helyett tíz adminisztratív körzetet hoztak létre. Bengázi, Derna, Dzsebel Akhdar, Dzsebel Garbi, Homsz, Miszuráta, Szebha, Tripoli, Ubatri, Zavia központtal, amelyeknek az élén a miniszterek tanácsa által kinevezett kormányzók álltak. A kisebb körzetek vezetői a Belügyminisztérium irányítása alá kerültek.

A korábbi ellenségeskedésre okot adó és állandó feszültségforrást generáló problémát is sikerült a gordiuszi csomó átvágásával megoldani. Mivel a két főváros, Tripoli és Bengázi közötti állandó viszálykodást nem tudta a politikai elit megoldani, ezért a király új főváros felépítését hagyta jóvá. Választása Beidára a Kirenaikában található kisvárosra esett, ahová régi emlékek is kötődtek az uralkodót.

Az állam központosított kormánya a közigazgatási, a gazdasági és a tervezési jogkört nemzeti szintre emelte, létrehozva legalább elviekben, az egységes állami apparátust, amely alatt minden állampolgár egyenlő. Habár néhány nacionalista és technokrata csoport elismerte

a kezdeményezést, a tartományok jelentős része nem támogatta a változásokat, amelyek következtében befolyásuk jelentősen lecsökkent. Az 1963-as alkotmánykiegészítés, amely a központosításról rendelkezett, számos állami intézmény, hivatal átszervezésével járt. A kormányhoz tartozott és a kormány felelt az összes olyan ügyért, amely érintette az ország kikötőit, a vámokat, a kereskedelmi egységeket, a pénzügyeket, a szállítmányozást, a gazdaság fejlesztését és az adózást.

Az olajból származó bevételek, a vállalkozások és a magánszemélyek adói közvetlenül a kormányhoz folytak be. Az ország bankrendszerét újrászabályozták és a Nemzeti Bank szerepét megnövelték. Az alkotmánykiegészítés megerősítette a Líbiai Általános Fejlesztési és Stabilizációs Ügynökséget, illetve az akkor még működő Líbiai Petróleum Bizottságot. A Fejlesztési Tanács helyett kiterjesztett feladat- és jogkörrel létrehozták a Nemzeti Tervezési Tanácsot.

Az 1963-as változásokkal végül a király kezében direkt módon mértéktelenül nagy hatalom összpontosult, amelyet indirekt módon még növelt a királyi díván is, ami szintén jelentősen megerősödött. De ahogy arra a líbiai uralkodó is ráeszmélt, ennél sokkal több kellett, hogy a jó állam eszméje valóságossá váljon.

Ahhoz, hogy Líbia élni tudjon az ölébe hullott lehetőséggel – a kőolaj adta bevételekkel –, és a kormány megvalósíthassa terveit, a centralizáció csak az első lépés volt. Olyan jellegű változásokra, fejlesztésekre, modernizációra volt még szüksége az országnak és a líbiai népnek, amely az élet minden területére kihatott.

Elmondható, hogy a kőolajból származó első bevételek megérkezéséig csak vegetált az ország. A kormányok keze évről-évre meg volt kötve és nem látszott semmifajta kiút az ördögi körből. A bázisokért kapott bérleti díjakat a kormányok, legfőképp a Ben-Halim kormányzat ki tudta egészíteni különböző támogatásokkal – Eisenhower-doktrína nyújtotta támogatás, brit és amerikai kiegészítő segélyek, támogatások –, azonban 1956-ot követően figyelni kellett arra is, hogy Tripoli megőrizze a kényes egyensúlyt a nyugat és a testvéri arab országok között.

Az első ötéves terv

A gazdasági függetlenség utáni vágy az 1950-es évek második felétől egyre intenzívebbé vált. Az országos médiumokban egyre gyakrabban tették kritika tárgyává a támogatásokat nyújtó és az azokat elosztó szervezetek (LARC, LAJS, USOM) működését, de leginkább a külföldi

tagjainak munkáját. Számos alkalommal szorgalmazták megszüntetésüket vagy legalábbis olyan átalakításukat, hogy azokban a nemzeti érdekek hangsúlyosabb szerepet kapjanak. A közvélemény nyomására a kormány 1961 márciusára ellehetetlenítette működésüket és szerepüket a korábban létrehozott – a döntéssel párhuzamosan újjászervezett és megerősített – a csak líbiai munkatársakat foglalkoztató Fejlesztési Tanácsra ruházta át. A megújult Fejlesztési Tanács az 1960-ban elfogadott fejlesztési törvény alapján működött és mindazon gazdasági és szociális fejlesztési projektekért felelt, amelyek az életszínvonal, az ország természeti erőforrásai és a nemzeti jövedelem növelését célozta. A tanácsban résztvevő külföldi tagok lecserélését a költségek csökkentésével és a nemzeti érdekek előtérbe helyezésével indokolták.

A kormány 1963-ban a Fejlesztési Tanácsból – illetve helyette – létrehozta a Nemzeti Tervezési Tanácsot. Az újabb átalakítására azért volt szükség, mert annak felépítése még a tartományi időket tükrözte és sok esetben képviselőik önös érdekek miatt blokkolták az egységes nemzetpolitikai célokat.

A szervezet munkájában kimondottan arra törekedett, hogy elősegítse a gazdasági és szociális fejlesztésekhez szükséges elképzelések megfogalmazását, pénzügyi, gazdasági és szociális politikákat dolgozzon ki, meghatározza a prioritásokat, a projektek sorrendjét, a megvalósításhoz szükséges szabályozást és a tényleges végrehajtást.

Az alkotmány módosításával párhuzamosan a Tanács kidolgozta az ország nagyarányú fejlesztési programját, amelynek pénzügyi alapját a kőolajból származó bevételek adták. A vezetés már a kőolajtvörvény elfogadása során egyértelművé tette, hogy a bevételek 70%-a egy fejlesztési alapba, míg a maradék 30%-a fele-fele arányban a szövetségi és a tartományi kormányokhoz fog kerülni. 1963-at követően az utóbbi rész egésze felett a központi kormány rendelkezett.

Az 1963-ban induló és 1968-ban befejeződő öt éves program során az állam a Tanácson keresztül 169.000.000 líbiai fontot kívánt a mezőgazdaság, az ipar, a nemzetgazdaság, a közlekedés, az oktatás, az egészségügy, a közmunka, a távközlés, a közművek, a munka és szociális ügyek, a közigazgatás és a tervezés fejlesztésére fordítani.

Az olajipari konjunktúrára építve a fejlesztési terv fő célja, hogy a lakosság minél szélesebb rétegeit bekapcsolják a piaci gazdálkodásba, korszerűsítsék az ország gazdasági szerkezetét, emeljék az általános műveltséget és az életszínvonalat.

Az előzetes tervekkel ellentétben a projekt összege – köszönhetően a kormánybevételek növekedésének – a duplájára, 337.000.000 líbiai fontra emelkedett, míg a befejezés 1969-re tolódott ki.

A mezőgazdaság terén alapkövetelmény volt a termelékenység növelése, az importtól való függés csökkentése. Ennek elősegítése érdekében az állam támogatta a vízellátás javítását, az öntözés fejlesztését és a modern technikai felszerelések beszerzését, de vidéki mezőgazdasági termelők is támogatásban részesültek.

Az iparfejlesztés szintén elengedhetetlen volt, mivel Líbiában a szektor szinte nem is létezett. Az ötéves terv az olajipar mellett az ágazatban előállított termékmennyiség és minőség, illetve a termékspektrum növelését fogalmazta meg. A hazai ipar védelmében támogatták a kis helyi üzemek létrehozását, illetve az export növelését.

A pénzügyi területen és a nemzetgazdaságban az adózás újragondolását, a progresszív adózást, illetve a luxustermékek extraadójának bevezetését tervezték. Létrehozták a Központi Statisztikai Hivatalt. Az egyoldalú bevétel (olajipar) diverzifikálása érdekében a turizmus beindítása és erősítése is bekerült a célok közé.

A közlekedésen belül utak, kikötők, repterek, a telekommunikációs és a meteorológiai állomások fejlesztése jelent meg. Megfogalmazódott a közúti teherszállítás erősítése és fejlesztése, illetve a kikötői hatóság létrehozása is.

A közművek vonatkozásában az elektromos hálózat és a csatornarendszer szorult bővítésre, felújításra, amelyben a Világbank is segítséget nyújtott. Továbbá létre kívánták hozni az állami földtani és térképészeti intézetet.

Az oktatás területén az alsó-, közép- és felsőfokú intézményeket és a kapacitásokat kívánták bővíteni, számos új képzés, kar beindításával. Közéjük tartozott a Líbiai Egyetemen a mezőgazdasági és tanárképző kar megalakítása, szakiskolai hálózat kiépítése az országban, illetve a felnőttképzés rendszerének kialakítása is.

Az egészségügyön belül az egészséges életmódra nevelés, az egészségügyi dolgozók folyamatos tréningje szerepelt első helyen, de a körzeti orvosi ellátás kidolgozása is prioritást élvezett.

A társadalmi jólét és a szociális biztonság erősítése érdekében az állam kisköltségű házépítési projektbe kezdett, amit a király neve fémjelzett. Hangsúlyt fektettek a lakosság továbbképzésére, a lakbérek összegének lecsökkentésére, sportlétesítmények, színházak építésére és a hátrányos helyzetűek megsegítésére.

A távközlés, média területén az átjátszóállomások, rádió- és tv-hálózatok kiépítése, a kultúráról, a szociális helyzetről, az egészségügyről, a mezőgazdaságról, illetve az iparról szóló filmek készítése került előtérbe. Könyvtárakat, olvasószobákat akartak létrehozni és tervezték a nemzeti közszolgálati televízió beindítását.

A közigazgatás témakörében a képzést nyújtó iskolák megerősítése, illetve a külföldi gyakorlatra irányuló támogatások, ösztöndíjak számának növelését irányozták elő. Az ágazatban dolgozók fizetésének felülvizsgálatára, illetve a nyugdíjakról szóló jogszabály kiegészítésére is sor került.

A tervezés és fejlesztés vonatkozásában a hangsúlyt a fent részletezett projektek végrehajtásának előkészületeire, kivitelezésének ütemezésére és utóéletére helyezték. Létrejött a Közadminisztrációs Intézet, amely szintén az ötéves terv működését és hatékonyságát támogatta. A tervezési és fejlesztési részlegen belül felülvizsgáltak minden egyes programot, amelyek költségeit igyekeztek az előre kalkulált pénzügyi keretek között tartani.³²⁵

A fejlesztési terv kidolgozását megelőzően létrehozott Tervezési és Fejlesztési Minisztérium és a Nemzeti Fejlesztési Tanács felelt – a feladatkörök pontos körülhatárolásával – az elképzelések megvalósításáért.

Mezőgazdaság

A líbiai mezőgazdaság egészen az ötéves gazdaságfejlesztési terv elfogadásáig – kivéve az olasz gyarmatosítás korszakát – „primitív” szinten működött. Mind a növénytermesztés, mind az állattartás kis parcellákon, kevés állatállománnyal folyt. Az is igaz, hogy a mezőgazdasági művelésre alkalmas területek csupán az ország két területén, a líbiai-tunéziai határ és Tripoli között, valamint Kirenaikában a Zöld-hegység lábától a tengerpartig húzódó sávban álltak rendelkezésre.

Az ország függetlenné válását követően az ágazat a kormányzati célkitűzések ellenére nem tudott jelentős fejlődést produkálni. Az 1960-as években megugró exportbevételek miatt az állam megengedhette volna magának, hogy a szükséges termékeket importból fedezze, lemondva ezzel a korszerű mezőgazdaság kiépítéséről.

Némileg ellentmond a fentieknek, hogy a 20. század közepéig az országnak két fő bevételi forrása, az állattenyésztés és a mezőgazdaság, valamint a nyersanyag és a kézműves termékek eladása volt, de ezek volumene igen alacsony volt.

A második világháborút követően a mezőgazdaságra továbbra is, mint kiugrási lehetőségre tekintettek. A szektorba befektetők azonban gyorsan szembesültek azokkal az akadályokkal, amelyek korábban is gátat szabtak a modern líbiai mezőgazdaság kiépítésének.

³²⁵ *Five-Year Economic and Social Development Plan. 1963-1968. Ministry of Planning and Development of the Kingdom of Libya.* Tripoli, 1963. 148-153., illetve 28-32.

Közülük kiemelhető a szakemberhiány, a tradicionális problémák, a gyenge minőségű föld, a vízhiány és a kiszámíthatatlan időjárási viszonyok.

Az olaj felfedezésével az ipar gyorsabb hasznot ígért, mint a mezőgazdaság. A lakosság nagy számban hagyta el a vidéki településeket és a nagyvállalatok telephelyeinek közelében telepedtek le. A farmok és az oázisok egy része kiürült, az állatállomány csökkenésével a korábban meghódított területeket lassan visszavette a sivatag.

A kormánynak a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos álláspontján az olaj felfedezése nem módosított. A szektorra továbbra is úgy tekintettek, mint ami az ország jövőjének, gazdasági fejlődésének az egyik alapköve.³²⁶ A kőolajból ugyan jelentős bevétele volt az államnak, de amellett, hogy nagyban függött az aktuális gazdasági és politikai helyzettől, annak a veszélyét is tartogatta, hogy idővel alternatív energiaforrások válthatják fel.³²⁷

Az 1963-ban indult program papíron 30.000.000 líbiai fontot biztosított a mezőgazdaság és az erdészet számára. Az erről szóló parlamenti vitában a miniszterelnök a mezőgazdaság nagyarányú támogatása mellett tette le a voksát, mert amellett, hogy a szektor foglalkoztatta a legtöbb embert és a líbiai nemzetgazdaság gerince volt, elősegítette a nagyszámú nomád, félnomád lakosság letelepülését.

A megfogalmazott célok között szerepelt új földek bevonása a termelésbe, mezőgazdasági telepek létesítése, fásítás, elhagyatott olasz farmok helyreállítása, valamint újak létrehozása, kormánytámogatások, hitelek és kölcsönök folyósítása, az állatállomány növelése, az öntözőrendszerek kiépítése és a szakoktatás felfuttatása.³²⁸

Komoly problémát jelentett, hogy míg a szektorban dolgozók személyenként évente 19 líbiai fontot, addig a más iparágakban dolgozók 35 líbiai font kerestek. A kormány – noha tisztában volt azzal, hogy ez a trend világméretű – azt próbálta elérni, hogy a különbségek csökkenjenek. Az államnak szembesülnie kellett azzal is, hogy a lakosság egyre szívesebben telepedett le az ország északi, tengerparthoz közeli városaiban, ahol az infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően sokkal könnyebb és kényelmesebb volt a megélhetés, mint a belső sivatagos területeken. A lakosság belső elvándorlása munkaerőhiányhoz, a munkaerő drágulásához, a termékmennyiség zuhanásához és az árak emelkedéséhez vezetett. Az országba mind nagyobb számban érkeztek külföldiek, amely az életszínvonal és a fogyasztás emelkedéséhez vezetett. A növekvő fogyasztói igények kielégítése érdekében meredeken nőtt

³²⁶ Lásd részletesen: The Economic Development of Libya. Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of Government of Libya. i.m.127-178.

³²⁷ Area Handbook for Libya: i.m. 189-202.

³²⁸ Five-Year Economic and Social Development Plan. 1963-1968.: i.m. 63-77.

a mezőgazdasági behozatal. A húst Szudánból, a növényi olajat az Amerikai Egyesült Államokból importálták és az élelmiszerárak 1955-höz képest 10-12 év alatt 70%-kal nőttek.

A kormány a mezőgazdaság szerepének növelése érdekében, az 1957-ben alapított Nemzeti Mezőgazdasági Bankon keresztül a farmereknek alacsony kamatozású hiteleket kezdett folyósítani, illetve állami támogatást nyújtott mezőgazdasági gépek és felszerelések vásárlásához is. A gazdálkodók a felvett hitelek visszafizetésére öt év haladékot kaptak, és tíz éves részletfizetést választhattak. A bank a megtermelt árut közel világpiaci áron vásárolta meg a termelőktől, akikkel hosszú távú együttműködésre törekedett.

Az állam által felügyelt, 1963-ban létrehozott Nemzeti Mezőgazdasági Telepítési Hatóság 1965-ben 1800 olasz farmot újított fel és 15.000 hektárt vont be a termelésbe a Zöld-hegység környékén. 5.000.000 szőlő, gyümölcs és mandula tőkét ültettek, ahová 4.000 nomád és félnomád családot telepítettek azzal a céllal, hogy megtanítsák őket a mezőgazdaságra és a fanevelésre. Az a tény, hogy a sátorlakó nomádból házban lakó farmer vált, társadalmi szempontból sokkal fontosabb volt az állam számára hosszútávon, mint a mezőgazdaságban betöltött szerepük. A Telepítési Hatóság mind Fezzánban, mind Tripolitániában hasonló projekteket hajtott végre, amelyekből inkább a jövőben és társadalmi szempontból reméltek sikereket.

Az a fajta kőolajipari technológia, amelynek segítségével legalább egy évre meg tudták kötni a homokot, bevált a fatelepítések során is. Ezzel a technikával 28.000.000 eukaliptusz-, akác- és fenyőfa telepítésével 55.000 hektár homokot fogtak meg 1967-re. A későbbi 45.000 hektár telepítése pedig már arra szolgált, hogy megvédje Tripolit a terjeszkedő sivatagtól.³²⁹

Ipar

A líbiai ipar fellendülését nem a termelő, hanem inkább a szolgáltató szektor adta. Ez generálta azt a keresletet, amely a munkaerőpiacon jelentkezett az 1960-as évek elejétől. Az ipari termelés bővülése csak lassan és korlátozott mértékben növekedett. Röviddel a második világháború előtt mintegy 20.000 iparban dolgozó munkás volt az országban, akik túlnyomó többsége kisebb üzemekben, manufaktúrákban dolgozott. Jól jellemzi az ágazat helyzetét, hogy az 1960-as években a 4.000 embert foglalkoztató dohányipar volt a második legnagyobb ágazat.³³⁰

A kormányzat 1961-ben hozta létre az Iparügyi Minisztériumot, hogy az állami tulajdonú vállalatokat felügyelje, és fejlesztési tervet dolgozzon ki a magán, valamint a

³²⁹ Wright John: i.m. 267-270.

³³⁰ Area Handbook for Libya: i.m. 203-218.

nemzeti ipar számára. Az első öt éves tervben 7.000.000 líbiai fontot szánt az állam a szektor bővítésére, azzal a céllal, hogy a termelést mind a mennyiség, mind a minőség terén fejlessze, illetve, hogy növelje a keresletet és a hazai fogyasztók líbiai termékek iránti érdeklődését. A teljes összeg jelentős részét a piaci szereplőknek hitel formájában nyújtották, de megalapították az Iparügyi Fejlesztési Szervezetet, amely 1965-től mint Ipari és Ingatlanberuházási Bank működött. Ez rövid idő alatt 6.000.000 líbiai fontot helyezett ki kölcsön formájában.³³¹

A modern ipari fejlődés akadályai Líbiában az elterjedt otthoni kis piacok rendszere, a tapasztalt management hiánya, a drága és hiányzó szakmunkásréteg, a külföldi termékekkel való verseny és az alapanyagok importja volt. Utóbbi esetében állami támogatásra lett volna szükség a termelés és a végtermék árainak versenyképessége érdekében. Nem segítette továbbá a fejlesztést, hogy az exportlehetőségek minimálisak voltak. Egyrészt hiányzott a megfelelő minőségű és mennyiségű termékkör Líbiában – kivéve talán a kézműves termékeket –, másrészt az előállított termékek sem minőségben, sem árban nem tudtak versenyezni az európai árukkal, a szomszédos afrikai országok pedig saját iparukat, piacaikat védték.

Válaszul az olajipar generálta ingatlan-boomra, megnőtt a kereslet a vegyipari és az építőipari vállalatok által előállított cement, gipsz, üveg, festékárak és más építőanyagok iránt, azonban az épületek teljes vas- és fémszerkezetét, a felszereléseket, a téglát és a burkolóanyagot külföldről hozták.

Az olajipar volt az egyetlen szektor, amely az 1960-as évek elejétől lehetőséget teremthetett arra, hogy olyan petrokémiai és olajalapanyagú iparágak épüljenek rá, amelyekhez földgáz is használható. Az első ilyen projekt az 1968-ban az Occidental által létrehozott szalmiákszesz gyár, majd az ESSO kőolajfinomító és gázcseppfolyósító Marsza Bregánál található üzeme volt. A legfőbb problémát az okozta, hogy ezek a vállalkozások eltörpültek a kőolajipari beruházások mellett és csak kevés embert foglalkoztattak.

A számos olcsó hitel ellenére a legtöbb magánberuházás az ingatlanszektorban, a kőolajiparral összefüggő szállítmányozásban, a szolgáltatásban, felszerelések kölcsönzésében, az élelmiszer- és italszállításban és a külkereskedelem területén valósult meg, külföldi befektetők a kőolajszektoron kívül nemigen jelentek meg. A tendencia megváltoztatása

³³¹ Five-Year Economic and Social Development Plan. 1963-1968.: i.m. 78-85.

érdekében az állam vállalta magára a kezdeményező szerepet és több millió líbiai fonttal támogatta a magánszektor szerény és sok esetben kockázatos iparfejlesztési vállalkozásait.³³²

Az első öt éves terv elindulásáig nem beszélhetünk tudatos gazdasági tervezésről, az ilyen jellegű első szerény próbálkozások a Líbia Bank nevéhez köthetőek. Az első kőolajból származó bevételek nemzetgazdasági becsatornázása azonban megkövetelte az átgondolt stratégia kidolgozását. A problémát érdekes módon nem a pénzhiány, hanem a pénzbőség jelentette, amelyet konkrét programok híján nem tudtak elkölteni.³³³

A kőolajszektor 1955 óta folyamatos fejlődésben volt. A kezdeti néhány millió líbiai fontos beruházások – hála a gyors megtérülésnek és a profit nagyságának – az 1960-as évek elejére megszázsorozódtak. Az ország exportjának 98-100%-át a kőolaj adta, és míg az 1959/60-as költségvetési évben az állam bevétele a kőolajból csupán 100.000 líbiai font volt, az összeg 1964/65-re 55.000.000, 1968/69-re pedig 279.000.000 líbiai fontra emelkedett. Az 1961-es és 1965-ös jogszabályi változások után a kormányzat bevételei is megsokszorozódtak. A pozitív költségvetési egyenlegre tekintettel – és a politikai változásokra is – Líbia visszamondta azokat a pénzügyi segélyeket, amelyeket az 1950-es években a nemzetközi szervezetek és szövetségesei folyósítottak számára.

A kőolajvállalatoknál dolgozók létszáma a kutatások megindításakor, illetve az építkezések idején folyamatosan növekedett, majd állandó szintre állt be. A szektor átlagosan 9000 líbiai és 4000 külföldi megélhetését biztosította. Példaként említhető, hogy a Marsza Brega-i állomás és vezetékhálózat hatvankét, az olajfinomító negyven képzett ember munkáját igényelte. A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank tanulmánya figyelmeztette azonban a kormányt, hogy a líbiai kőolajipar az ország munkaképes lakosságának maximum 5%-át tudja csak foglalkoztatni. Az olajcégek líbiai alkalmazottaik közül többeket küldtek amerikai és európai tréningekre, illetve kereskedelmi oktatást és angol nyelvi képzést szerveztek dolgozóiknak, míg állami szinten segítették az iparosítási programok elindítását is.³³⁴

Számos cég alkalmazott helyi lakost annak érdekében, hogy saját kiadásait (szállítási költségek, elhelyezés) csökkentse. A vállalatok munkaerő igényeinek megfelelően, a munkahelyeket a helyi adminisztrációs központokban a mutasszariffok és a mudírok osztották szét. Az olajiparban munkát kereső líbiaiak jellemzően hosszabb-rövidebb időre elhagyták otthonukat a megélhetésük, a rendszeres étkezés és nem utolsósorban a jó fizetés reményében.

³³² Lásd részletesen: The Economic Development of Libya. Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of Government of Libya. i.m. 179-207.

³³³ Wright John: i.m. 270-272.

³³⁴ Kubbah Abdul Amir Q.: i.m. 235-236.

A törzsek tagjainak nagy része azonban nem mutatott nagy hajlandóságot az új ismeretek megszerzésére, így az olajipari munkavállalására sem. A vállalkozó kedvűek azonban szintén szakképzetlennek számítottak, ezért iskoláztatásuk elsődleges szemponttá vált.³³⁵

Oktatás, egészségügy

Az oktatás, hasonlóan több más adminisztratív területhez, 1963-ig tartományi szinten működött, arra a központi kormánzatnak kevés ráhatása volt. Az alkotmánymódosítást követően a nemzeti szintre emelkedett terület az Oktatási Minisztérium irányítása alá került, amelynek az állami intézmények felett irányítási, míg a magániskolák és az egyetemek felett felügyeleti joga volt.

Az 1960-as évhez viszonyítva az évtized végére az iskolába járó korosztály – minden hatodik líbiai állampolgár iskoláskorú volt – létszáma megduplázódott. A korszakban majd 250.000 gyermeket írtak be az ország 1.000 állami és magániskolájába, amelyek” gomba módra” szaporodtak az évtizedben. Csak 1963 és 1966 között 457 új iskolaépületet és 2.500 osztálytermet adtak át. Az iskolák szeparáltak voltak, a tanév októberben kezdődött és júniusig tartott.

A magyar klebelsbergi időkre emlékeztető fejlődés eredményeként 1966-ra az iskolás korú gyermekek 70%-a járt iskolába, holott ez a szám 1951-ben még csak 10% volt. Az ugyanebben az évben elkészült tanulmány szerint a kormány célja az volt, hogy a középfokú oktatás a „sokak és ne a kevesek kiváltsága” legyen.³³⁶

A líbiai oktatási rendszert vizsgálva megállapítható, hogy az állami iskolák öt szintre tagozódtak és minden szinten ingyenesen voltak. Az általános és középfokú iskolákban az általános tantárgyakon kívül kötelező volt a Korán és vallási ismeretek kurzus, valamint az angol nyelv.

Az országban két egyetem és egy főiskola működött. Az 1955-ben alapított Líbiai Egyetem Bengáziban, illetve a szenúszíja alapítójáról elnevezett Muzulmán Egyetem Baidában és Dzsagbúbban, valamint az 1961-ben alapított Műszaki Főiskola. Az állami egyetemen bölcsészettudományi, jogi, kereskedelmi, gazdasági, illetve mérnöki, majd Tripoliban mezőgazdasági és természettudományi képzést indítottak be. A felsőoktatásban tanulók az évi 300 líbiai fontos ösztöndíjon kívül szállást és könyveket is kaptak az államtól. 1968-ban 2.500 diák tanult hat karon. A felsőfokú vallási oktatásban 1968-ban 341 líbiai és 576 külföldi vett részt, ami az állami létszámhoz viszonyítva figyelemre méltó.

³³⁵ Nyuli Barbara: i.m. 34.

³³⁶ Wright John: i.m. 275-276.

Tekintettel arra, hogy az állam a függetlenséget követően nagy hangsúlyt fektetett a tanárképzésre, létszámuk megfelelt az igényeknek. Az évek során egyre kevesebb egyiptomi tanárt kellett alkalmazni, habár számuk az 1960-as években is meghatározó maradt. Legnagyobb befolyásuk a felsőoktatásban volt, ugyanis líbiai minősített oktatót alig lehetett találni. Az egyetemeken gyakran brit, amerikai oktatók is dolgoztak, a Líbiai Egyetem egyik karának dékánja is Nagy-Britanniából érkezett.

Az 1964-es népszámlálás azonban még nem tükrözte a beindított fejlődés eredményeit, a közölt adatok lesújtóak voltak. A lakosság csupán 0,13%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Az írástudatlanság a férfiaknál 10 év alatt 72%-ról 59,6%-ra csökkent, míg a nőknél ez a mutató 1964-ben még mindig 95%-on állt. A lányok az iskolába járó gyermekeknek csupán egynegyedét adták, noha számuk folyamatosan emelkedett. A kormány 1965-ben további 15 éves műveltségi programot hirdetett meg. Az ambiciózus 18.000.000 líbiai fontos projekt keretében 750.000 felnőttet kívántak megtanítani esti iskolákban írni, olvasni, és számolni.

Az állam már az 1950-es évek közepén beindította az iskolai étkeztetési programot, amelyet akkor még az Egyesült Nemzetek Szervezetének szakosított szervei, az UNICEF és a FAO támogattak. Tíz évvel később a kormány átvette a program finanszírozását és 250.000 gyermeknek biztosította az iskolai étkezést évente 500.000 líbiai fontból.

Noha az országban az olasz gyarmatosítók sok esetben sikerrel vették fel a harcot a fertőző betegségekkel, a világháború és az azt követő szegénység, illetve a higiénia hiányosságok miatt a korábbi népbetegségek – a tuberkolózis, a trachoma, és a malária – újra felütötték fejüket. A népegészségügyi fejlesztéseknek köszönhetően a líbiai lakosságon belül az 1960-as évek végére – Afrikában elsőként – sikerült megfékezni a fenti betegségeket. A megelőzés érdekében a kikötők területén hatósági karantén helyiségeket állítottak fel.

1966-ban az ország egész területén 30 kórházban és 300 rendelőintézetben 400 orvos dolgozott, 1968-ban 5.100 kórházi ágy állt rendelkezésre. Problémát okozott, hogy vallási okok miatt kevés volt az ápolónő, amelyen a WHO a képzések számát növelve próbált javítani. Addig viszont, csakúgy, mint az oktatásban, sokan tanultak külföldön, de jelentős számú szakember érkezett Európából, az Amerikai Egyesült Államokból, és Egyiptomból is. A királyság az 1968/69-es költségvetési évben 8.000.000 líbiai fontot, 1968/69-ben már 15.000.000 líbiai fontot szánt az egészségügyre. A várható átlagos élettartam így is csak 37 év volt.

A közigazgatásilag és pénzügyileg is független Nemzeti Társadalombiztosítási Intézet 1957-ben, olasz gyarmati minta alapján jött létre. A lakosság munkát vállaló tagjainak az

állam szükség esetén ingyenes orvosi, fogászati ellátást biztosított, illetve az idősebb generáció számára nyugdíjat folyósított. Az ellátásukhoz szükséges befizetéseket a munkavállalók és munkáltatók között (40-60%-ban) kellett megosztani.

A nyugdíjminimum havi 2,5, míg a maximum 18 líbiai font volt. Nyugellátásban azok az állampolgárok részesülhettek, akik elérték a 60 éves kort és minimum 250 hétig fizették a társadalombiztosítást. Az állam tervbe vette azt is, hogy a kőolaj-bevételekre alapozva folyamatosan kibővíti a jogosultak körét.³³⁷

³³⁷ Lásd részletesen: Area Handbook for Libya: i.m. 87-104., illetve The Economic Development of Libya. Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of Government of Libya: i.m. 252-299.

A magyar-líbiai kapcsolatok története

Mint már korábban is írtuk, a királyi Líbia törekedett arra, hogy a függetlenség után kialakult egyértelmű nyugati függését az évtized második felétől semlegesítse. Kapcsolataiban mind nagyobb teret szentelt az arab ügynek és a testvéri népekkel való szorosabb együttműködésnek. A Közel-Keleten kívül is kereste a partnereket és Afrika, valamint a szocialista országok irányába nyitott. A Szovjetunióval kötött diplomácia egyezmény szúrta leginkább nyugati szövetségesei szemét, noha Washington és London is tisztában volt azzal a ténnyel, hogy Líbia csak egy kis pont a nagyhatalmi civakodásban, pontosabban az Egyesült Nemzetek Szervezetébe való tagfelvétel körül kialakult vitában. Azzal, hogy Tripoli pozitívan állt Moszkvához és sikerült a világszervezetben is megoldani a felvételre váró tagországok körüli polémiát, javult a líbiai-szovjet viszony és végül 1955-ben Tripoliban nagykövetség nyitására került sor. Ugyanebben az évben Tito Jugoszláviája is megjelent az észak-afrikai országban.

Az olajbevételek növekedésével Líbia lehetőségei bővültek. Gazdasága fejlesztése érdekében, illetve a rendelkezésre álló pénzmennyiség adta lehetőségekkel élve gyors ütemben bővítette kapcsolatait. Míg a szomszédos arab országok vitték a pénzt, addig a szocialista országokkal kiépített kapcsolatok inkább „hozták a pénzt” olyan értelemben, hogy tudást, értéket jelentettek meg a líbiai piacon. Nem volt utolsó szempont az sem, hogy ezzel is ellensúlyozni tudták a korábbi egyoldalú nyugati függést és míg a nagy multinacionális vállalatok csak a kőolajba voltak hajlandók befektetni, addig a szocialista tábor országai másban is üzletet láttak.

Ebbe a vonulatba tartozik bele véleményünk szerint a magyar-líbiai gazdasági, majd diplomáciai kapcsolatok időszaka, amely úgy gondoljuk, hogy érdekes fejezete lehet doktori disszertációnknak. Az az eseménysor, amely lejátszódott a magyar-líbiai kapcsolatokban, az ugyanúgy megtörtént minden szocialista táboron belüli országgal. Volt, aki korábban, volt, aki később érkezett, mint Magyarország. Voltak sikeres és voltak kevésbé sikeres beruházások. Az bizonyos, hogy ez a kapcsolat jól jellemezte a magyar külpolitika és külgazdaság törekvéseit az 1950-es évek végén, az 1960-as évek egészében.

Történeti előzmények

Ha Magyarország és az arab térség, illetve a Mediterráneum közötti kapcsolatok múltját vizsgáljuk, akkor könnyen arra a megállapításra juthatunk, hogy hazánknak a középkorban,

újkorban nem fűződött különleges érdeke ezekhez a területekhez.³³⁸ Érdeklődésünk csak az 1867-es kiegyezést követően vált intenzívebbé, amelynek eredményeként megalakult például az Adriai Magyar Királyi Tengerhajózási Rt., amely Dreher sört szállított a muzulmán - így az alkoholt elutasító - Egyiptomba, ahol aztán a későbbiekben Ganz gőzmozdonyok fuvarozták tovább a frissítő italt.³³⁹

Az első világháború okozta megtorpanást az Egyiptommal 1928-ban, Irakkal pedig 1937-ben létesített diplomáciai kapcsolatok próbálták feledtetni a két világháború között. Nem kis szerepe volt ebben ifjabb Horthy Miklósnak, aki számos hazai gazdasági társaságnál töltött be vezető tisztséget, így a Magyar-Egyiptomi Kereskedelmi Rt.-nél is.³⁴⁰ Jó afrikai és közel-keleti kapcsolatai egészen az egyiptomi királyi család barátságáig terjedtek. Noha hazánk számos térségbeli városban (Algír, Bejrút, Aleppo stb.) működtetett tiszteletbeli konzulátust, azt kell megállapítanunk, hogy nem tudtunk igazán élni a helyzet adta lehetőségeinkkel.³⁴¹ A második világháború előestéjére politikai kapcsolataink kiürültek, kereskedelmi forgalmunk csökkent. Igaz, ez sok esetben nem rajtunk múlt.

Mindenképpen meg kell említenünk, hogy az imént elmondottak csak egy részét képezik annak a kapcsolattrendszernek, amelyet Magyarország a térség államaiban kiépített. Nem elhanyagolandó az a szerep, amelyet tudósaink (Goldziher Ignác, Germanus Gyula) játszottak a kapcsolatok elmélyítésében, miközben a magyarokkal széles körben megismertették ezeknek az országoknak az európaiól nagyon különböző kultúráját, vallását.

A második világháborút követően jelentősen módosult a magyar külpolitika irányvonala. Mondhatjuk, hogy a magyar külügy a szovjet gyakorlatot követte, amely ebben az időszakban, egészen az 1950-es évek közepéig, nem mutatott különösebb érdeklődést az arab országok irányába. Inkább Európára, elsősorban és főként a német problémára koncentrált. Változás Sztálin halála, de főként az SZKP XX. kongresszusa (1956. február) után következett be. Ezt követően Moszkva egyre nagyobb, mondhatni különleges figyelmet szentelt az Európán kívüli világban, így többek között az arab térségben zajló eseményeknek. Budapest is aktivizálódott, s ennek eredményeként Egyiptom és Törökország után, Szíriával, majd Szudánnal is sikerült államközi kapcsolatot kialakítani. A felívelő kapcsolatoknak az 1956-os magyarországi események szabtak gátat.

³³⁸ J. Nagy László: *Magyarország és az arab térség*. Szeged: JATEPress, 2006. 7.

³³⁹ A kapcsolatokról lásd részletesen: Komár Krisztián: *Az Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai 1882-1914*. Doktori értekezés, Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2006.

³⁴⁰ Komár Krisztián: A Magyar-Egyiptomi Kereskedelmi Rt. története. In: *Limes* 2002/5. szám 67.

³⁴¹ Lásd részletesen: Sáringer János: *Adattár a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1920-1944: a külügyi tárca költségvetése, a magyar külpolitika fő irányai és a külföldi szolgálat*. Budapest: Szekipress, 2004.

A „magyar kérdés” az Egyesült Nemzetek Szervezete elé került. Napirenden tartásával a magyar diplomáciának komoly nehézségeket okozott az elszigeteltségből és a megbélyegzésből való kitörés. Ennek érdekében 1956 után diplomatáink a korábbinál fokozottabb figyelemmel követték nyomon az arab országok függetlenségi küzdelmeit, valamint az Arab Liga ezzel kapcsolatos állásfoglalásait, illetve a gyarmati függőségből felszabadult ázsiai és afrikai országokat. Budapest elsősorban olyan országokra koncentrált, amelyek nem voltak kommunistaellenes katonai szövetségek tagjai és még nem alakítottak ki diplomáciai kapcsolatot hazánkkal.³⁴²

A „magyar kérdés” 1963-as visszavonásával a térség államaihoz fűződő kapcsolatok új szakasza vette kezdetét. Ebben a periódusban a külügyminisztérium egyértelműen a politikai és gazdasági érdekek összehangolására, illetve az ideológiai szempontok háttérbe szorítására törekedett, amelyet az 1965 januárjában elfogadott kormánydirektívában erősítettek meg.

A megfogalmazott célok és elvek rövid idő alatt valóra váltak: 1969-ig Magyarország 23 új államközi szerződést kötött arab országokkal, amelyben többek között kereskedelmi, kulturális, műszaki-tudományos együttműködési megállapodások szerepeltek. A diplomáciai kapcsolatok terén, ha egy kicsit távolabbra tekintünk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Budapest 1975-ig a térség valamennyi országával, és potenciális nemzetalkotó mozgalmával hivatalos kapcsolatot teremtett. Ez összesen 14 országot és a Palesztin Felszabadítási Szervezetet jelentette.³⁴³

A magyar-líbiai tárgyalások kezdeti szakaszai

Ebbe a vonulatba tartozik bele a Magyar Népköztársaság és a Líbiai Egyesült Királyság között elkezdődött párbeszéd is az 1950-es évek közepén. A líbiai fél többször tájékoztatta a magyar diplomatákat Washingtonon, illetve Londonon keresztül az országukban történt fontos eseményekről, de ekkor még nem folytattak tárgyalásokat. Erre egészen 1958-ig kellett várni, amikor az első hivatalos megkeresés történt.

A legelső források arról tanúskodnak, hogy 1958 februárjában a Líbiai Egyesült Királyság képviselője azzal a kéréssel fordult Magyarországhoz washingtoni nagykövetéhez, hogy támogassa Líbia felvételét az UNESCO Végrehajtó Bizottságába. A diplomata válaszában felvetette a diplomáciai kapcsolat felvételének lehetőségét, amit a líbiai képviselő

³⁴² Prantner Zoltán: *Érdek vagy érték: Magyarország és a Közel-Kelet, 1955-1965*. In: Bodnár Erzsébet-Demeter Gábor (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII-XX. században*. Debrecen: Debreceni Tudományegyetem. 2008. 418-424.

³⁴³ J. Nagy László: i.m. 8.

érdekesnek talált, azzal a kikötéssel, hogy hasznosabb volna, ha ez párosulna a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésével.³⁴⁴

Egy hónap múlva újabb találkozót bonyolítottak le. Zádori Tibor ügyvivő kereste fel a líbiai nagykövetet, aki egyben országa ENSZ képviselője is volt. A látogatásra az adott okot, hogy az 1958 júniusában megtartandó ILO³⁴⁵ értekezlettel kapcsolatban felmerült kérdésekről a magyar fél előzetes egyeztetésre készült.

A megbeszélés oldott hangulatban zajlott, a nagykövet igen figyelmesen hallgatta a magyar fél álláspontjának a kifejtését és ígéretet tett arra, hogy a Magyarország által felvetett ügyeket kormánya elé fogja terjeszteni. A beszélgetés további részében az aktuális nemzetközi kérdéseken kívül szóba került a két ország politikai, gazdasági helyzete is. Az ügyvivő általános képet adott Magyarország állapotáról, a belső és a nemzetközi helyzetében való stabilizálódás folyamatáról, valamint arról, hogy a nyugati országokkal való kapcsolataink „általában véve normalizálódtak”.

A líbiai nagykövet rákérdezett a számára stratégiai pontnak tekintett Amerikai Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatára, amelyeket illetően a magyar diplomata – óvatosan ugyan –, de pozitívnak nevezett.

A beszélgetés végén Zádori érdeklődött Líbia meglévő diplomáciai kapcsolatairól és azok bővítésének lehetőségeiről, amelyre azt a választ kapta, hogy országa pénzügyi és személyi problémák miatt egyelőre csak Ankarában, Athénban, Kairóban, Londonban, Rómában és Washingtonban tart fenn nagykövetséget.

A konkrét felvetés elől pedig, amely a kereskedelmi kapcsolatok szorosabbra fűzésének lehetőségére irányult, a nagykövet azzal tért ki, hogy országa nyitott a kereskedelmi kapcsolatok szélesítésére, azonban elmondása szerint nem rendelkeznek egyelőre megfelelő mennyiségű külföldi valutával.

Zádori, aki ismertette a magyar gazdaság helyzetét és kereskedelmi lehetőségeit, kiemelte, hogy a készpénz nem elengedhetetlen feltétele a gazdasági együttműködésnek, amennyiben Líbia megfelelő cserealapot tud felajánlani Magyarország számára. A beszélgetés végén a diplomaták megegyeztek abban, hogy az elmondottakat mindketten jelentik kormányuknak, továbbá ha látnak lehetőséget a kapcsolatok fejlesztésére, akkor a két ország washingtoni nagykövetségén keresztül jeleznek egymásnak.³⁴⁶

³⁴⁴ MOL KÜM KIS ORSZÁGOK LÍBIA 1945-1964 TÜK XIX-J-1-j 3.doboz 1958. március 13-14. Washington-Líbiai kérés Magyarország felé.

³⁴⁵ ILO - International Labour Organisation, magyarul Nemzetközi Munkaügyi Szervezet.

³⁴⁶ MOL KÜM KIS ORSZÁGOK LÍBIA 1945-1964 TÜK XIX-J-1-j 3.doboz 1958. április 28. Washington-Látogatás a líbiai nagykövetnél.

A tartós magyarországi érdeklődést jelezte az is, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, Dobi István a Líbia függetlenségének alkalmából – 1959-től kezdve – minden év december 24-én táviratban üdvözölte az ország uralkodóját és a líbiai népet.³⁴⁷

Az 1958-as esztendőt követően ennek ellenére sem volt látható jele annak, hogy a kapcsolatok erősödtek volna, a két ország diplomatai nem keresték egymást és konkrét tárgyalásokra sem került sor.

A gazdasági kapcsolatok azonban egyre nagyobb ütemben fejlődtek.³⁴⁸ Magyarország 1960-ban 2,9 millió Dft értékben, 1961-ben 6,8 millió Dft értékben, 1962-ben 11,6 millió Dft értékben, 1963-ban 17 millió Dft értékben és 1964-ben 21,9 millió Dft értékben exportált árut Líbiába, az import elhanyagolható volt.³⁴⁹ A líbiai exportot Magyarország azért is tartotta fontosnak, mert a külföldi partner dollárban fizetett.

A nagyobb magyar külkereskedelmi és ipari vállalatok 1963-tól rész vett az 1960-tól megrendezésre kerülő Tripoli Nemzetközi Vásáron.³⁵⁰ 1963 februárjában az arab ország meghívta a Magyar Külkereskedelmi Kamara elnökét a magyar pavilon megnyitására.³⁵¹

A tárgyalások menete

A levéltári források alapján megállapítható, hogy hat év szünet után 1964. december 19-én került szóba újra a kapcsolatfelvétel a két ország között, amikor Szipka József, Magyarország Moszkvába akkreditált nagykövete bemutatkozó látogatáson fogadta a Líbiai Királyság Moszkvába akkreditált új nagykövetét.

A kialakult hosszabb beszélgetés során a diplomata mindenekelőtt az iránt érdeklődött, hogy Magyarország részt vett-e már a Tripoli Nemzetközi Vásáron, illetve tervezi-e azt. Véleménye szerint a kelet-európai országok számára igen hasznos lehet exportjuk növelése, amely alapot teremthet az európai szocialista országokkal meglévő kapcsolataik fejlesztésére.

Miután ismertette országa nemzetközi helyzetét és a gazdasági lehetőségeket, tájékoztatta a magyar partnert, hogy mely szocialista országokkal tartanak már fenn kapcsolatot. Közülük elsőként a Szovjetuniót, majd Csehszlovákiát, Jugoszláviát említette és kiemelte, hogy Lengyelország és Románia Kairón, míg Bulgária Tunison keresztül

³⁴⁷ MOL KÜM LÍBIA 1945-64 ADMIN XIX-J-1-j 2.doboz Üdvözlő táviratok.

³⁴⁸ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11-115, 1966. április 22. Kereskedelmi kapcsolatok Líbiával.

³⁴⁹ Dft jelentése devizaforint. Ez egy elszámoló árfolyam volt, amit a külkereskedelemben alkalmaztak.

³⁵⁰ A kiállításon részt vett a Terimpex, Modimpex, Transelektro vállalat.

³⁵¹ MOL KÜM LÍBIA 1945-1964 TÜK 3. doboz 1963. február 13. London - Meghívás a Tripoli Nemzetközi Vásárra.

érintkezett Líbiával, az Német Demokratikus Köztársaságnak pedig csak kereskedelmi kirendeltség működtetését engedélyezték, tekintettel az Német Szövetségi Köztársasággal meglévő szerződéses kapcsolatra. Az alapos tájékoztató után tért ki arra a líbiai nagykövet, hogy részükről biztosan szívesen fogadnák, ha Magyarország is hasonló megkereséssel élne kormánya felé.

Azért, hogy a diplomáciai kapcsolat felvételével összefüggő esetleges magyar aggodalmat eloszlassa, a nagykövet részletes tájékoztatást adott hazája külpolitikájáról. Kifejtette, hogy országa mindig is a békés egymás mellett élés és az el nem kötelezettség elvét hirdette és hangsúlyozta, hogy hazája az arab egység és az afrikai egység talaján áll. Hozzátette továbbá, hogy azok, akik Líbiát azért támadják, mert területén külföldi támaszpontok vannak, elfogultak. Országukat ugyanis angol és amerikai csapatok szabadították fel az olasz fasizmus uralma alól és függetlensége első éveiben – anyagi eszközök hiányában – szükségük volt minden külső segítségre. Ebben a helyzetben természetesen – figyelembe véve az ország gazdasági és politikai helyzetét – nem lehetett felvetni azt a kérdést, hogy vonják ki a külföldi csapatokat az ország területéről, amelyről azonban nem mondtak le és terveik szerint a közeljövőben az angol és amerikai támaszpontok kérdése napirendre fog kerülni.³⁵²

A líbiai nagykövet biztatása a magyar külügyben is kedvező visszhangra talált, amit az is jelzett, hogy a jelentés beérkezése után 1965 januárjában feljegyzést készítettek a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolatok felvételének lehetőségéről.³⁵³ Kiemelték, hogy „a két ország közötti hivatalos kapcsolatok igénye eddig semmilyen formában nem mutatkozott meg, hivatalos kapcsolatok felvételét ez ideig egyik fél sem kezdeményezte. A Külkereskedelmi Minisztérium egy idő óta foglalkozik azzal a gondolattal, hogy Kereskedelmi Kirendeltséget állít fel Líbiában, hogy a legnagyobb forgalmat lebonyolító vállalatok képviselve legyenek állandó jelleggel. A tervek szerint márciusban néhány külkereskedelmi és ipari szakemberből álló piackutató és jószolgálati delegáció, amely több arab országot meglátogat, Líbiába is ellátogat.”³⁵⁴

³⁵² MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11 Diplomáciai kapcsolat létesítése Líbiával. (Itt jegyezzük meg, hogy a levéltári anyagban a diplomáciai kapcsolat felvételéről szóló tárgyalások iratai 1966. december 31-ig bezárólag mind ezen iratszám alatt találhatók. Idézésnél így csak erre az iratszámra hivatkozunk.) Moszkva 1964. december 21. Szipka József moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumba.

³⁵³ A líbiai kapcsolatokkal a Külügyminisztérium IX. Területi Osztálya foglalkozott, vezetője Tóth Elek volt ebben az időben.

³⁵⁴ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1965. január 7. Feljegyzés a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolatról.

Érzékeltették, hogy mind a bolgárok, mind a jugoszlávok hathatós segítséget nyújtottak az ország infrastruktúrájának fejlesztésében. A bolgárok Tripoli kikötőjének bővítésében vettek részt, míg a jugoszlávok Bengázi és Tripoli szennyvízcsatorna hálózatának kiépítését vállalták el, sőt egy kétszáz fős jugoszláv szakértői csoport az országban folytatott geológiai és vízkutatói munkába is bekapcsolódott.

A referens – megerősítve a líbiai által elmondottakat – megemlíttette még, hogy 1964 végén belső nyomásra és Nasszer egyiptomi elnök felszólítására a líbiai parlament határozatot hozott a katonai bázisok felszámolását célzó tárgyalások megkezdésére.

A feljegyzés végén javasolta a kapcsolatok felvételét nagykövetségi szinten, mivel azt politikailag időszerűnek, míg a kereskedelmi forgalom szempontjából célszerűnek gondolta. Nem egy új, hanem az algériai nagykövet – Mátyás László – akkreditálását terjesztette elő. Javasolta, hogy utasítsák Magyarországot moszkvai vagy kairói nagykövetét, hogy kezdeményezzen tárgyalásokat a diplomáciai kapcsolat felvételére vonatkozóan a Líbiai Királyság nagykövetségével.³⁵⁵ A pozitív tartalmú javaslatokkal a külügyminiszter is egyetértett, ezért szabad utat adott a kezdeményezésnek.

A Külügyminisztérium 1965. január 21-én táviratban értesítette Rác Pált, Magyarország Kairóba akkreditált nagykövetét³⁵⁶ és utasították, hogy „szíveskedjen felkeresni Líbia kairói nagykövetét és szóban kezdeményezze a két ország közötti diplomáciai kapcsolat nagykövetségi szinten való megeremtését. Természetesen, anyagi okok miatt egyelőre nem lesz módunkban önálló nagykövetséget felállítani Tripoliban. Tájékoztatjuk még Nagykövet elvtársat, hogy a diplomáciai kapcsolat felvételéről illetékes szerveink formális határozatot még nem hoztak. Erre azután tennénk meg itthon a lépéseket miután a líbiai kormány is kifejezte készségét a kapcsolatok felvételére. Ily módon jegyzékváltásra és publikálást illető megállapodásra csak a határozat megszületése után kerülhet sor.”³⁵⁷

Rác Pált 1965. január 27-én fogadta Líbia Kairóba akkreditált nagykövete. A magyar diplomata szóban kezdeményezte a két ország közötti diplomáciai kapcsolat nagykövetségi szinten való megeremtését, amelyre a másik fél igen pozitívan reagált. Ígéretet tett arra, hogy javaslatot terjeszt be kormányához. A látogatás során Rác Pál ismertette Magyarország legfőbb külpolitikai célkitűzéseit. Elmondta, hogy hazánk az utóbbi években szélesítette kapcsolatait mind az arab, mind az afrikai országokkal. Magyarország az utóbbi két évben részt vett a Tripoli Nemzetközi Vásáron és utalt a gazdasági és a műszaki együttműködések

³⁵⁵ Uo.

³⁵⁶ A nagykövet Egyiptomon kívül ellátta Szudánban és Jemenben is Magyarország képviseletét.

³⁵⁷ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1965. január 21. Utasítás a Külügyminisztériumból Kairóba Rác Pál nagykövetnek.

kialakításának és fejlesztésének lehetőségére is. A találkozó végén a líbiai nagykövet azt javasolta, hogy Rácz látogassa meg a közeljövőben nyíló Tripoli Nemzetközi Vásárt.³⁵⁸

Egy hónap múlva László János attasé újabb feljegyzést készített a magyar-líbiai kapcsolatok alakulásáról és konkrét javaslatot tett a külügyminiszternek, hogy készítsen előterjesztést a MSZMP KB Politikai Bizottságához, majd azt követően a minisztertanácshoz a Magyar Népköztársaság és a Líbiai Királyság közötti diplomáciai kapcsolat nagykövetségi szinten való felvétele céljából. Az iratokból kitűnik, hogy már Rácz Pált ajánlották a líbiai nagyköveti poszt betöltésére az akkori megbízatásai érintetlenül hagyása mellett.³⁵⁹

A kezdeményezés ismét szabad utat kapott és az üg. 1965. február 15-én az MSZMP KB Politikai Bizottsága elé került. A külügyminisztériumi előterjesztés bevezető része a Politikai Bizottság 1964. december 1-jei azon határozatára hivatkozott, amely kimondta, hogy „mindenekelőtt a gazdasági kapcsolatok szélesítésére kell törekedni és ezt követően kell kezdeményezni a diplomáciai kapcsolat felvételét.” Mivel a külügyminisztérium megítélése szerint a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok az elmúlt időszakban nagy volumenűek voltak és folyamatos fejlődést mutattak, megfelelő alkalom mutatkozott a kapcsolatok hivatalos rangra történő emelésére.

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága még aznap – 1965. február 15-én – hozzájárult a Magyar Népköztársaság és a Líbiai Királyság közötti diplomáciai kapcsolat nagykövetségi szinten való felvételéhez, valamint Rácz Pál nagykövet a Líbiai Királyságba történő akkreditálásához. Egyúttal javaslatot tettek, hogy folytassák a tárgyalásokat, amelyek azonban a líbiai fél érdektelensége miatt nem haladtak előre.³⁶⁰

A Külkereskedelmi Minisztérium 1965 elején gazdasági kapcsolatok erősítése céljából kőolajipari és kereskedelmi jószolgálati delegációt indított útnak a közel-keleti és észak-afrikai arab országokba.³⁶¹ A népes delegációt dr. Sattler Tamás a Mineralimpex Külkereskedelmi Vállalat igazgatója vezette. A küldöttség a három hónapos út során március 7-14. között tartózkodott a Líbiai Királyságban, ahol tárgyalást folytattak több minisztériumban és találkoztak több külföldi olajvállalat líbiai képviselőjével is. Az Olajipari Minisztériumban folytatott megbeszélések eredményeként felmerült kőolaj vásárlásának lehetősége, mivel azonban a líbiai fél nem rendelkezett megfelelő szabad kapacitással a

³⁵⁸ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1965. január 28. Rácz Pál jelentése a líbiai nagykövetségen tett látogatásáról.

³⁵⁹ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1965. február 4. Feljegyzés a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolatáról.

³⁶⁰ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1965. február 15. Előterjesztés az MSZMP Központi Bizottság Politikai Bizottságához.

³⁶¹ A három hónapos út során a delegáció tárgyalásokat folytatott Marokkóban, Algériában, Líbiában, az Egyesült Arab Köztársaságban, Libanonban, Szíriában, Irakban és Kuvaitban.

kérdés tárgyalását későbbre halasztották. Az Ipari Minisztériumban lehetőséget láttak magyar gépek és eszközök exportálására, de csak állandó magyar képviselő telepítésével.³⁶²

A delegáció hazaérkezése után a Külkereskedelmi Minisztérium 1965 nyarán – csakúgy, mint 1964-ben – ismét megpróbálkozott egy kereskedelmi kirendeltség felállításával, törekvesei azonban újfent nem jártak sikerrel, mivel a líbiai fél úgy gondolta, hogyha a küldő ország csak kereskedelmi kirendeltséget nyit, azzal degradálja az államközi kapcsolatokat.

Ekkor már két szálon futottak az események. Az egyik a külügyminisztérium azon szándéka, hogy mielőbb kiépítse a diplomáciai kapcsolatot, míg a másik a Külkereskedelmi Minisztériumból kiinduló, a magyar vállalatok líbiai pozíciót erősítő törekvés volt.

A Külügyminisztérium egy év várakozás után 1966 márciusában Líbiába küldte a kairói magyar nagykövetet, hogy tájékozódjon a lassú ügymenet okáról. Megérkezése után meglátogatta a Tripoli Nemzetközi Vásárt, ahol felkereste a magyar pavilonokat, majd tárgyalásokat kezdeményezett mind a líbiai féllel, mind a szocialista országok képviselőivel.

Miután a baráti országok diplomatáinál tájékozódott a helyi udvariassági formákról és szokásokról, a minisztériumi látogatás előkészítése céljából kapcsolatba lépett a külügyminisztériummal, ahol a hivatalos programok miatt csak a nemzetközi szervezetek főosztályvezetője tudta fogadni. A nagykövet beszámolt látogatásának céljáról. A beszélgetés során szóba került a Magyarország és Líbia közötti gazdasági kapcsolatok erősödése, illetve a magyar-arab kapcsolatok fejlődésének a kérdése is, amely után rátért érkezésének konkrét okára, a magyar-líbiai hivatalos kapcsolat kialakítására. Rácz úgy nyilatkozott, hogy Magyarország hajlandó lépéseket tenni az ügy érdekében, ha a líbiai partner is együttműködőnek mutatkozik.

A főosztályvezető a felvetésre rendkívül megértően reagált, sőt azonnali jegyzékváltásra is készen állt. A magyar felet meglepte a felajánlás, amelyet a Külügyminisztérium konkrét utasításának hiányában kénytelen volt elutasítani, de megjegyezte, hogy amint a líbiai fél írásban nyilatkozik, ő maga személyesen fogja a kairói líbiai nagykövetségen benyújtani a szükséges iratokat.

A beszélgetés végén a főosztályvezető érdeklődött a meglévő diplomáciai misszióink számáról az arab térségben, illetve, hogy melyik arab országokkal vannak politikai kapcsolataink. A válaszokat követően úgy gondolta, hogy nincs akadálya a diplomáciai kapcsolat felvételének, mivel a Líbiai Királyság el nem kötelezett ország és külpolitikáját

³⁶² Fogyasztási cikkek értékesítésére a líbiaiak elegendőnek tartották az arab vagy zsidó ügynököket. A zsidó ügynökök tevékenységét nem nézték jó szemmel és néha korlátozták munkájukat.

saját maga alakítja. Elmondta, hogy a szocialista országok közül Moszkvában és Belgrádban működik nagykövetségük.

A misszió lezárása után a magyar diplomata visszatért Kairóba, ahol tapasztalatairól összegző jellegű jelentést készített budapesti feletteseinek.

A jövőre nézve megfogalmazott javaslatok közül feltétlenül fontosnak tartotta, hogy a diplomáciai kapcsolat megteremtése előtt már legyen működő kereskedelmi kirendeltsége Magyarországnak, akár vállalati szinten, mivel a líbiai fél szabályai alapján a kirendeltség hivatalos jellege a diplomáciai kapcsolatok megkötéséig nem volt biztosított.

A további jó viszony fenntartása érdekében szükségesnek tartotta az 1967. évi Tripoli Nemzetközi Vásáron való magyar részvételt, mert a távolmaradás kedvezőtlenül befolyásolhatta volna a kereskedelmi kirendeltség felállítására, a diplomáciai kapcsolat létesítésére és a forgalom növelésére vonatkozó magyar törekvéseket.

Egyúttal felhívta a Külügyminisztérium figyelmét arra, hogy mielőbb intézkedni kell a magyar külkereskedelmi vállalatok líbiai képviselőinek ügyében, ugyanis a líbiaiak már többször felrótták azt a tényt, hogy tapasztalataik szerint a magyar külkereskedelmi vállalatok 80 %-át zsidó származású személyek képviselték. Felhívta a figyelmet, ha ezen a szokáson a külkereskedelmi vállalatok nem változtatnak, akkor nem tudnak előrelépést elérni.

Végül felkérte a magyar külkereskedelmi szerveket, hogy készüljenek fel jelképes termékvásárlásokra és vizsgálják meg a gazdasági kapcsolatok olyan irányú kiszélesítését, hogy a nagyberuházásoknál lehetőség nyíljon más szocialista országokkal való együttműködésre.³⁶³

A Külkereskedelmi Minisztérium a Tripoli Nemzetközi Vásár ideje alatt Orosz István kereskedelmi tanácsost küldte Líbiába, hogy tájékozódjon a kereskedelmi kirendeltség felállítása körüli bonyodalmakról.

A tanácsos – Ráczhoz hasonlóan, de egymást elkerülve – szintén a Tripoli Nemzetközi Vásáron kezdte a tájékozódást, ahol konzultációkat folytatott a baráti országok kirendeltségeinek vezetőivel. Meglátogatta a bolgár, lengyel, az Német Demokratikus Köztársaság és a szovjet kirendeltségeket, majd kihallgatást kért a Gazdasági Minisztériumban. A megbeszélésen a Gazdasági Minisztérium Külkereskedelmi Igazgatóságának vezetőjével és a minisztérium államtitkári rangú tanácsadójával találkozott.

Orosz a megbeszélésen felidézte az eddigi jó gazdasági kapcsolatokat és finoman érzékeltette, hogy a meglévő relációk továbbfejlesztésére a magyar kormány még számos

³⁶³ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. március 21. Rácz Pál úti jelentése a Külügyminisztériumban.

lehetőséget lát. Elmondta, hogy ipari hagyományaink alapján nagyobb mértékben tudnánk bekapcsolódni a líbiai fejlesztési tervek realizálásába, de elképzelhetőnek tartotta azt is, hogy szakértők segítségével, képzés útján nyújtsunk segítséget a szakember problémák megoldásában. Emellett tervezték nagyobb mennyiségű líbiai exportcikk magyar piacra történő bevezetését is. A fennálló kapcsolatok fejlesztését azonban csak abban az esetben látta megoldhatónak, ha a helyszínen működő kereskedelmi kirendeltség szabad utat kap.

Az államtitkár egyetértett a kereskedelmi kirendeltség létrehozásával, hangsúlyozta, hogy ezt legegyszerűbben diplomáciai úton, a majdani nagykövetség részeként lehetne megszervezni.

Orosz biztosította partnerét, hogy a diplomáciai kapcsolat felvétele már folyamatban van. Annak fényében azonban, hogy ebben a kérdésben már hosszabb ideje nincs megoldás és a formások elintézése a jövőben is hosszabb időt vehet igénybe, javasolta, hogy a líbiai fél engedélyezze a kereskedelmi kirendeltség megnyitását még a diplomáciai kapcsolat hivatalos felvétele előtt.

A tanácsos a gyorsabb ügyintézés érdekében azt javasolta, hogy keresse fel a Külügyminisztériumban a Politikai Igazgatóság vezetőjét.

A megbeszélésre két nappal később került sor. A gazdasági kapcsolataink perspektívájának és a kereskedelmi kirendeltséggel kapcsolatos elképzeléseink ismertetése után a vezető a diplomáciai kapcsolat felvétele után érdeklődött.

Orosz István felvázolta az addig történt eseményeket, amely meglepte a Politikai Igazgatóság vezetőjét, aki az új fejlemények tükrében készségesebbé vált és a kereskedelmi kirendeltség megnyitásának nem látta akadályát, úgy gondolta, hogy a szándék írásbeli bejelentésétől számítva négy-hat héten belül biztosítani tudják a végleges választ. Az engedély kiadása a Gazdasági Minisztérium hatáskörébe tartozott, a Külügyminisztérium csak politikai szempontból véleményezte.³⁶⁴

A tapasztalatok fényében Orosz azt javasolta a Külkereskedelmi Minisztérium vezetésének, hogy a külkereskedelmi miniszter levélben üdvözlje a líbiai gazdasági minisztert és kérje a kereskedelmi kirendeltség felállításához szükséges hozzájárulást. Másrészt okulva a baráti országok elhúzódó ügyintézéséből, szükségesnek tartotta vállalataink erre alkalmas partnereinek személyes kapcsolatait és tekintélyét is igénybe venni a döntés befolyásolása, illetve sürgetése érdekében.

³⁶⁴ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. március 17. és 25. között Orosz István külkereskedelmi minisztériumi alkalmazott látogatása Líbiában.

Fontosnak tartotta még az 1967. évi évi Tripoli Nemzetközi Vásáron való részvétel mielőbbi bejelentését, illetve ezzel kapcsolatban felvetette a líbiai gazdasági miniszter meghívását a Budapesti Nemzetközi Vásárra. Végül megjegyezte, hogy az ügy ébrentartása érdekében helyesnek tartaná, ha a Külügyminisztérium a diplomáciai kapcsolat felvételére vonatkozó készséget írásban is mielőbb a líbiai fél tudomására hozná.³⁶⁵

A két minisztérium közötti együttműködés előmozdítása érdekében a Külkereskedelmi Minisztérium levelet küldött a külügybe, amelyben tájékoztatták a minisztériumot a kereskedelmi kirendeltséggel kapcsolatos fejleményekről.

A levél és a jelentés értékelése után a Külügyminisztériumban megvizsgálták az összes Líbiával kapcsolatban addig felmerült iratot, majd arra a következtetésre jutottak, hogy „a diplomáciai kapcsolat felvételének érdekében az első nyomatékosabb lépést nekünk kell megtennünk, ezért készüljön itthon írásbeli határozat a diplomáciai kapcsolat felvételének szándékáról és ennek birtokában Rácz Pál készítsen írásbeli jegyzéket Kairóban és ezt adja át a Líbiai Egyesült Királyság nagykövetének. Ezzel párhuzamosan hasonló jegyzéket kellene átadnunk Líbia belgrádi nagykövetének is, amely lépésünk szokatlan volna, de kizárná az esetleges hanyagságot.”³⁶⁶

A líbiai érdekek állami előresorolása véleményem szerint ekkor már egyértelművé vált, amit az is bizonyított, hogy Péter János külügyminiszter – az 1965 februárjában a magyar-líbiai kapcsolatok felvételéről szóló MSZMP KB Politikai Bizottságának határozatát – eredeti formában a Magyar Népköztársaság kormányához felterjesztette, amit az 1966. május 18-án a 3156/1966 számú határozatban el is fogadott.³⁶⁷

A kormányhatározat elfogadásáról 1966. június 4-én a Külügyminisztérium értesítette Rácz Pált és arra utasították, hogy adjon át a líbiaiaknak egy írásbeli jegyzéket, amely azzal együtt tartalmazza a fenti döntést, hogy „a gyümölcsöző kapcsolatoktól vezérelve Magyarország kész diplomáciai kapcsolatot létesíteni a Líbiai Királysággal. Közlje velük,

³⁶⁵ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. április 9. Orosz István úti jelentése.

³⁶⁶ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. április 22. Feljegyzés a magyar-líbiai diplomáciai kapcsolat felvételéről.

³⁶⁷ 1966. május 18. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a 3156/1966 számú határozatában

1. hozzájárul diplomáciai kapcsolat létesítéséhez a Magyar Népköztársaság és a Líbiai Királyság között nagykövetségi szinten, valamint Rácz Pál rendkívüli és meghatalmazott nagykövetnek, a kairói nagykövetség vezetésére kapott megbízatása, valamint Jemenbe és Szudánba történt akkreditálása érintetlenül hagyása mellett Líbiába történő akkreditálásához.
2. felhatalmazza a Külügyminisztert, hogy mindkét tárgyban előterjesztést tegyen a Népköztársaság Elnöki Tanácsához.

hogy Önt akarjuk nagykövetnek akkreditálni, de nagykövetség létrehozását egyelőre nem tervezzük. A kormányhatározat alapján pedig a líbiai féltől kérjen agrémentet.”³⁶⁸

A kormány meghatalmazása alapján a kairói magyar nagykövet felkereste a líbiai nagykövetet és átadta részére a jegyzéket. Rácz tájékoztatta, hogy nagy valószínűséggel őt fogják kijelölni erre a posztra, mivel egyelőre Magyarország sem szándékozik rezidenciát fenntartani Tripoliban és Kairóból jól elláthatók a hivatalos feladatokat.³⁶⁹

A kedvező előjelek ellenére az év hátralevő részében érdemi előrelépés nem történt, Líbiából nem érkezett válasz.³⁷⁰

Közjáték Budapesten

A megfeneklő diplomáciai kapcsolatokat egy váratlan esemény billentette ki a holtpontról. 1966 decemberében a Líbiai Királyság Belgrádba akkreditált nagykövete jelezte a Külügyminisztériumban, hogy Magyarországra kíván látogatni. Az volt a célja, hogy felkeresse egyik honfitársát, aki halált okozó ittas járművezetés miatt egy év két hónapos jogerős börtönbüntetését töltötte.³⁷¹

A Külügyminisztérium az ügyről a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságán keresztül tájékoztatást kért, majd időpontot biztosított a nagykövetnek a látogatás lebonyolítására. Azonban kérték a diplomatát, hogy először a Külügyminisztériumba szíveskedjen befáradni, hogy tájékoztathassák az ügy állásáról. A nagykövet december 19-én 14 órakor jelent meg, amikor ismertették vele a líbiai állampolgár helyzetét és a másnapi látogatás részleteit.

A Konzuli Osztály alkalmazottai finoman kitértek a két ország kapcsolatainak kérdésére és részletesebben felvázolták az eddigi magyar lépéseket irányukba. A nagykövet erről semmit sem tudott, de ő is ígéretet tett arra, hogy megsürgeti az ügyet.

A találkozót követően, a délutáni órákban telefonhívás érkezett a Külügyminisztériumba a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságától. Közölték, hogy valamilyen adminisztrációs hiba folytán összekeverték a papírokat. „Az új információk szerint az elítélt

³⁶⁸ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. június 4. Jelentés és utasítás a Külügyminisztériumból Rácz Pálnak Kairóba.

³⁶⁹ MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. június 24. Jelentés Rácz Pál nagykövettől a Külügyminisztériumba.

³⁷⁰ A Külügyminisztérium készített ugyan egy feljegyzést 1966. szeptember 10-én, amelyben javasolják, hogy a magyar ENSZ delegáció vegye fel a kapcsolatot a líbiai küldöttekkel a Szervezet XXI. ülészakán, azonban arra vonatkozólag, hogy ez megtörtént-e nem találtunk forrást.

³⁷¹ A líbiai állampolgár 1966. szeptember 26-án ittas állapotban Eger belterületén elütött egy kerékpárost - Pásztai Andrásné -, aki belehalt sérüléseibe.

kegyelmi kérvényt nyújtott be az Elnöki Tanácshoz, amit pozitívan bíráltak el. A líbiai állampolgár már nincs náluk, a budapesti Sport Hotelben tartózkodik lakhelyelhagyási tilalom mellett.”

A Konzuli Osztályon tanácskozást tartottak és megállapodtak, hogy újra behívják a nagykövetet és úgy adják elő a történeteket, mintha a látogatásának köszönhetően alakultak volna így a dolgok. Közölték vele, „hogyan az elítélt kegyelmi kérvényt nyújtott be az Elnöki Tanácshoz, amit kedvezően bíráltak el. Ennek oka a két ország közötti fejlődőképes kapcsolat, illetve a líbiai kormány érdeklődése Magyarország felé, illetve az állampolgár családi helyzete. Így a Külügyminisztérium teljes mellszélességgel az ügy mellé tudott állni. Holnap közlik az elítélttel az Elnöki Tanács döntését.”³⁷² A nagykövet megkönnyebbült és közbenjárását ígerte a kapcsolatok hivatalos rangra történő emelésében.

Az eset után a külügyminiszter levelet írt az igazságügynek, amelyben ismertette a líbiai állampolgár körül kialakult problémákat, majd figyelmeztette a minisztériumot, hogy a jövőben próbálják meg elkerülni a hasonló figyelmen kívül hagyásokat, mert a Külügyminisztériumban a történeteket csak nagy nehézségek árán tudták a külpolitikai érdekek szolgálatába állítani, amely miatt akár kellemetlen helyzetbe is kerülhettek volna.

A magyar-líbiai diplomáciai kapcsolat kiépülése

Az 1967 januárjában a Külügyminisztérium táviratban tájékoztatta a kairói nagykövetet a belgrádi líbiai nagykövet látogatásáról és beszámoltak neki a megbeszélésekről. Kérték Rácz Pált, hogy a kapcsolatok előmozdítása érdekében tavasszal ismét utazzon el a Líbiába és tájékozódjon a lassú ügymenet okáról.³⁷³

Februárban még annak a lehetősége is felmerült, hogy felvegyék a kapcsolatot az Arab Liga főtitkárával, aki már két évvel korábban is sokat segített a magyar diplomáciának a magyar-libanoni kapcsolatokban.³⁷⁴

³⁷² MOL KÜM LÍBIA 1966 TÜK XIX-J-1-j 80.doboz 91-11, 1966. december 20. Konzuli Osztály jelentése a külügyminiszternek.

³⁷³ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK 64. doboz 91-116, 1967. január 14. Külügyminisztérium jelentése Rácz Pál nagykövetnek Kairóba.

³⁷⁴ Hassouna 1952-től volt az Arab Liga főtitkára. 1965. augusztus 16. és 20. között járt Magyarországon. A tárgyalásai során ígéretet tett a magyar-libanoni kapcsolatok előmozdítására, melynek eredményeként a Magyar Népköztársaság diplomáciai kapcsolatot létesített a Libanoni Köztársasággal 1965-ben. Arról, hogy ez a kapcsolatfelvétel megtörtént-e vagy sem, nem sikerült forrást találnunk a Magyar Országos Levéltár külügyi iratai között.

A líbiai fél 1967. június elején – valószínűleg még a harmadik arab-izraeli háborút megelőzően – jegyzékben jelezte a Külügyminisztérium felé, hogy készek a diplomáciai kapcsolat felvételére nagyköveti szinten a Magyar Népköztársasággal 1967. július 1-jétől.

Ezután a külügyminiszter első helyettese – Mód Péter – 1967. június 27-én benyújtotta a Népköztársaság Elnöki Tanácsához a 3156/1966. számú kormányhatározatot. Az Elnöki Tanács a határozattervezetet jóváhagyta a 177/1967. számon, majd Losonczi Pál a Népköztársaság Elnöki Tanácsának Elnöke és Cseterki Lajos a Népköztársaság Elnöki Tanácsának Titkára aláírásával látta el az iratot.³⁷⁵ Az Elnöki Tanács a kapcsolatok kezdetétől 1967. július 1-jét javasolta.

A magyar sajtóorgánumok (Népszabadság, Népszava) július 2-án tették közzé a Magyar Távirati Irodára hivatkozva a diplomáciai kapcsolat felvételének a tényét. Közben a nyár folyamán a Külkereskedelmi Minisztérium által felállított kereskedelmi kirendeltség helyzete is megoldódni látszott.

A kairói magyar nagykövetség augusztus 4-én tájékoztatta a líbiai partnert, hogy Magyarországon megszületett a legfelsőbb szintű állami döntés a hivatalos kapcsolatok megindításáról. Erre válaszul Líbia a belgrádi nagykövetségén keresztül tudatta a magyar szervekkel – 1967. szeptember 18-án –, hogy kormányuk hozzájárult Rácz Pál kinevezéséhez és készen állnak fogadására.³⁷⁶

A hivatalos fogadónyilatkozatot követően, 1967. október elején a Külügyminisztérium képviselőjében Mód Péter, a külügyminiszter első helyettese, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa elé terjesztette a nagykövet személyére vonatkozó tervezetet. Ebben Rácz Pál rendkívüli és meghatalmazott nagykövetet, a Magyar Népköztársaság kairói nagykövetségének vezetésére kapott megbízatása, valamint a Jemeni Arab Köztársaságba és a Szudáni Köztársaságba történt akkreditálása érintetlenül hagyása mellett, megbízza a Magyar Népköztársaság képviselőjével a Líbiai Királyságba. Az Elnöki Tanács a határozattervezetet jóváhagyta, majd utasította a Külügyminisztériumot, hogy az akkreditációhoz szükséges megbízólevelet pecséttel és aláírásokkal adja ki.³⁷⁷

A Külügyminisztérium úgy gondolta, hogy aktuális lenne a megbízólevél átadását úgy időzíteni, hogy ahhoz szervesen kapcsolódhasson a Transelektro Vállalat Tripoliban november végén megnyíló kiállítása, mivel ez a két egymást követő magyar vonatkozású

³⁷⁵ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK XIX-J-1-j 64.doboz 91-116, A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 177/1967 sz. határozata.

³⁷⁶ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK XIX-J-1-j 64.doboz 91-116, 1967. szeptember 19. Marjai József nagykövet jelentése Belgrádból a Külügyminisztériumba.

³⁷⁷ Az Elnöki Tanács határozata Rácz Pál kinevezéséről a levéltári iratok között nem található, csak a határozattervezet van a diplomáciai iratokhoz csatolva.

esemény valószínűleg kedvező hatást váltana ki az észak-afrikai országban és ráirányíthatná a figyelmet a magyar-líbiai kapcsolatok fejlődésére is.

Kitért a főosztályvezető arra is, hogy a lehetőségekhez képest diplomatánk tájékoztassa a líbiai partnereket Magyarország alapvető külpolitikai célkitűzéseiről, különös tekintettel az arab országokkal fenntartott jó viszonyra. A kapcsolatok pozitív hatása érdekében ismertesse a kormány álláspontját a közel-keleti válság tekintetében, utaljon azokra a nyilatkozatokra és tevékenységekre, amelyekkel támogatást nyújtott az ország „az izraeli agresszió felszámolásához, az arab népek imperialista ellenes harcához.”³⁷⁸

A megbízólevél átadása

Az új líbiai magyar diplomáciai képviselő 1967. november 10-én indult útnak Kairóból Tripoliba, annak tudatában, hogy – tekintettel az ország földrajzi adottságaira, a távolságokra és a közlekedési nehézségekre – a megbízólevelek átadása a Líbiai Királyságban rendkívül körülményes.

Ahogy a dolgozatban már korábban is írtuk az ország adminisztratív fővárosa Beida volt, ahol a külügyminiszter átvette a megbízólevelek másolatát. Előfordult azonban, hogy a külügyminiszter hosszabb ideig Tripoliban tartózkodott és ebben az esetben oda kellett utazni.

A királynak sem volt állandó rezidenciája. Igaz ugyan, hogy többnyire az ország másik végében fekvő Tobrukban tartózkodott és az esetek nagy többségében ott vette át a diplomaták megbízóleveleit, a bemutatkozó látogatások többnyire Tripoliban történtek, ahol a miniszterek és az ország vezető személyiségei gyakrabban voltak elérhetőek. Tripoliban dolgoztak a külföldi országok diplomáciai testületei és kereskedelmi kirendeltségei is.

Rács az információknak megfelelően először Tripolin keresztül Beidába utazott, hogy felkeresse az arab ország külügyminiszterét és átadhassa részére a megbízólevél másolatát. Megérkezésekor a külügyi államtitkár fogadta őt, aki azt tanácsolta, hogy utazzon vissza Tripoliba, mert a külügyminiszter ott tartózkodik. Diplomátánk a tanácsot megfogadva visszautazott Tripoliba, ahol létre is jött a találkozó a líbiai külügy vezetőjével.

A hivatalos procedúrát követően a külügyminiszter meghívta a nagykövetet a diplomáciai misszióvezetőkkel egyetemben november 20-ra Beidába a parlament új ülészakának megnyitójára. Ez jelentős esemény volt, annál is inkább, mert az új kormány vezetője Abdul Hamid Bakkus miniszterelnök ekkor ismertette kormánya új programját.

³⁷⁸ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK 64.doboz 91-116, 1967. október 26. Direktívák Rács Pál részére.

Rácz több más, megbízólevelének átadására várakozó nagykövettel (görög, jugoszláv, kuvaiti, olasz, svájci) együtt Beidába utazott, ahol részt vett a parlamenti ülészak megnyitásán. A megbízólevél átadásának időpontját november 30-ra jelölték ki.

Az ünnepélyes ceremónián a király jelenlétében Rácz Pál kihangsúlyozta országaink fejlődő gazdasági kapcsolatait. Reményét fejezte ki a jövőben kialakítandó együttműködés sikerességéről.

A király válaszában üdvözölte Magyarország vezetőit és köszönetet mondott a harmadik arab-izraeli háborúban az arab népnek nyújtott támogatásért. Hangsúlyozta gazdasági kapcsolataink fejlesztésének szükségességét és egyben örömét fejezte ki, hogy a diplomáciai kapcsolat létesítésével Magyarország részt vehet Líbia fejlesztési tervének megvalósításában. A megbízólevél átadása után Idrisz magánkihallgatáson fogadta a nagykövetet, ahol lehetőség nyílt a magyar kereskedelmi tanácsos bemutatására is.

Rácz másnap, december 1-jén, táviratban értesítette a Külügyminisztériumot az eseményekről. A magyar napilapok december 2-án közölték a kapcsolatok hivatalos rangra emelését.

A nagykövet a megbízólevél átadása után nem egészen egy hétig maradt a Líbiai Királyságban és találkozott az ország új miniszterelnökével Abdul Hamid Bakkussal. Rácz a kormányfővel történt kedélyes eszmecsere után kormánytagokkal, polgármesterekkel és a Tripoli Vásár elnökével tárgyalt, majd visszautazott Kairóba.³⁷⁹

A magyar nagykövet arra tett javaslatot, hogy a Külügyminisztérium milyen lépéseket eszközöljön Magyarország pozíciójának erősödése érdekében.

Pozitív fejleménynek tartotta a kereskedelmi kirendeltség felállítását Tripoliban, de fontosnak tartotta annak azonnali megerősítését a forgalom továbbfejlesztése érdekében, amely mellett feltétlenül szükségesnek látta 1968-ban a Tripoli Nemzetközi Vásáron való részvételt is.

Javasolta továbbá, hogy a Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együttműködési Iroda (TESCO) ismételten tanulmányozza a líbiai piacot és tegyen konkrét javaslatokat beruházásokra, mivel Líbiának nagy szüksége volt olyan szakemberekre, akik megfelelő felkészültséggel rendelkeztek a fejlesztési tervek megvalósításához.

Felvetette még a szellemi kapcsolatok szorosabbra fűzésének gondolatát is, ezért megfontolandónak tartotta a sport, a kultúra, a média erősítését. Sportvonalon edzők

³⁷⁹ MOL KÜM LÍBIA 1967 TÜK XIX-J-1-j 64.doboz 91-116, 1967. december 21. Rácz Pál jelentése a Külügyminisztériumba megbízólevele átadásáról.

kiküldését tervezte Líbiába, az oktatás terén ösztöndíjjak felajánlását javasolta és elképzelhetőnek tartotta líbiai újságírók Magyarországra történő meghívását.

Rácz Líbiában tudomást szerzett Tripoli polgármesterének Kelet-Európába tervezett útjáról. Javasolta meghívását.

Végül a nagykövet beszámolt a Külügyminisztériumban folytatott megbeszéléséről, amelyben tisztázta a kereskedelmi tanácsos helyzetét.

A kapcsolatok elmélyülésének kezdetei

Rácz Pál frissen kinevezett nagykövet 1968. január 24. és 31. között – a líbiai külügyminiszter meghívására – a török köztársasági elnök hivatalos látogatása alkalmából ismét a királyságba utazott.³⁸⁰

A magyar diplomata az egyhetes tartózkodása alatt sikeres megbeszéléseket folytatott az új líbiai külügyminiszterrel és felmérte az országban végbement politikai változásokat.

A helyszínen gyűjtött információi megerősítették azon korábbi értesüléseit, amelyek a szocialista országok felé nyitást prognosztizáltak. A líbiai Külügyminisztérium 1968. januárjában tizenhárom új diplomatát nevezett ki, akik között volt a moszkvai és a prágai nagykövet is, utóbbit tervezték Budapestre küldeni.³⁸¹

Mialatt Rácz a török államfő látogatásán vett részt, kérelem érkezett Tripoliból a magyar szervekhez, amelyben előzetes hozzájárulásunkat kérték diplomatájuk agrémentjének kiadásához. A Külügyminisztérium 1968. január 23-án továbbította a kérelmet a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához, javasolva a határozattervezet elfogadását. Az Elnöki Tanács egy nappal később a 106/1968. számú határozatban – Péter János külügyminiszter előterjesztésére – hozzájárult a diplomata magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövetté történő kinevezéséhez.³⁸²

A januári eseményeket követően a magyar fél a kairói nagykövetségén keresztül értesítette a líbiai Külügyminisztériumot diplomatájuk agrément kérelmének elfogadásáról, azonban 1968-ban nem jelentkezett megbízólevele átadására.

A két ország kapcsolatára vonatkozólag a Magyar Országos Levéltár külügyminisztériumi iratanyagai között 1968. januárját követően egészen augusztusig nem

³⁸⁰ Gadafi líbiai külügyminiszter már 1962-ben betöltötte ezt a tisztséget, majd Bonnban volt országa nagykövete, később tervminiszterként segítette a kormány munkáját.

³⁸¹ MOL KÜM LÍBIA XIX-J-1-j 1968 91-1, 1968. február 26. Látogatás Líbiában 1968. január 24.-31. között.

³⁸² MOL KÜM LÍBIA XIX-J-1-j 1968 91-1, 1968. január 25. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának határozata.

található forrás, mikor is Rácz Pálnak, hazánk egyiptomi, szudáni, jemeni és líbiai nagykövetének folyó hó 31-én lejárt a megbízatása és helyére a külügyminisztérium Szarka Károly addigi külügyminiszter-helyettest szándékozott akkreditálni.

Rácz hazaindulása előtt, 1968. augusztus 5-én, egy tizenegy napos búcsúlátogatásra indult a Líbiai Királyságba. Tekintettel az ország sajátos közigazgatási helyzetére és a szabadságolási időszakra, csak kevés vezető személyiséggel tudott találkozni. A trónörökösrel való találkozáson az „alkalom szabta konvencionális témák érintésén túl” a koronaherceg megköszönte Magyarország által az arab országoknak nyújtott segítséget a közel-keleti válság idején. Támogatta kapcsolataink kiterjesztését és üdvözölt minden magyar kezdeményezést.

A diplomata az arab ország és a szocialista országok közötti kapcsolatok vonatkozásában bizonyos mértékű fejlődést tapasztalt. A gazdasági jellegű kapcsolatok tovább nőttek, különösképpen Bulgária,³⁸³ Jugoszlávia és Lengyelország vonatkozásában.³⁸⁴

Rácz Pál hazatérése után Szarka Károly 1968. szeptember 1-jén foglalta el állomáshelyét. A kezdeti tájékozódás és tapogatózó tárgyalások után csak februárban sikerült megbízólevele átadásának céljából a Líbiai Királyságba utazni.³⁸⁵ Kezdetben úgy tűnt, hogy minden a terveknek megfelelően fog alakulni. A szokásokhoz híven először a protokollfőnök fogadta Szarkát, majd egy nappal később látogatást tett a külügyminiszternél és a külügyi államtitkárnál, akiknek átadta megbízólevelének másolatát.

Az ezt követő tizenegy nap azonban tétlen várakozással telt, mivel a királyi protokoll nem tudott időpontot biztosítani az új magyar nagykövetnek.³⁸⁶ Az eseményre végül 1969. február 24-én került sor és míg a nagykövet a királynál tett látogatást, addig Szarka Károly felesége a királynőnél és a koronaherceg feleségénél vendégeskedett.

A megbízólevél átadása rendkívül rövidre és szűkszavúra sikeredett, beszéd helyett csupán néhány mondat hangzott el. A király átvette a hivatalos iratot, majd megköszönte az üdvözléseket és hasonló jókat kívánt Magyarország vezetőinek részére. A megbízólevél átadása után a nagykövet gyors látogatást tett az akkoriban a doyen³⁸⁷ tisztét betöltő algériai nagykövetnél, majd felkereste a szudáni, a szír, az EAK és a szocialista országok diplomatáit, majd hazarepült Kairóba.

³⁸³ Bulgária 1968-ban Tripoliban rezideáló nagykövetet akkreditált a Líbiai Királyságba. A bolgár nagykövet ezt követően meghívta Bakkush miniszterelnököt Szófiába.

³⁸⁴ MOL KÜM LÍBIA XIX-J-1-j 1968 91-1, 1968. július 8-19. Búcsúlátogatás Líbiában.

³⁸⁵ Az agrément késedelmes megadása a magyar Külügyminisztériumot is aggasztotta. Véleményünk szerint közrejátszhatott ebben a Csehszlovákiával szemben tanúsított magyar magatartás is 1968 őszén.

³⁸⁶ A Líbiai Királyságban külön működött a Külügyminisztérium Protokoll Osztálya és a királyi protokoll. A királyi protokoll jóval gyengébben funkcionált.

³⁸⁷ A diplomácia íratlan szabálya szerint a legidősebb nagykövet a doyen, akinél a bemutatkozó látogatást illik megkezdeni.

A kissé felemásra sikerült bemutatkozó látogatás után március végén ismét a Líbiai Királyságba látogatott. Hivatalos programja során felkereste a Tripoli Nemzetközi Vásár magyar pavilonját és találkozott a Szalai Béla vezette jószolgálati delegációval, majd folytatta bemutatkozó látogatását a trónörökösnél, a Szenátus elnökénél, az olasz, az amerikai, a francia és végül a török nagykövetnél.

A második út Szarka számára több eredménnyel járt, mivel azt maximálisan sikerült kihasználni a személyes kapcsolatok megteremtésére. A látogatás az ismeretség szélesítésére azért is volt alkalmas, mert a vásár idején adott nagyszámú fogadás hozzásegítette a nagykövetet a személyi kapcsolatok létrejöttében és erősítésében.³⁸⁸

Talán az új nagykövet személyének, illetve a diplomáciai kapcsolat stabilizálódásának hatására 1969 áprilisától megélénkült a két ország közötti információcsere és megkezdődtek a különböző területekre – kultúra, sport, politika – vonatkozó meghívások. A személyes és kulturális kapcsolatok szélesítésére is további elképzelések születtek, amelyek keretében tervbe vették Tripoli polgármesterének, illetve az Al-Alam líbiai kormánylap főszerkesztőjének meghívását Magyarországra és felmerült a Magyar Népi Együttes líbiai vendégszerepeltetése is, azonban az észak-afrikai országban 1969 szeptemberében bekövetkezett események egy időre megakasztották a kapcsolatok fejlődését.

A mintegy négy éves munka eredményeként 1967. november végétől – mind a mai napig – hivatalosan is nagykövet képviseli hazánkat az észak-afrikai országban. 1969-ban Moammer Kadhafi katonai puccsal magához ragadta a hatalmat és radikális változásokat vezetett be az országban. Ezt követően kapcsolataink kibővültek és elmélyültek. Líbia fontos partnerünk lett a térségben.

³⁸⁸ MOL KÜM LÍBIA XIX-J-1-j 1969 91-1, 1969. március, április (nap hiányzik). Bemutatkozó látogatások a Tripoli misszióvezetőknél.

A nemzeti identitás és az arab nacionalizmus térnyerése. Úton a forradalom felé

Az „ébredés” évei

Az ország lakosai a függetlenség hajnalán pozitívan tekintettek a jövőbe, noha tudták, hogy a világ egyik legszegényebb országában élnek. Miközben az új állapotokkal és lehetőségekkel ismerkedtek – mint pártok, választójog, választások, alkotmány, parlament, kormány –, addig a szomszédos Egyiptomban egyre markánsabb jegyeket öltött a térség függetlenségi törekvéseit felvállaló pánarab nacionalista irányzat.

Az 1930-as évek végén alakult Szabad Tisztek katonai csoport, amely később átpolitizálódott és kapcsolatot alakított ki a Muzulmán Testvériséggel, 1952. július 23-án átvette a hatalmat Egyiptomban, a királyt elzavarta, majd 1953-ban kihirdette a köztársaságot. Kairó mind nagyobb hangsúlyt fektetett a nacionalista külpolitikára, amelynek fontos elemei az arab népek szolidaritása és az egység igénye volt.

Az arab nacionalizmus és a líbiai nemzettudat erősödése állandó kölcsönhatásban állt az Egyiptomban és az arab világban végbemenő eseményekkel. Amikor a kormány 1953-ban megkötötte Nagy-Britanniával a 20 évre szóló barátsági, pénzügyi és katonai szerződését, az komoly tiltakozóhullámot váltott ki a lakosság körében és Egyiptom, valamint több arab ország is kifejezte nemtetszését. A tüntetők elsősorban az arab identitásukat ért támadásként értékelték az egyezményeket, amellyel sérült fiatal függetlenségük, szuverenitásuk. Az Arab Liga azonban egyértelművé tette – noha a szervezet sem értett egyet a szerződésekkel –, hogy szó sem lehet Líbia tagságának felfüggesztéséről, mivel semmi sem tiltotta a hasonló megállapodások megkötését.³⁸⁹

A függetlenséget követően az arab ügy iránti líbiai elkötelezettséget mutatta, hogy az 1954 áprilisában hivatalba lépett Ben-Halim miniszterelnök ugyanezen év júniusában és októberében már Nasszerral tárgyalt az algériai felkelők megsegítéséről. Az elkötelezett titkos kormányzati politika összefüggött a franciák kolonialista felfogásának elítélésével, illetve a múltban a szenúszíja ellen elkövetett cselekedeteikkel. Leginkább azonban a fezzáni bázisok birtoklása bántotta a líbiai kormány szemét, ugyanis Párizs nem volt hajlandó elhagyni az 1943-ban elfoglalt tartományt.

³⁸⁹ Sunday Ghibli 1953. augusztus 2., 1953. augusztus 9., 1953. augusztus 16.

Az algériai ügy

A líbiai kormány minden támogatást megadott Ben Bellának számára, akit Nasszer mutatott be Ben-Halimnak. Az első fegyverszállítmányok 1954 decemberében indultak Egyiptomból, amihez a pénzügyi támogatást Szaúd-Arábia biztosította.³⁹⁰ Noha Párizsnak nem voltak kézzelfogható bizonyítékai Líbia ellen, a fezzáni bázisokról szóló tárgyalások során mindig felhozták a kérdést.

Azt követően, hogy 1955 szeptemberében Tripoliban meg akarták gyilkolni Ben Bellát, majd októberben négy másik társával együtt – a francia légierő a Rabatból Tuniszba tartó gépét Algírban leszállásra kényszerítette – letartóztatták, Tripoliban 8.000-es tiltakozó demonstráció szerveződött. A nemzeti lobogókat félárbocra eresztették, a kormány rendkívüli ülést hívott össze, majd tiltakozójegyzéket nyújtott át Franciaország tripoli nagykövetének.³⁹¹

A tripoli kormány az arab kapcsolatok erősítése érdekében, illetve hogy borsot törjön a francia kormány orra alá, 1957 januárjában jószomszédi és barátsági szerződést kötött a már független Tunéziával. Ben-Halim és Bourgiba abban is megállapodtak, hogy lépéseket tesznek a Nagy Arab Magreb létrehozására. Elsőként a líbiai-marokkói, azt követően a tunéziai-marokkói szerződést kívánták aláírni, majd az FLN alakított volna ideiglenes kormányt, amely Líbiával, Marokkóval és Tunéziával lépett volna szövetségre. Végül Algéria felszabadításával értek volna el a végső célhoz, amely megteremtette volna az alapot a négy országnak a Nagy Arab Magrebben való egyesülésére. Az idő múlásával Bourgiba – francia nyomásra – kihátrált a szerződésben vállalt kötelezettség mögül és a kapcsolatok közöttük soha nem erősödtek meg komolyabban.

1957 elején Adnan Menderes török miniszterelnök érkezett hivatalos látogatásra Líbiába. A hagyományos jó líbiai-török kapcsolatokra alapozva Ben-Halim felvetette, hogy Isztambul Tripolin keresztül támogatást nyújtson az algériai felkelőknek. Menderes kezdetben hátrította a lehetőséget, mondván két NATO tagország nem keresheti az egymás közötti konfliktust. Végül abban egyeztek meg, hogy a fegyvereket Törökország Líbiának ajándékba adja, majd kisebb átalakítások után szállítják tovább azokat az algériai felkelőknek.

Tripoli a háború végéig támogatásáról biztosította az FLN-t és kiállt az algériai függetlenség mellett. 1957-ben mikor Ben-Halim lemondott a kormányfői pozícióról, az uralkodó Párizsba küldte nagykövetnek. A húsz hónapos szolgálat során mintegy tíz alkalommal találkozott De Gaullel, legtöbb esetben az algériai kérdéssel kapcsolatban. A

³⁹⁰ Ben-Halim Mustaf Ahmed: i.m. 202-203.

³⁹¹ Sunday Ghibli 1955. október 28.

köztársasági elnök rosszallását fejezte ki a támogatások miatt, azonban egyértelmű bizonyítékokkal nem állt elő. A kapcsolatokat az is predesztinálta, hogy 1956 végére a francia csapatoknak végleg el kellett hagyniuk Fezzánt.

A jó kapcsolat Ben-Halim és Ben Bella között később is megmaradt. A függetlenségi ünnepekre a líbiai állami delegáción túl meghívták a korábbi miniszterelnököt is. Az utolsó találkozásukra 1964-ben került sor Algírban.³⁹²

Az arab nacionalizmus erősödése

Az algériai ügy mellett az egyiptomi politika volt a legnagyobb hatással Líbiára. Erősítette a helyzetet, hogy Ben-Halim miniszterelnök Egyiptom és Nasszer-pártinak tűnt. 1954 áprilisától folyamatos egyeztetések, közös akciók, illetve információcsere jellemezte a viszonyt, noha a líbiai uralkodó és köre Nagy-Britannia felé húzott.

Úgy tűnt ekkor, hogy a király volt a biztosítéka a jó és gördülékeny nyugati kapcsolatoknak, Ben-Halim pedig Nasszernak és az arab világnak volt fontos kapocs. A nyugati jelentések sokszor a miniszterelnököt egyiptomi ügynöknek titulálták, aki ellen a britek aknamunkát folytattak a királynál és környezetben. Az egyiptomiak szemében pedig Idrisz volt a feketebárány.

A nasszeri nacionalista külpolitikai és arab ügyek iránti elkötelezettség az 1956-os Szezei-üggyel vált elsőrendű kérdéssé mind a politikai életben, mind a társadalomban. A brit bázisok kérdése – kevésbé az amerikai bázisok szerepe – és az a bizonytalanság, amit tanúsítottak egy esetleges Líbiából kiinduló egyiptomi támadás kapcsán, feldühítette Nasszert és a líbiai lakosságot, amelyet a Kairóból sugározott Arabok Hangja rádió adásai is tovább tüzeltek. A média amúgy is igen érzékeny területe volt a líbiai-egyiptomi kapcsolatoknak, ugyanis onnan folyamatosan érkezett a nacionalista propaganda a fiatal királyságba.

Azzal, hogy a britek 1956. november 1-jén írásban garantálták, hogy líbiai bázisaikról nem támadnak meg arab országokat, rövid időre kissé javított az angolszászok megítélésén. Nasszer elnök ugyanakkor élesen bírálta az uralkodót és a politikai elitet, hogy 1957 tavaszán elfogadták az amerikai kongresszus által felkínált támogatást az Eisenhower-doktrínával összefüggésben.

1958. július 14-én államcsínyt hajtottak végre Irakban, az uralkodót, a királyi családot és a miniszterelnököt meggyilkolták. A líbiai politikai elit, még a mérsékelt nacionalista arab

³⁹² Ben-Halim Mustafa Ahmed: i.m. 201-224.

körök is aggódni kezdtek. A király kéthetes nemzeti gyászt rendelt el, kormánya pedig megtagadta az új iraki nagykövet fogadását és három hétig az új rezsimet sem ismerték el. A hadsereg éléről rövid úton eltávolították az iraki származású vezérkari főnököt, London növelte a brit katonák létszámát és nagyobb hangsúlyt fektetett a király védelmére. A britek Tobruk környékén külön hajót állomásoztattak arra az esetre, ha az uralkodónak menekülnie kellene az országból. A nagyköveti jelentések is azt mutatták, hogy a brit kormány 1958 második felében komolyan számolt egy líbiai rendszerváltás lehetőségével.

Természetesen a társadalom fiatal rétegeinek és a katonaság egy részének nem tetszett a kormány és London határozott reakciója. Az arab nacionalistáknak az egység mindennél fontosabb volt. Egyiptom gyors rádióüzenetekben adta a világ tudtára, hogy az arab országok közül egyedül Izrael és Líbia nem hajlandó elismerni az új iraki rezsimet.

Az iraki Kasszem-rezsim utólagos elismerését követően Líbia írásban küldte meg Kairónak, hogy az ország az arab világ szerves része és a jövőben ellenez minden külföldi beavatkozást a Közel-Keleten.³⁹³

Az iraki puccs utáni időszakot viszonylagos nyugalom jellemezte. Kairó és Tripoli kapcsolata konszolidálódott, mivel nem történt olyan esemény, amely a líbiai társadalomban újabb feszültséget okozott volna és Nasszer és rádióadója sem agitált a líbiai kormány ellen. Ennek talán az is oka lehetett, hogy Kairó a líbiai olajbevétel egy részére pályázott. Az mindenesetre érezhető volt, hogy sokan nagy szimpátiával figyelték az Egyesült Arab Köztársaság megalakulását.

Az arab nacionalizmus mellett megjelent a Baath párti propaganda is, de a meglehetősen kicsi, intellektuális sejtjeiket rövid úton betiltották, vagyonukat elkobozták és nem líbiai tagjaikat kiutasították az országból. Szerepük sokat vesztett az Egyesült Arab Köztársaság 1961-es felbomlása után is, amely szintén Egyiptom pozícióját erősítette. 1964-től azonban a kormánynak egyre több energiáját emésztette fel az újonnan megalakult pártok elleni harc, és az egyetemisták erőszakos tüntetései, melyeket gyakran a biztonsági szervek számoltak fel.

Az erőszakos cselekmények újabb lendületet az Arab Liga 1964 januárjában megrendezett első kairói csúcsértekezlete után kaptak, miután Nasszer bejelentette, hogy Izrael agresszív módon kíván beavatkozni a Jordán folyó természetes folyásába és maga számára kívánja biztosítani a vízhozam jelentős részét. A csúcsot támogató tripoli és bengázi tüntetések alkalmával a kirenaikai biztonsági szervek a tömegbe lőttek, több diák meghalt, amely további erőszakos cselekményekhez vezetett. Noha a köznyugalom gyorsan helyreállt,

³⁹³ Simons Geoff: Libya. The Struggle for Survival. New York, 1996. 147.

az események megmutatták a fiatal nacionalisták erejét és azt, hogy mennyire megvetik a rezsím arab világ irányába tanúsított semleges, míg az arab egységtörekvésekkel kapcsolatos kétkulacsos politikáját.

A helyzetet súlyosbította az egyiptomi elnök február 22-i rádióbeszéde, aki kihasználva a korábbi felfokozott hangulatot, követelte a líbiai, ciprusi katonai bázisok azonnali bezárását, amelyek szerinte Izrael védelmét szolgálják, és veszedelmes fenyegetést jelentenek Egyiptom és az arab ügy számára.

A kormánynak – figyelembe véve a januári rendőri erőszakot – nem maradt más választása, minthogy meghajolt a tüntetők követelése előtt és engedményeket tett az egyiptomi politikusnak. Nasszer rádióbeszéde után egy nappal a miniszterelnök bejelentette, hogy a szerződések lejártát követően a brit és amerikai bázisokról szóló megállapodásokat nem hosszabbítják meg. Egyúttal értésére adta mindenkinek, hogy semmilyen körülmények között nem engedélyezik az ország területéről a külföldi katonai erő bevetését egyik arab ország ellen sem.

A parlament március 16-i ülésén a kormány hivatalosan közölte, hogy megkezdték a tárgyalások előkészítését az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselőivel a szerződések lezárására, a bázisok felszámolására és a végső kivonulási dátum megállapítására. A Képviselőház egyhangúlag támogatta a tárgyalásokat, azzal a kitéttel, hogy amennyiben nem járnak sikerrel, abban az esetben a parlamentnek egyoldalúan kell törvényt hoznia a témában. 1964 augusztusában a britekkel sikerült megállapodni, az amerikaiakkal történő tárgyalásokat azonban hosszan elhúzták.

A király néhány nappal később, betegségére hivatkozva benyújtotta lemondását, de érezve a nép támogatását, meggondolta magát. A nyugati diplomata úgy értékelték lemondását, mint tiltakozást Egyiptom és Algéria politikája ellen, akik folyamatosan nyomás alatt tartották a királyságot, hogy külpolitikájában hozza meg a végső döntést a nyugat és az arab világ között. Az erős támogatás a király számára azt bizonyította, hogy még erős társadalmi bázissal rendelkezik.

London és Washington a szerződések felbontása tárgyában azért nem mutatott komolyabb ellenállást, mert 1956-ot követően – az évtized végére –, egyértelművé vált számukra, hogy líbiai bázisaik az arab országok ellen használhatatlanok. A líbiai kormánynak azért is kellett olyan erősen lobbiznia, hogy komolyabb támogatáshoz jusson London részéről, aki inkább Washingtonra hárította a feladatot. Később viszont az olajbevételekből, Tripoli könnyen pótolhatta a kieső bérleti díjakat, így már anyagi érdekei sem fűződtek a megállapodásokhoz. Azzal, hogy egyre erősebben kiállt az arab ügy mellett és a nemzetközi

politika világában is elfogadottabbá vált, önbizalma megerősödött, mozgástere nőtt. Úgy érezte nincs szüksége azokra a védelmi mechanizmusokra, amelyeket az előző évtizedben szerződéses partnerei biztosítottak számára. Azzal, hogy a brit csapatok nagy része 1966-ra kivonult Líbiából, de az amerikaiak a tárgyalások ellenére sem csökkentették csapataik létszámát, Tripoli még mindig kellő elrettentő erőt tudott felmutatni. A kormány tisztában volt ugyanakkor azzal is, hogy a kritikák nagy részét elsősorban a britek jelenléte generálta.

1965-ben az okozott nyugtalanságot, hogy a Német Szövetségi Köztársaság diplomáciai kapcsolatra lépett Izraellel és noha Líbia visszahívta nagykövetét Bonnba, nem szakította meg a kapcsolatait az országgal. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a kitermelt kőolaj legnagyobb felvásárlója Nyugat-Németország volt és a kormány nem akarta kockáztatni a jó gazdasági kapcsolatokat. Mindezek mellett a Német Demokratikus Köztársaságnak nem is engedélyezte nagykövetség felállítását, az csak kereskedelmi kirendeltséget tarthatott fent az arab országban.

Az Egyiptomból érkező, fokozódó arab nacionalista nyomás 1967 júniusában a harmadik arab-izraeli háború kitörésekor érte el tetőpontját. Az egyre növekvő feszültség hatására a líbiai csapatok június 1-jén felvonultak a líbiai-egyiptomi határra, de erejük nagyobb akcióra nem tellett és nem is kívántak beleavatkozni a konfliktusba. Ezzel jelképesen csak azt kívánták kifejezni, hogy az arab ügy mellett állnak.

Június 5-én a tömeg – többek között a kairói rádió propagandájára – az utcára vonult. Líbiai zsidókat gyilkoltak meg, üzleteket gyújtották fel. Nasszer elnök és Husszein jordániai király téves információi alapján – hogy brit és amerikai csapatok is részt vesznek Izrael oldalán a harcokban – Tripoliban és Bengáziban egyetemisták brit és amerikai ingatlanokat, üzleteket rongáltak meg. Június 7-én a kőolajipari munkások megtagadták a munkát és összhangban az egy héttel korábbi bagdadi olajtermelő országok találkozójával, nem töltötték fel a kikötőkben várakozó tankereket. A sztrájk alatt szünetelt a kitermelés is. A kormány arra kérte a vállalatokat, hogy biztonságuk érdekében a kikötőkből hajózzanak nyílt vizekre.

Az új miniszterelnök, Abdul Kadir al-Badri a termelés újraindítása érdekében fegyverrel kívánta leverni az engedetlen tömegeket az utcán és a kőolajvállalatoknál egyaránt, amelynek hírére újabb és nagyobb tüntetések robbantak ki. Mindeközben két líbiai dezertőr egység június 8-án átlépte a líbiai-egyiptomi határt, és Nasszer segítségére sietett. A hadsereg vezetése utasította a kormányhoz hű csapatokat az elfogásukra, de azok nem jártak sikerrel.

A háborút követő 1967. augusztusi kartúmi arab csúcsértekezleten Líbia, mint a harmadik leggazdagabb olajkitermelő arab ország, mind szóban, mind pénzügyileg támogatásáról biztosította a vereséget szenvedett Egyiptomot és Jordániát. Évente 30.000.000

líbiai font értékű összeget ígért a két országnak és megegyeztek abban is, hogy felfüggesztik az olajembargót a nyugati államok ellen.³⁹⁴ Megjegyzendő, hogy az ország már 1965-től évi 15.000.000 líbiai fontot fizetett az Egyesült Arab Katonai Parancsnokság működésére, amely egyáltalán nem tűnt eredményesnek.

A kedélyek csillapítására még augusztus hónapban bejelentette a kormány, hogy Bengáziból 1.000 gyalogost von ki a brit hadsereg, de a tobruki helyőrség és az el-ademi légibázis, ahol 800 katona állomásozott szóba sem került és a Wheelus légitámaszpont sorsa is függőben maradt. 1967 júniusa után komoly veszélye volt annak, hogy titokban szerveződő nacionalista egységek megtámadják az amerikai bázist, amiért a háborúban segítséget nyújtott Izraelnek.

A hadsereg szerepe a líbiai arab nacionalizmusban

Az államra a legnagyobb veszélyforrást a líbiai hadseregben szolgáló fiatal katonatisztek jelentették. Visszatekintve, az ország katonai ereje megszervezésének gyökerei a második világháborúig nyúlnak vissza, amikor Líbia száműzetésben élő politikai, vallási vezetői és Nagy-Britannia is szövetségeseket keresett a térségben. Míg a politikai alkudozások zajlottak, a háttérben megszervezték a líbiai harcoló alakulatokat. A Líbiai Arab Erőket – más néven a Szenúszí hadsereget, amelyből később létrejött az állandó hadsereg – végül csak a sivatagi területek felszabadításában vetették be.³⁹⁵

A függetlenséget követően a királyság anyagi forrásai minimálisak voltak. A hadsereg kérdése sem kapott különösebb szerepet, majd le is került a napirendről az állandó katonaság felállítása. Annak érdekében, hogy a monarchia és a monarcha ne maradjon védelem nélkül, megszervezték az „Emír serege” nevű kisebb katonai egységet, amelynek a magját a Szenúszí hadsereg harcedzett veteránjai adták, akik hűen szolgálták az uralkodót. Legtöbbjük Kirenaikából, Idrisz szűkebb hazájából származott.

A veteránok mellé később fiatalabb, frissen végzett katonákat is beosztottak, akiknek egy része Líbiában, az amerikai és angol katonáktól kapta a kiképzést,³⁹⁶ míg másik része külföldi akadémiákon – Irakban, Egyiptomban, Törökországban, majd Jordániában és Nagy-Britanniában – végzett az 1950-es évek legelején.

³⁹⁴ Az Arab Liga kartúmi konferenciájának határozatai. In: Lugosi Győző (szerk.): Dokumentumok a Közel- és Közép-Kelet történetéhez (1914-1980). Budapest, 1980. 394-395.

³⁹⁵ <http://www.libya-watanona.com/libya/9aug40.htm>, belépés dátuma: 2013. február 13.

³⁹⁶ A második világháborút követően az angol, amerikai és francia csapatok az országban maradtak. Részletesen lásd később.

A korábban is vizsgált brit és amerikai szerződések nem csak gazdasági támogatásról szóltak, hanem garantálták Líbia biztonságát, valamint az ország állandó hadseregének felállítását, kiképzését, felszerelését.³⁹⁷

A szerződések gyakorlatba való átültetése után a parlament 1955-ben hozott határozatot a Védelmi Tanács felállításáról, amelynek tagjai között megtalálható volt a védelmi, a gazdasági, a pénzügy és a hírközlési miniszter, valamint a hadsereg vezérkari főnöke is. A testület feladata egy nemzetvédelmi stratégia kidolgozása volt.³⁹⁸

Az 1956-os szuezi események, majd a második arab-izraeli háború felgyorsította a hadsereg fejlesztését és létszámának növelését és a király külön dekrétumban is hangsúlyozta, hogy a lakosság védelme érdekében az országnak szüksége van erős hadseregre.

1958-ban határozat született egy katonai akadémia felállításáról, amely ugyanabban az évben meg is nyitotta kapuit.³⁹⁹ A Líbiai Katonai Akadémiáról két-három éves képzési idő után kerülhettek ki a katonák. A hadseregben betöltött tiszti szolgálathoz kötelező volt az akadémia elvégzése.⁴⁰⁰

Az alacsonyabb néprétegek fiataljainak körében az iskola rövid idő alatt igen népszerűvé vált, mivel kiváló előmeneteli lehetőséget biztosított. Az sem volt ritka, hogy a nagyobb családokban az egyik fiú politikai, a második gazdasági, míg a harmadik katonai pályán helyezkedett el.

A hadsereg fejlesztésével párhuzamosan növekedtek az angol és amerikai fegyverszállítások, majd az Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Egyiptom és Törökország is bekapcsolódott az üzletbe. Az évtized végére a hadsereg létszáma elérte a 3.000 főt és külföldi segítséggel felállításra került a haditengerészet, illetve a légierő is. Az Egyesült Államok vállalta a pilóták és a technikai személyzet kiképzését.⁴⁰¹

Elmondható, hogy a hadsereg az 1950-es évek végén fejlődési pályára állt, és kialakultak a belső struktúrák. Emellett tovább erősítette a belső morált, hogy 1958-ban leváltották az iraki származású vezérkari főnököt és helyére líbiai vezetőt állítottak és az összetartozás érzésének erősítése érdekében 1957-től háromhavonta *The Army Magazine* címmel lapot is kiadtak.⁴⁰²

A hadsereg történelmi szerepe fontos aspektusa volt az erősödő líbiai nemzeti érzésnek. A második világháborús sereg megalakulását minden évben nemzeti ünnepként együtt

³⁹⁷ Area Handbook for Libya: i.m. 278.

³⁹⁸ Hayford Elisabeth R.: i.m. 359.

³⁹⁹ Hasan Salaheddin: i.m. 340.

⁴⁰⁰ Moammer Kadhafi 1965-ben fejezte be tanulmányait a Líbiai Katonai Akadémián.

⁴⁰¹ A korábban megkötött brit és amerikai szerződések, illetve kiegészítések értelmében.

⁴⁰² Hasan Salaheddin: i.m. 338.

kezelték a függetlenség, az alkotmány és az önállóságot biztosító határozatok elfogadásának napjával.

Ahogy a frissen felfedezett kőolaj exportjának felfutásával megemelkedtek az ország bevételei, úgy fokozatosan növelték a hadsereg létszámát is. 1964-ben 5.000-en, 1967-ben már 7.000-en szolgáltak a szárazföldi egységeknél. A tengerészetnél és a légierőnél összesen 1.000 hivatásos katona volt állományban.

Változások a hadseregben

Líbiában már Nasszer elnök hatalomra jutásakor érezni lehetett, hogy az egyre erősödő nyugatellenesség a hadsereg körében is követőkre talált.⁴⁰³ Az amerikaiakkal és britekkel szembeni ellenérzések mellett további problémát jelentett – és szintén élesen megosztotta a tiszti kart és ezen keresztül az egész hadsereget – a lojalitás és a támogatás kérdése. Az idősebb tisztek, akik a legmagasabb pozíciókat töltötték be, szűkebb hazájukhoz – Kirenaikához - és a királyhoz voltak hűségesek, míg a fiatalabb tisztek az arab nacionalizmust dicsőítették. Utóbbiak nem kerülhettek kapcsolatba a Szenúsi sereggel. Jellemzően az alsóbb társadalmi rétegekből érkeztek, és akik családi indíttatásból kerültek a hadsereghez azok körében igen nagy hatást gyakoroltak Nasszer elnök nézetei. Változást akartak, szemben az idősebb generációval, akik a múltat, illetve az állandóságot testesítették meg és megakadályozták a fiatalokat az előrelépésben.⁴⁰⁴

Már az állandó hadsereg felállításakor is felmerült a sorkötelezettség kérdése, amely az 1960-as évek elejéig nem kapott kellő támogatást. A kérdés a politikai elitet komolyan megosztotta, nagy része támogatta, míg a másik része erőteljesen visszautasította. Az okok mögött leginkább politikai és gazdasági nézeteltérések húzódtak meg. Az ügyben az első tárgyalások 1963-ban kezdődtek meg, kodifikálására pedig csak 1967-ben került sor és érdemben már nem tudta befolyásolni a tárgyalt korszakot, mert az első bevonulások csak 1969-ben kezdődtek meg.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Nasszer egyiptomi elnök 1964. február 22-én az „egyesülés napja” alkalmából elmondott rádióbeszédében követelte a külföldi katonai bázisok kiürítését, amelyet követően utcai zavargások törtek ki Líbia nagyvárosaiban.

⁴⁰⁴ Hayford Elisabeth R.: i.m. 362-363.

⁴⁰⁵ Area Handbook for Libya: i.m. 276.

A forradalom közvetlen előzménye

A döntő momentum e szervezkedő ellenzéki erők számára az 1967. évi izraeli agresszióval érkezett el. A katonai kudarc, az Izrael mögött nyíltan kiálló nyugati kísérlet az akkori nyugatellenes arab front szétfűzésére, riadóztatta a líbiai progresszív erőket is. Az izraeli agresszió következményeinek felszámolásához fűződő arab érdekekkel szemben tanúsított passzív magatartás szolgáltatta végül is azt az utolsó okot, amely a rendszerrel, a helyzettel és a politikával elégedetlen erőket döntő akcióra készítette.

1968-ban észlelve a hadseregben megindult erjedést– figyelembe véve a hatnapos háború kapcsán szerzett „tapasztalatokat” –, az állam széleskörű hadseregfejlesztésbe kezdett. A lépés egyrészt válasz volt az 1967-es eseményekre, másrészt menekülés volt a seregben tapasztalható problémák elől. A kormány arra számított ugyanis, hogy a reform növelheti a belső morált, az összetartó erőt és az új feladatok majd lekötik a zúgolódókat.⁴⁰⁶

A modernizáció nemzetközi síkon kimondottan Izrael-ellenes élel fogalmazódott meg, azonban ki nem mondottan a Líbia számára ekkor már igen veszélyes Algéria és Egyiptom ellen irányult. Mindkét ország „térdig gázolt” az arab nacionalizmusban és erősen érződött a nyugatellenesség is. A már korábban említett fiatal tiszti csoportok 1967 után végképp szembekerültek a konzervatív politikai és katonai réteggel, akik már teljesen átítatódtak a nasszeri ideológiával, míg az idősebbek továbbra is kitartottak a király és annak politikája mellett.⁴⁰⁷

1967 után reális esély mutatkozott egy puccsra, amely a király és a politikai, katonai elit tudomására jutott. Ezt megakadályozandó, 1967-et követően a hadsereget több kisebb egységre osztották és állandó mozgásban tartották az ország területén és megtiltották az egymás közötti kommunikációt is.

Az arab nacionalizmus elviselhetetlen nyomása, a király kora és tehetetlensége, a politikai és katonai elit, illetve a tiszti kar megosztottsága mind hozzájárult az 1969. szeptember 1-jén lezajlott forradalomhoz. Az egyiptomi mintára szerveződött Szabad Tisztek csoportja pár óra alatt megdöntötte a gyenge és erőtlén monarchiát. A hadsereg fiatal tisztjei büszkén hirdették ki a királyság végét és a Líbiai Arab Köztársaság megalakulását.

⁴⁰⁶ A kormány legnagyobb beszállítója a British Aircraft Corporation volt.

⁴⁰⁷ Hayford Elisabeth R.: i.m. 364.

Összegzés

Azzal, hogy a líbiai területeket a 7. és a 11. században arab törzsek dúlták fel, majd hintették el a muzulmán vallás csíráit, meghatározták az itt élő népek fejlődésének irányát. Az iszlám szemszögéből a 16. századi oszmán hódítással csupán annyi változott, hogy a tartományokat birtokló uralkodó már nem Észak-Afrikából vagy Dél-Európából, hanem Konstantinápolyból irányított. A politikai és vallási vezetés egy kézben összpontosult, ami kedvező volt a tartományokban élő törzseknek.

A 19. század elején a muzulmán valláson belül egy új irányzat kezdte kibontani szirmait. A gondolatvilága erősen kihatott Tripolitánia és Fezzán lakóira, azonban legerősebben a kirenaikai beduin törzsek tagjainak körében hatott.

A sivatagi területeken élőknek a szenúszri rend jókor, jó időben kínált olyan új, az iszlám valláshoz és a miszticizmushoz köthető tanokat, amelyek az imán túl a muzulmán ember mindennapjait is segítették. A szenúszíja központjai a Szahara és a Földközi-tenger déli partjai között vallási, oktatási, egészségügyi, kereskedelmi funkciót is betöltöttek. Az eszme terjesztése kitűnő pénzforrást is biztosított az alapító család és a hozzájuk hű törzsek számára. Egyértelmű az is, hogy a tisztelet, a támogatás, az összetartozás érzése, amely a későbbi király, Idrisz személye felé áradt, innen eredeztethető.

A gyarmatosítás felfutásával angol és francia hódítók jelentek meg a mai Líbia határainál, amellyel a rend kevésbé tudta felvenni a versenyt. A jól jövedelmező transz-szaharai kereskedelem alábbhagyott, útvonalai áttevődtek. Megjelentek a katolikus francia térítők is. A rend kiépített bázisa a mai szudáni, csádi és nigeri területekről visszább szorult, azonban addigi tevékenységével nem hagyott fel. A szenúszíja összetartása megkérdőjelezhetetlen volt, a hit, a vallás dominált.

A 20. század fordulóján új hódítók jelentek meg, akik már nem délről, hanem északról veszélyeztették a tartományokat. Most már nem csak a szenúszíjának – igaz a rend majdnem teljes egészében lefedte a mai Líbiát –, hanem az egész lakosságnak együtt kellett fellépnie a gyarmatosító olaszokkal szemben. Noha a tartományok céljai között voltak ellentétek, egyik sem akart Algéria, Tunézia vagy Egyiptom sorsára jutni.

Meglátásunk szerint az Olasz Királysággal szembeni 1911 és 1912-es közös ellenállás volt az a pont, amikor a vallási attitűdön túl megjelent egy olyan érzés a lakosság körében, amely túlhaladt az iszlámon és valamifajta nemzettudat felé mutatott. Ez azonban ekkor még nem volt egyértelműen sem líbiai, sem arab nacionalizmusnak vagy nemzeti attitűdnek nevezhető.

Az I. világháborút követően nyugaton a Tripoli Köztársaság, keleten az emirátus megalakulásával, végül az 1922-es garjáni konferenciával, megjelentek azok az érzések, amelyekből a későbbiekben már erősebben kiérződött a nemzeti identitás, illetve az arab nacionalizmus eszmerendszere. Ebben jelentős szerepet játszott az Oszmán Birodalom felbomlása és az arabizmus térnyerése is.

A fejlődést azok a nagy ívű gondolkodók segítették, akik már a 19. században megfogalmazták az arab, muzulmán térségre vonatkozó elképzeléseiket, bár a líbiai területeken olyan hatásról, mint Algériában vagy Tunéziában nem beszélhetünk, mivel a tartományok fejlődése a szomszédaihoz képest késésben volt. Nem voltak olyan Európában tanult, diplomát szerzett, világot látott értelmiségiek, akik motorjai lehettek volna az ilyen mozgalmaknak és a líbiai nemzeti öntudat sem létezett még ekkor.

A két világháború közötti olaszokkal szembeni törzsi-vallási ellenállás volt az az eseménysor, amely közel egy irányba terelte a korábban széttartó tartományokat és a lakosságot. A szenúszíja tagjai Tunéziától Egyiptomig hőiesen küzdöttek a megszállók ellen, miközben a lakosság otthon maradó része szállással, élelemmel, fegyverrel látta el a harcoló beduinokat. Az elhúzódó harcok pedig mindinkább összekovácsolták az itt lakókat.

Az 1931-ben véget ért ellenállással alakult ki az a tisztelet a felkelés vezetője, Omar Mukhtar felé, amely tovább növelte a lakosság tagjai közötti kohéziót és Allahon kívül olyan személyt emelt be a köztudatba, amely a közös gondolkodást, illetve saját maguk identitásának meghatározását erősítette. A Mukhtar iránti tisztelet ma is élő a líbiai lakosság körében. Az ókort követően, a felkelés leverése után jelent meg a Líbia név, amellyel Róma a területek integritására törekedett, amely természetesen az itt élőkre is hatással volt.

A második világháború kirobbanása új reményt adott a népnek, hiszen a száműzetésben élők, a britek kérésére, Idrisz jóváhagyásával, már Líbiai Arab Erők néven vettek részt a harcokban szenúszí zászló alatt.

A harcok befejeződése után, a katonai adminisztrációk árnyékában kezdődhetett meg a modern értelemben vett politikai élet. Ekkor jelentek meg először azok a programok, amelyekben már egyértelműen kitapintható volt valamilyen nemzeti érzésre történő utalás és az arab nacionalizmus eszmerendszere is. Klubok, egyesületek, pártok alakultak mind Tripolitániában, mind Kirenaikában, amelyek önállóan vagy a másik két tartománnyal egyesülve képelték el a jövőt. Voltak, akik emirátusban, míg mások köztársaságban gondolkodtak.

Fontos mérföldkő volt a líbiai államiság kialakulásában az Arab Liga megalakulása. Első főtitkára az az Abdel Rahman Azzam volt, aki már az első világháborút követően is részt

vett a líbiai függetlenségi törekvésekben és agitációs tevékenységet folytatott Tripolitániában és Kirenaikában. A későbbi uralkodóval, Idrisszel, kezdetben kitűnő kapcsolatokat ápol, de a Liga megalakulásának hajnalán, Líbia jövője kapcsán a viszonyuk megromlott.

Azzal, hogy Azzam egyiptomi származású volt, az Arab Liga erőteljesebb pressziót tudott kifejteni Kairó érdekeinek megjelenítésére, de a száműzetésben élő líbiaiak egy része is az egyiptomi, illetve az arab nacionalista eszmékkel átitatódva tért haza. Néha már úgy tűnt, hogy a háború befejeződése és az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének döntése közötti időszak bizonyos részeit a líbiai területeken az anarchia jellemezte. Az emír a száműzetéséből való hazatérése után be is tiltotta a politikai pártokat.

Noha erős törekvések voltak Tripoliban és Bengáziban arra, hogy a tartományok függetlenné váljanak – politikai és lobbitevékenységet is folytattak –, a nagyhatalmak jól felfogott politikai érdekből elutasították azokat. Nem is annyira a területek szegénysége, szervezetlensége volt a fő indok, – habár a megjelent vizsgálóbizottság erre a következtetésre jutott – hanem az, hogy Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, a Szovjetunió és Egyiptom az Arab Ligával együtt bejelentkezett a tartományokért. Hiába volt minden tartományi törekvés a függetlenség elérése érdekében, az eredmény a nagyhatalmak érdekellentétéből fakadt és nem azokból a törekvésekből, amelyeket a lakosság otthon kifejtett. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének döntésével végül mesterségesen, úgynevezett államépítés során jött létre az ország, amely korábban ilyen formában soha nem létezett.

Az a tény, hogy a nyelv, a vallás, a kultúra egy irányba vitte a társadalmat, segítette a nemzetfejlődés folyamatát. Azonban az, hogy az egység nem szerves fejlődés eredményeként jött létre, 1949 novemberét követően gyorsan felszínre hozta a problémákat és érdekellentéteket. Az ország már úgy indult el a függetlenség göröngyös útján, hogy az uralkodónak és a központi kormánynak komoly kompromisszumokat kellett kötnie a szét-ugyan már nem, de egymás felé is nehézkesen tartó tartományokkal.

Azt kell látnunk, hogy 1951 decemberéig a líbiai nemzettudat és az arab nacionalizmus markáns megjelenéséről nem beszélhetünk. Úgy gondoljuk, hogy a tudat fejlődése elindult, de inkább a vallás adott választ és kapaszkodót azokra a hatásokra, amelyek a lakosságot érték a 20. század első felében. A fejlődés során az arab nacionalizmus jelent meg erősebben, a nemzeti öntudat kialakulása a szomszédokhoz képest késésben volt.

Az 1951-es alkotmány megteremtette az államiság alapvető feltételeit és az addigi különálló tartományokat a szövetségi, központi kormány segítségével közös közigazgatási rendszerbe illesztette. A fiatal állam azonban anyagi erőforrások híján külső segítségre szorult, amelyet a világszervezet, különösképpen pedig Nagy-Britannia és az Egyesült

Államok adott meg számára. A rendszeres pénzügyi segítség egyenes következménye volt az 1953-ban és 1954-ben megkötött együttműködési megállapodásoknak, illetve a brit és amerikai katonai jelenlét engedélyezésének.

A kezdeti egyoldalú függés anyagi szempontból feltétlenül, de külpolitikailag is szükséges volt, bár ez a társadalom egyes szegmenseiben folyamatos ellenállást szült. Utóbbi csillapítására Líbia közeledni próbált a Szovjetunió felé is, de nyugati determináltsága miatt ez jelképesnek tűnt.

A nyugati szövetségben az első repedéseket az 1956-os események okozták, de Ben-Halim miniszterelnök és Nasszer elnök szívélyes kapcsolata már 1954-től kezdődően változásokat generált Líbia külpolitikai stratégiájában.

A fiatal királyság életében az áttörést az 1955-ös kőolajtörvényt követő olajipari boom hozta meg. Az olajipar fellendülése az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején megteremtette az ország gazdasági-társadalmi felemelkedésének objektív feltételeit. Ez azonban több oknál fogva nem következett be a kívánt mértékben és ütemben.

Az olajbevételek hatására megindult a hagyományos társadalmi struktúra átalakulása, vidékek néptelenedtek el, a megművelt mezőgazdasági területek aránya csökkent, megkezdődött a tömeges belső migráció a városok és az olajkitermelő helyek irányába. A folyamat következményeként az ország jelentős élelmiszerimportra szorult, holott korábban több mezőgazdasági termékből exportra is jutott.

A líbiai társadalomban az olajgazdaságból csak kevesek részesedtek, ugyanakkor a szomszédos Egyesült Arab Köztársaság – lényegesebben korlátozottabb anyagi forrásokból – jelentősebb és komplexebb eredményeket tudott felmutatni belső gazdasági és társadalmi fejlődése területén. Ez az ellentmondás vált Líbia belpolitikájának alapvető jellemzőjévé, amelyet nem enyhített az sem, hogy a királyság az 1960-as évek első harmadától reálisabb szociálpolitikával kísérletezett, bár ez a rendszer túlélését és nem csak a társadalmi felemelkedést szolgálta.

A kőolajipar kézbentartásával végeredményben a vállalatok határozták meg az ország nemzetgazdasági fejlődésének irányát és kereteit is. Ennek lényege abban állt, hogy Líbiát a nyugati világgazdaságtól tegyék függővé, belső fejlődésében pedig határozottan a kapitalista tendenciákat erősítsék.

A nacionalista arab front erősödésével, a forradalmi eszmék elmélyülésével Líbia nyugati függése mind anakronisztikusabbá vált. A tradicionális, idejét múlt belső berendezkedés, a királyi egyeduralkodó, a politikai irányzatok kifejlődésének és szerveződésének megakadályozására tett erőszakos intézkedések mind erőteljesebben

próbálták elszigetelni az országot az arab nacionalista eszméktől. Az uralkodó osztály, amelynek gerincét a fellendülő olajtermelésből részesülő konzervatív-feudális rétegek, valamint a gazdaságot uralma alatt tartó monopóliumok alkalmazásában álló, nyugati műszaki értelmiség alkotta, egyre nagyobb nehézségek árán tudta elviselni az arab környezet progresszív erőinek erősödő nyomását és az ennek nyomán jelentkező belső társadalmi feszültségeket.

Ezeknek az eseményeknek volt az egyenes következménye, hogy különösen a fiatalság és a hadsereg tisztikarának köreiben mind nagyobb teret nyertek a köztársasági és radikális-nacionalista tendenciák. Nasszer elnök népszerűségét jól példázza, hogy portréja a legtöbb líbiai háztartásban ott lógott Idrisz király fotója mellett és minden egyes, a térséget érintő megnyilatkozását líbiaiak százezrei hallgatták.

Külön érdekesség, hogy a lakosság nagyobb része szívesebben figyelte az Egyiptomból sugárzott kairói rádió adását, mint a hazai adót és szívesebben olvasta az egyiptomi sajtót. Meghallgatásra talált a líbiai értelmiségi és középrétegekben az elnök azon nyilatkozata is, amelyben kimondja, hogy az arab haza biztonsága előbbre való egyes arab országok biztonságánál.

A forradalom kirobbanásához az utolsó szikrát az 1967-es hatnapos háború adta, amelyet követően az Izrael elleni általános és egységes negatív attitűd hozzájárult ahhoz, hogy a királyság passzív, megalkuvónak tűnő és a nyugati hatalmakkal folytatott kompromisszumkereső magatartása, a kőolajvállalatokkal szembeni elégtelen fellépése, a fiatal katonatiszti rétegeket abban erősítette meg, hogy az addigi politikai-társadalmi berendezkedés a további fejlődésben zsákutcát jelent, megváltoztatására csak az egyiptomi 1952-es példa alapján van lehetőség.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár, Budapest

K63 Olaszország 208. csomó

K63 Olaszország 209. csomó

K63 Olaszország 216. csomó

KÜM Kis országok Líbia 1945-1964 TÜK XIX-J-1-j 3. doboz

KÜM Kis országok Líbia 1945-1964 ADMIN XIX-J-1-k 2. doboz

KÜM Líbia 1965 TÜK XIX-J-1-j 78. doboz

KÜM Líbia 1966 TÜK XIX-J-1-j 80. doboz

KÜM Líbia 1966 ADMIN XIX-J-1-k 29. doboz

KÜM Líbia 1967 TÜK XIX-J-1-j 64. doboz

KÜM Líbia 1967 ADMIN XIX-J-1-k 26. doboz

KÜM Líbia 1968 TÜK XIX-J-1-j 63. doboz

KÜM Líbia 1968 ADMIN XIX-J-1-k 26. doboz

KÜM Líbia 1969 TÜK XIX-J-1-j 64. doboz

The National Archives – Public Records Office, London

Foreign Office FO371 Libya 1951-1970

Dokumentumok

„289(IV): Question of the Disposal of the Former Italian Colonies”. Pelt Adrian Libyan Independence and the United Nations. A Case of Planned Decolonization. New Haven, 1970. 891-893.

„Constitution of the United Kingdom of Libya”, 7 October 1951. Khadduri Majid: Modern Libya. A Study in Political Development. Baltimore, 1963. 341-362.

„Treaty of Friendship and Alliance between Her Majesty in Respect of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and His Majesty the King of the United Kingdom of Libya”. Khadduri Majid: Modern Libya. A Study in Political Development. Baltimore, 1963. 363-364.

„Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the United Kingdom of Libya Regarding Military Facilities”.

Khadduri Majid: Modern Libya. A Study in Political Development. Baltimore, 1963. 341-364-380.

„Financial Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the United Kingdom of Libya”. Khadduri Majid: Modern Libya. A Study in Political Development. Baltimore, 1963. 381-382.

„Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the United Kingdom of Libya”. Khadduri Majid: Modern Libya. A Study in Political Development. Baltimore, 1963. 383-397.

Dokumentumgyűjtemények

Horváth Krisztián: Dokumentumok az 1911-1912-es olasz-török háborúból. Szeged, JATEPress, 2000.

Lugosi Győző (szerk.): Dokumentumok a Közel- és Közép-Kelet történetéhez (1914-1980). Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.

Lugosi Győző (szerk.): Dokumentumok a Közel-Kelet történetéhez. Budapest, L'Harmattan, 2007.

Preston Paul, Partridge Michael (general editors): British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print. Part III-IV-V. Series G. Africa. Bethesda, University Publications of America, 2005.

Könyvek és monográfiák

Ahmida Ali Abdullatif: The Making of Modern Libya. State Formation, Colonization and Resistance. 1830-1932. New York, State University of New York Press, 1994.

Ahmida Ali Abdullatif: Forgotten Voices. Power and Agency in Colonial and Postcolonial Libya. New York, Routledge, 2005.

Allan J. A.: Libya. The Experience of Oil. London, Croom Helm, 1981.

Allan J. A.: Libya Since Independence. Kent, Croom Helm, 1982.

Allan J. A. - Buru M. M. - McLachlan K. S.: Libya State and Region. A Study of Regional Evolution. School of Oriental and African Studies (SOAS). London, Centre of Near and Middle Eastern Studies, 1989.

Al-Barbar Aghil M.: Economics of Colonialism: The Italian Invasion of Libya and the Libyan Resistance 1911-20, a Socio-Economic Analysis. Tripoli, G.S.P.L.A.J., 1992.

Anderson Lisa: The State and Social Transformation in Tunisia and Libya 1830-1980. New Jersey, Princeton University Press, 1986.

Area Handbook of Libya. The American University by Stanford Research Institute, Washington D.C., U.S. Government Printing Office 1969.

Asal Mohammed Sami: Die Entstehung Libyens, als souveräner Staat. Berlin, Ernst-Reuter Gesellschaft, 1965.

Bank of Libya. A Brief History of its First Decade 1956-1966. Tripoli, Government Printing Press 1967.

Baldinetti Anna: Modern and Contemporary Libya: Sources and Historiographies. Roma, Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente, 2003.

Ben Giat Ruth: Italian Colonialism. New York, Palgrave MacMillan, 2005.

Ben-Halim Mustafa Ahmed: The Years of Hope. The Memoires of Mustafa Ahmed Ben Halim. Former Prime Minister of Libya. London, AAS Media Publishers, 1998.

Benke József: Az arab országok története II. Pécs, Alexandria, 2000.

Beschorner Natasha: Bibliography of Libya 1970-1990. London, School of Oriental and African Studies (SOAS), 1990.

Bills Scott L. The Libyan Arena. The United States, Britain, and the Council of Foreign Ministers, 1945-1948. Kent, The Kent State University Press, 1995.

Brentjes Burchard: Lybien in Vergangenheit und Gegenwart. Halle, 1979.

Burr J. Millard - Collins Robert O.: Africa's Thirty Years War. Libya, Chad and the Sudan, 1963-1993. Westview Press, Boulder, 1999.

Childs Timothy W.: Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya 1911-12. Leiden, E. J. Brill, 1990.

Dawletschin Camilla: Bibliographie deutschsprachiger Literatur über Libyen. Hamburg, Dokumentations-Leitstelle Moderner Orient, 1980.

De Candole E.A.V.: The Life and Time of King Idris of Libya. London, Published privately by Mohamed Ben Ghalbon, 1988.

Deeb Marius K. - Deeb Mary Jane: Libya since the Revolution. Aspects of Social and Political Development. New York, Praeger Publishers, 1982.

Deeb Mary-Jane: Libya's Foreign Policy in North Africa. Boulder, Westview Press, 1991.

De Felice Renzo: Jews in an Arab Land. Libya, 1835-1970. Austin, University of Texas Press, 1985.

Delau Reinhard (fordította: Fenyves Katalin): Mecsetek és mandulafák. Budapest, Kossuth Könyvkiadó Vállalat, 1988.

Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada. Budapest, História - MTA Történettudományi Intézete, 1994.

El-Fathaly Omar I. - Palmer Monte - Chackerian Richard: Political Development and Bureaucracy in Libya. Lexington, 1977.

El-Fathly Omar I. - Palmer Monte: Political Development and Social Change in Libya. Lexington, Lexington Books, 1980.

Epton Nina: Oasis Kingdom. The Libyan Story. New York, Roy Publishers, 1953.

Erdélyiné Pintácsi Katalin: Olaszország külpolitikájának mediterrán vonatkozásai az 1948-1953 közötti időszakban. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2005.

Esso in Libya. k.n, é.n.

Fage J. D. - William Tordoff: Afrika története. Budapest, Osiris, 2004.

Farley Rawle: Planning for Development in Libya. The Exceptional Economy in the Developing World. New York, Praeger Publishers, 1971.

First Ruth: Libya. The Elusive Revolution. Harmondsworth, Penguin Books Ltd., 1974.

Five Year Economic and Social Development Plan, 1963-1968. Tripoli, Kingdom of Libya. Ministry of Planning and Development, 1963.

Frank Sabine - Kamp Martina: Libyen im 20. Jahrhundert. Zwischen Fremdherrschaft und nationaler Selbstbestimmung. Hamburg, Deutsches Orient-Institut, 1995.

Fushaika Ben Massaud: A Short History of Libya from the Remotest Times to up Date. Tripoli, Government Printing Press, 1962.

Füszter Ildikó: Az új Líbiában. Budapest, Kossuth Könyvkiadó Vállalat, 1980.

Ghanem Shukri Mohammed Dr.: The Pricing of Libyan Crude Oil. Valletta, Adams Publishing House, 1975.

Graziani Rodolfo: Die Eroberung Libyen. Berlin, O. Schlegel, 1939.

Gurney Judith: Libya. The Political Economy of Oil. Oxford, Oxford University Press, 1996.

Habib Henri dr.: Politics and Government of Revolutionary Libya. Ottawa, Le Cercle Du Livre De France Ltée, 1975.

Habib Henri dr: Libya. Past and Present. La Valletta, Adam Publishing House, 1981.

Hajjaji Salem Ali: The New Libya. A Geographical, Social, Economic and Political Study. Tripoli, Government Printing Press, 1967.

Hasan Salaheddin Salem: The Genesis of Political Leadership of Libya: 1952-1969. Historical Origins and Development of its Component Elements. Washington D.C., The George Washington University, 1973.

Hayford Elizabeth R.: The Politics of the Kingdom of Libya in Historical Perspective. PhD Dissertation. Boston, Tufts University, 1970.

Herkommer Julius Dr.: Libyen von Italien kolonisiert. Freiburg, J. Bielefelds Verlag, 1941.

Higgins Benjamin: The Economic and Social Development of Libya. United Nations, New York, United Nations, 1953.

Houghton D. Hobart (Author(s) of Review): The Economic Development of Libya. Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of the Government of Libya. Baltimore, 1960.

Ibrahim Abdallah A., Ph.D.: Government and Society in Tripolitania and Cyrenaica (Libya) 1835-1911. The Ottoman Impact. Tripoli, G.S.P.L.A.J., 1989.

Inflation in Libya. Economic Research Department, National Bank of Libya, Tripoli, 1961.

J. Nagy László: Az arab országok története a XIX-XX. században. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1997.

J. Nagy László - Ferwagner Péter Ákos: Az arab országok története 1913-2003. Szeged, JATEPress, 2004.

J. Nagy László: Magyarország és az arab térség. Szeged, 2006.

Joffé E. G. H. - McLachlan K. S.: Social and Economic Development of Libya. Outwell, Menas Press Ltd., 1982.

Kelly Saul: The Cold War of the Desert. Britain, the United States and the Italian Colonies, 1945-52. Houndmills, MacMillan Press Ltd. 2000.

Khadduri Majid: Modern Libya. A Study in Political Development. Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1963.

Khalidi Ismail Raghib: Constitutional Development in Libya. Beirut, Khayat's College Book Cooperative, 1956.

Kubba Abdul Amir Q.: Libya its Oil Industry and Economic System. Baghdad, The Arab Petro-Economic Research Centre, 1964.

Lawless Richard I.: A World Bibliography Series. Volume 79. Libya. Oxford, Clio Press, 1987.

Líbia. Budapest, Konjunktúra- és Piackutató Intézet. 1965.

Libya in History. Durham, 1968. (konferenciakötet)

Libya. The Road to Independence through United Nations. New York, United Nations Department of Public Information, 1952.

Lieszkovszky Klára: Líbiai porszemek. Budapest, Dr. Vajna és Bokor kiadása, 1940.

Lockwood Agnese Nelms: Libya - Building a Desert Economy. New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1957.

Louis William. Roger: The British Empire in the Middle East 1945-1951. Arab Nationalism, the United States, and the Postwar Imperialism. Oxford, Clarendon Press, 1986.

Metz Helen Chapin: Libya a Country Study. Washington D.C., Library of Congress, 1987.

Mohammed Annane: Libya of Idris el Senoussi. Beirut, Systeco, 1968.

Murabet Mohammed: Facts about Libya. Tripoli, Progress Press Co., 1964.

Norman John: Labour and Politics in Libya and Arab Africa. New York, Bookman Associates, 1965.

Nyrop Richard F.: Area Handbook for Libya. Washington D.C., U.S. Government Printing Office, 1973.

Ormos Mária - Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Budapest, Osiris, 2003.

Pelt Adrian: Libyan Independence and the United Nations. A Case of Planned Decolonization. New Haven, Carnegie Endowment for International Peace, 1970.

Pritchard E. E. Evens: The Sanusi of Cyrenaica. Oxford, Clarendon Press, 1949.

Rivlin Benjamin: The United Nations and the Italian Colonies. New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1950.

Rodd Lord Rennel: British Military Administration of Occupied Territories in Africa. During the Years of 1941-1947. London, His Majesty's Stationery Office, 1948.

Santarelli Enzo - Rochat Giorgio - Rainero Romain - Goglia Luigi: Omar Al-Mukhtar. The Italian Reconquest of Libya. London, Darf Publishers Ltd., 1986.

Segré Claudio G.: Fourt Shore. The Italian Colonization of Libya. Chicago, The University of Chicago Press, 1974.

Shembesh Ali Muhammad: The Analisy's of Libya Foreign Policy: 1962-1973. Atlanta, Emory University, 1975.

Simons Geoff: Libya: The Struggle for Survival. New York, MacMillan, 1993.

Simons Geoff: Libya and the West. From Independence to Lockerbie. Oxford, Centre for Libyan Studies, 2003.

Simon Rachel: Libya between Ottomanism and Nationalism. The Ottoman Involvement in Libya during the War with Italy (1911-1919). Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1987.

St. John Ronald Bruce: Historical Dictionary of Libya. Fourth Edition. Historical Dictionaries of Africa, No. 100. Lanham, The Scarecrow Press Inc., 2006.

St John Ronald Bruce: Libya and the United States. Two Centuries of Strife. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2002.

St. John Ronald Bruce: Libya. From Colony to Independence. Oxford, Oneworld, 2008.

Szurovy Géza: Kincs a homok alatt. Budapest, Gondolat, 1978.

Szurovy Géza - Máthé Lajos: Fények a Szaharában. Budapest, Gondolat, 1984.

The Economic Development of Libya. Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of Government of Libya. Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1960.

Vandewalle Dirk: Libya since Independence. Oil and State-Building. London, I. B. Tauris Publishers, 1998.

Vandewalle Dirk: A History of Modern Libya. Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

Villard Henry Serrano: Libya. The New Arab Kingdom of North Africa. Ithaca, Cornell University Press, 1956.

Waddams C. Frank: The Libyan Oil Industry. London, Croom Helm, 1980.

William Askew C.: Europe and Italy's Acquisition of Libya 1911-1912. Durham, Duke University Publications, 1942.

Wright John: Libya. London, Ernest Benn Limited, 1969.

Wright John: Libya. A Modern History. London, Croom Helm, 1981.

Wright John: Libya, Chad and the Central Sahara. London, Hurst&Company, 1989.

Yearbook of the United Nations 1947-48. New York, Department of Public Information, 1949.

Yearbook of the United Nations 1948-49. New York, Department of Public Information, 1950.

Yearbook of the United Nations 1950. New York, Department of Public Information, 1951.

Yearbook of the United Nations 1951. New York, Department of Public Information, 1952.

Ziadeh Nicola A.: Sanusiyah. A Study of a Revivalist Movement in Islam. Leiden, E. J. Brill, 1968.

Cikkek, tanulmányok

Albrecht-Carrié, René: Italian Colonial Policy, 1914-1918. In: The Journal of Modern History, Vol. 18, No. 2 (Jun., 1946)

Anderson, Lisa: Nineteenth-Century Reform in Ottoman Libya. In: International Journal of Middle East Studies, Vol. 16, No. 3 (Aug., 1984)

Anderson, Lisa: Religion and state in Libya: The politics of identity. In: The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. January 1986.

Azzam, Issam: Libya and oil. In: Contemporary Review. March 1964.

Baldinetti, Anna: Libya's refugees, their places of exile, and the shaping of their national idea. In: The Journal of North African Studies. Vol. 8. no. 1. Spring 2003.

Blackwell, Stephen: Saving the King: Anglo-American Strategy and British Counter-subversion Operations in Libya, 1953-59. In: *Middle Eastern Studies*, Vol 39. No.1. 2003.

Bovill, E. W.: Italy in Africa: Part I. In: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 32, No. 127 (Apr., 1933)

Bovill, E. W. : Italy in Africa: Part II. In: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 32, No. 129 (Oct., 1933)

Boyne Walter J.: The Years of Wheelus. In: *AIR FORCE Magazine* January 2008.

Carey, Jane Perry Clark and Galbraith, Andrew: Libya-No Longer "Arid Nurse of Lions". In: *Political Science Quarterly*, Vol. 76, No. 1 (Mar., 1961)

Cecil Charles O.: The determinants of Libyan foreign policy. In: *Middle East Journal* 19/1. 1965.

Clarke, John I.: Oil in Libya: Some Implications. In: *Economic Geography*, Vol. 39, No. 1 (Jan., 1963)

Cumming, D. C.: British Stewardship of the Italian Colonies: An Account Rendered. In: *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 29, No. 1 (Jan., 1953)

Cunsolo, Ronald S.: Libya, Italian Nationalism, and the Revolt against Giolitti. In: *The Journal of Modern History*, Vol. 37, No. 2 (Jun., 1965)

Dearden Ann: The nationalist movement in Libya. In: *The World Today*. Vol. 2. No. 7. July 1946.

Dearden, Ann: Independence for Libya. The political problems. *Middle East Journal*. Vol. 4. No. 4. October 1950.

Dupres, Louis: The arabs of modern Libya. In: *The Muslim World*. Volume XLVIII. 1958.

Dupree, Louis: The non-arab ethnic groups of Libya. In: *Middle East Journal*. Volume XIX.1965.

Evans-Pritchard E. E.: Arab status in Cyrenaica under the Italians. In: *The Sociological Review*. Vol. XXXVI. Nos. 1-4. January-October 1944.

Evans-Pritchard, E. E.: The Sanusi of Cyrenaica. In: *Africa: Journal of the International African Institute*, Vol. 15, No. 2 (Apr., 1945)

Evans-Pritchard, E. E.: Cyrenaica, In: *The Geographical Journal*, Vol. 105, No. 5/6 (May - Jun., 1945)

Evans-Pritchard, E. E.: The Distribution of Sanusi Lodges. In: *Africa: Journal of the International African Institute*, Vol. 15, No. 4 (Oct., 1945)

- Evans-Pritchard E. E.: Italy and the Bedouin in Cyrenaica. In: African Affairs, Vol. 45, No. 178 (Jan., 1946)
- Evans-Pritchard, E. E.: The Cyrenaica. Tripolitania Boundary. In: The Geographical Journal, Vol. 107, No. 3/4 (Mar. - Apr., 1946)
- Evans-Pritchard E. E.: Italy and the Sanusiya Order in Cyrenaica. In: Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 11, No. 4 (1946).
- Fisher W. B.: Problems of Modern Libya. In: The Geographical Journal, Vol. 119, No. 2 (Jun., 1953)
- Fowler, Gary L.: Decolonisation of rural Libya. In: Annals of the Association of American Geographers. Vol. 63. No. 4. December 1973.
- Fuller, Mia: Preservation and self-absorption: Italian colonisation and the walled city of Tripoli, Libya. In: The Journal of North African Studies. Volume 5. Number 4. Winter 2000.
- Gooch, John: Re-conquest nad suppression: facist Italy's pacification of Libya and Ethiopia, 1922-1939. In: The Journal of Strategic Studies. Vol. 28. No. 6. December 2005.
- Goldberg, Harvey E. and Segre Claudio G.: Holding on to both ends: Religious continuity and change in the Libyan jewish community, 1860-1949. In: The Maghreb Review. Vol 14. No. 3-4. 1989.
- Goldberg, Harvey: Ecologic and Demographic Aspects of Rural Tripolitanian Jewry: 1853-1949. In: International Journal of Middle East Studies, Vol. 2, No. 3 (Jul., 1971)
- Golino, Ralph: Patterns of Libyan national identity. In: Middle East Journal. Volume XXIV. 1970.
- Haines, C. Grove: The problem of the Italian Colonies. In: Middle East Journal. Vol. 1. No. 4. 1947.
- Harrison, Robert S.: Migrants in the City of Tripoli, Libya. In: Geographical Review, Vol. 57, No. 3 (Jul., 1967)
- Heitmann, George: Libya: An Analysis of the Oil Economy. In: The Journal of Modern African Studies, Vol. 7, No. 2 (Jul., 1969)
- Higgins, Benjamin: Entrepreneurship in Libya. In: Middle East Journal. Volume XI. 1957.
- Johnson, Marion: Calico Caravans: The Tripoli-Kano Trade after 1880. In: The Journal of African History, Vol. 17, No. 1 (1976)
- Joffé, George: Reflections of the role of the Sanusi in the Central Sahara. In: The Journal of North African Studies. Vol. 1. No. 1. Summer 1996.
- Kelly, Saul: Britain, the United States and the end of the Italian Empire in Africa, 1940-25. In: The Journal of Imperial and Commonwealth History. Vol. 28. No. 3. September 2000.

Kelly Saul: 'Ce fruit savoureux du desert': Britain, France and the Fezzan, 1941-56. In: The Maghreb Review. Vol. 26. No. 1. 2001.

Kelly, Saul: Britain, Libya, and the start of the Cold War. In: The Maghreb Review. Vol. 31. No. 1-2. 2006.

Kirkbride, Alec: "Libya-Which Way Facing?". In: African Affairs, Vol. 56, No. 222 (Jan., 1957)

Kraeling, Carl H.: Now and Then in Libya. In: Journal of the American Oriental Society, Vol. 80, No. 2 (Apr. - Jun., 1960)

Landau, Jacob M.: Some Russian Publications on Libya. In: Middle Eastern Studies. Vol. 15. No. 2. 1979.

Lewis, William H.: Libya after Two Years of Independence. In: Middle East Journal, 8 (1954)

Mazov, Sergei: The USSR and the former Italian colonies 1945-50. In: Cold War History. Vol. 3. No. 3. April 2003.

Libya: Seven years of independence. In: The World Today. Volume 15. No. 2. February 1959.

Mallakh, Ragaei L.: Affluence versus development: Libya. In: The World Today. The Royal Institute of International Affairs. November 1968. Vol. 24. No. 11.

Mattes, Hanspeter: Die gesellschaftliche Transformation Libyens (1951-1984): Aufstieg und Fall der Bourgeoisie. In: Orient. Deutsche Zeitschrift für Politik und Wirtschaft des Orients. 26. Jahrgang Nr.1. März 1985.

McLaren, Brian L.: The Tripoli Trade Fair and the Representation of Italy's African Colonies. In: The Journal of Decorative and Propaganda Arts, Vol. 24, Design, Culture, Identity: The Wolfsonian Collection (2002)

Moore, Martin and Philipps, Tracy: Fourth Shore - Italy's Mass Colonisation of Libya. In: Journal of the Royal African Society, Vol. 39, No. 155 (Apr., 1940)

Pan, Chia-Lin: The Population of Libya. In: Population Studies, Vol. 3, No. 1 (Jun., 1949)

Pargeter Alison: Anglo-Libyan relations and the Suez crisis. In: The Journal of North African Studies. Volume 5. Number 2. Summer 2000.

Pfullmann, Uwe: The development in Libya after the First World War up to the end of the Libya's People War under Umar Al-Muhtar (1918 up to 1931). In: asien, afrika, lateinamerika. Vol. 22. 1994.

Pintácsi Katalin: Olaszország gyarmatai a békeszerződés és a végleges ENSZ-határozat közötti időszakban. In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica. 2003.

Qasem, A. M.: A Judicial Experiment in Libya: Unification of Civil and Shariat Courts. In: The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 3, No. 1 (Jan., 1954)

Rivlin, Benjamin: Unity and nationalism in Libya. In: *Middle East Journal*. Vol. 3. 1949.

Rivlin, Benjamin: The Italian Colonies and the General Assembly. In: *International Organization*, Vol. 3, No. 3 (Aug., 1949)

Segre, Claudio G.: Italo Balbo and the Colonization of Libya. In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 7, No. 3/4 (Jul. - Oct., 1972)

Shammas, Yusuf E.: Education in Libya. In: *The Muslim World*. Volume VII. 1962.

Sharabi, H. B.: Libya's pattern of growth. In: *Current History*. January 1963.

Shaw, W. B. K.: International Boundaries of Libya. In: *The Geographical Journal*, Vol. 85, No. 1 (Jan., 1935)

Simon, Rachel: Beginnings of leadership: Mustafa Kemal's first visit to Libya, 1908. Vol. 44. 1980.

Stafford, F. E.: The Ex-Italian Colonies. In: *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 25, No. 1 (Jan., 1949)

Svedov, Aleksej Alekseevic: DIE UDSSR und die Maghreb-Länder. In: *asien, afrika, lateinamerika*. Vol. 14. 1986

The United Kingdom of Libya. In: *The World Today*. May 1952.

Villard, Henry S.: Libya: Experiment in independence. In: *Current History*, 37:215. July 1959.

Walston, James: History and Memory of the Italian Concentration Camps. In: *The Historical Journal*, Vol. 40, No. 1 (Mar., 1997)

Watts, G. Tracey: The British Military Occupation of Cyrenaica, 1942-1949. In: *Transactions of the Grotius Society*, Vol. 37, Problems of Public and Private International Law, Transactions for the Year 1951 (1951)

Williams M. A. J. and Hall D. N.: Recent Expeditions to Libya from the Royal Military Academy, Sandhurst. In: *The Geographical Journal*, Vol. 131, No. 4 (Dec., 1965)

Wingate, Reginald Sir: Libya in the Last War. The Talbot Mission and the Agreements of 1917. In: *Journal of the Royal African Society*, Vol. 40, No. 159 (Apr., 1941)

Wright, John: Outside perceptions of the Sanusi. In: *The Maghreb Review*. Vol. 13. No. 1-2. 1988.

Wright, John: British and Italians in Libya in 1943. In: *The Maghreb Review*. Vol. 15. No. 1-2. 1990.

Wrigley, W. David: Germany and the Turco-Italian War, 1911-1912. In: *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 11, No. 3 (May, 1980)

Wylie Brown, Robert: Libya's Rural Sector. In: *Africa Report*, 12:4. April 1967.

Napi-, hetilapok

Sunday Ghibli 1951-1967

The Libyan Mail 1967-1970

The Times Digital Archive 1948-1970

Népszabadság 1951-1969